

**MEHMET ÂKİF ERSOY'UN
KUR'ÂN TASAVVURU**

Mehmet DEMİRCİ

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇELİK
2016
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Mehmet DEMİRCİ

MEHMET ÂKİF ERSOY'UN KUR'ÂN TASAVVURU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇELİK

ERZURUM-2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

03/08/2016

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum " Mehmet Âkif Ersoy'un Kur'an Tasavvuru" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

[03/08/2016]

[Öğrencinin Adı Soyadı]

Mehmet DEMİRCİ

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

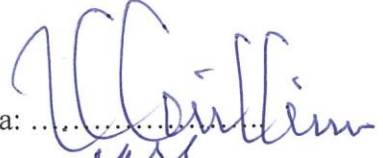

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇELİK danışmanlığında, Mehmet DEMİRCİ tarafından hazırlanan bu çalışma 13/07/2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

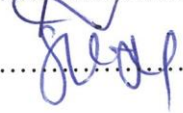
Başkan : Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇELİK

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Şaban KARASAKAL

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. ...13 / 07 / 2016

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY’UN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI.....	5
1.1.1. Doğumu	5
1.1.2. Ailesi.....	5
1.1.3. Tahsil Hayatı ve Hocaları	6
1.1.4. Resmî Görevleri	8
1.1.5. Millî Mücadeledeki Hizmetleri	10
1.1.6. Mısır’da Geçirdiği Yıllar ve Kur’ân Meâli	11
1.1.7. Vefatı.....	11
1.1.8. Gazeteciliği ve Yazarlığı.....	12
1.1.9. Fikir Hayatı.....	13
1.2. ŞAHSİYETİ.....	14
1.2.1. Ahlâkı	14
1.2.2. Edebî ve İlmî Kişiliği	15
1.3. ESERLERİ	21
1.3.1. Manzum Eserleri	21
1.3.1.1. Safahat	21
1.3.1.1.1. Safahat (1911)	22
1.3.1.1.2. Süleymaniye Kürsüsünde (1912).....	22
1.3.1.1.3. Hakkın Sesleri (1913)	22
1.3.1.1.4. Fatih Kürsüsünde (1914).....	23
1.3.1.1.5. Hatıralar (1917).....	23
1.3.1.1.6. Asım (1924)	23
1.3.1.1.7. Gölgeleler (1933).....	23
1.3.1.2. Safahat dışında Kalan Şiirler	24

1.3.1.2.1. 1908 ‘den Önce Yazdıkları (1891-1908).....	24
1.3.1.2.2. 1908-1933 Arasında Yazdıkları.....	24
1.3.1.2.3. 1933’den Sonra Yazdıkları.....	24
1.3.1.2.4. İstiklâl Marşı	25
1.3.2. Mensur Eserleri	25
1.3.2.1. Tefsirler	25
1.3.2.2. Vaazlar	26
1.3.2.3. Makaleler	26
1.3.2.4. Tercümeler	27
1.3.2.5. Diğer Eserler.....	29
1.3.2.6. Mektuplar.....	29
1.3.2.7. Kur’ân Meali	29

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET ÂKİF VE KUR’ÂN

2.1. MEHMET ÂKİF’İN KUR’ÂN ÖĞRENİMİ.....	30
2.1.1. Aile Ortamında Kur’ân.....	30
2.1.2. Kur’ân’a Olan İlgisi	31
2.2. MEHMET AKİF’İN KUR’ÂN’LA İLİŞKİSİ	33
2.2.1. Kur’ân Tanımlaması	33
2.2.2. Kur’ânı Anlama İsteği	35
2.2.3. Kur’ân’ın Mesajını Yaşanılan Zamana Taşıma İsteği	36
2.2.4. Kur’ân’la Düşünme ve Yaşama Arzusu.....	37
2.3. KUR’ÂN’IN ÖZELLİKLERİNE BAKIŞI	37
2.3.1. Hidayet Kaynağı Olması	38
2.3.2. İnsanlık İçin Işık ve Aydınlik Kaynağı Olması	39
2.3.3. Kelamullah Olması.....	40
2.3.4. Mucize Olması	41
2.3.5. Hak ile Batılı Ayırt Edici Olması.....	42
2.3.6. Hikmet Dolu bir Kitap Olması	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMET ÂKİF'İN KUR'ÂN TASAVVURU

3.1. MEHMET ÂKİF'İN KUR'ÂN'I TEFSİR ÜSLÛBU	45
3.1.1. Sade ve Açık Dil Kullanması	45
3.1.2. Serbest Tarzda Çalışmış Olması	45
3.1.3. Edebî ve Veciz İfadeler Kullanması	46
3.1.4. Canlı İfadeler Kullanması	46
3.1.5. Öğüt ve Nasihat Vermesi	47
3.1.6. Toplumsal Meselelere Değınmesi	47
3.2. MEHMET ÂKİF'İN KUR'ÂN'I TEFSİR METODU	48
3.2.1. Kur'ân'ı Kendi Bütünlüğü İçinde Anlaması	48
3.2.2. Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in Sünneti Çerçevesinde Anlaması	49
3.2.2.1. Anlam Kapalılığını Açıklaması	49
3.2.2.2. Ayetin Manasını Açıklaması	50
3.2.2.3. Ayetin Manasını Te'kid Etmesi.....	50
3.2.3. Sahabe Sözü'nü Kullanması	50
3.2.4. Nüzûl Sebeplerini Dikkate Alması	51
3.2.4.1. Nüzûl Sebeplerine Dair Farklı Rivayetlere Yer Vermesi	52
3.2.4.2. Hz. Peygamber Dönemindeki Olayları Nakletmesi.....	53
3.2.5. Ayetlerin Kıraat Vecihlerine Değınmesi	55
3.2.6. Fıkhî Hükümleri Belirtmesi.....	56
3.2.7. Kelamî Konuları İzah Etmesi	58
3.2.8. Şiirle İstişhadda Bulunması.....	60
3.2.9. Şahsî Görüşünü Belirtmesi	61
3.2.10. Belâgat ve Î'câz Hususlarına Değınmesi.....	62
3.2.11. Ayetlerin Siyak ve Sibakına Değınmesi	64
3.2.12. Özel ve Genel İfadeler İçeren Ayetleri Belirtmesi.....	65
3.2.13. Gramer Bilgisine Yer Vermesi	66
3.2.13.1. Kelime Tahlili Yapması.....	66
3.2.13.2. Nahiv Konularına Değınmesi	67
3.2.13.3. Sözlük Anlamını Vermesi	68
3.2.14. Ayetlerden İlkeler Çıkarması	68

3.2.15. Bazı Âlimlerden Alıntılar Yapması	70
3.2.16. Yeminlere Temas Etmesi	70
3.3. MEHMET ÂKİF'İN KUR'ÂN TASAVVURUNUN TEMELİ.....	71
3.3.1. Tefsir Usulü İlimlerinden İstifade Etmesi	71
3.3.1.1. Tefsir Etmesi	71
3.3.1.2. Te'vil Etmesi.....	72
3.3.1.3. Tercüme Etmesi	73
3.3.1.3.1. Lâfzî Tercüme Yapması.....	75
3.3.1.3.2. Tefsirî Tercüme Yapması.....	76
3.3.1.3.3. Kur'ân'ın Tercümesi Meselesine Bakışı.....	77
3.3.1.4. Meâl Çalışması	78
3.3.2. Bazı Tefsirlerden İstifade Etmesi	79
3.3.2.1. Muhammed Abduh	80
3.3.2.2. Zemahşerî Tefsiri	80
3.3.2.3. Celaleyn Tefsiri.....	81
3.3.2.4. İsmi Açıklanmayan Kaynaklar	81
3.3.3. Hadislerden Yararlanması.....	82
3.4. MEHMET ÂKİF'İN KUR'ÂN TEMELLİ KAVRAMLARA BAKIŞI.....	82
3.4.1. Allah İnancı	83
3.4.2. Salih Mü'min.....	84
3.4.3. Şeriat.....	85
3.4.4. İslam	86
3.4.5. Milliyet	89
3.4.6. Kader ve Tevekkül.....	92
3.4.7. Çalışmak ve Salih Amel	95
3.4.8. Sabır.....	98
3.4.9. Ümitvar Olmak.....	99
3.4.10. Ahlâk	104
3.4.11. Batıl İnanç ve Fikirlerden Arınmak	106
3.4.12. İbret Almak.....	106
3.4.13. Akıl	108
3.4.14. Takva	110

3.4.15. İlim ve Cehâlet	113
3.4.16. Birlik ve Beraberlik	117
3.4.17. Tecdîd	119
3.4.18. Nifak	121
3.4.19. Tebliğ ve İrşad	122
3.4.20. Dinde Orta Yolu Tutma	123
SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA.....	126
ÖZGEÇMİŞ.....	135

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET AKİF ERSOY’UN KUR’ÂN TASAVVURU

Mehmet DEMİRCİ

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇELİK

2016, 135 sayfa

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇELİK (Danışman)

Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE

Yrd. Doç. Dr. Şaban KARASAKAL

Mehmet Âkif Ersoy, milletimize “İstiklâl Marşı’nı” ve milli bir destan derecesinde “Safahat” adlı eserini miras bırakan önemli bir şahsiyettir. O, vefatının üzerinden yıllar geçtikçe daha iyi anlaşılmakta ve değeri milletçe takdir olunmaktadır.

Mehmet Âkif Ersoy’u bir Kur’ân şairi ve edebiyatımızın nadide bir şahsiyeti olarak tanıyoruz. Âkif, bunun yanı sıra dini ilimlere vakıf Kur’ân’ı hayatının merkezine koyan bir şahsiyettir. Onun Kur’ân’a olan ilgisini, Kur’ân ayetlerini okuyarak halka vaazlarında aktarmış olması, düz yazılarında ve şiirlerinde ayetlerden iktibas etmesi dikkatimizi çekmektedir. Onu benzerlerinden farklı kılan ve “ örnek bir şahsiyet” haline getiren, içinden çıktığı, vefatına kadar içinde kaldığı milletin inancını ve duygularını samimiyetle paylaşması, yaşaması ve her hususta onun lisanı olmasıdır.

Çalışmamız Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaşamış olan Mehmet Âkif Ersoy’un hayatı eserleri ve Kur’ân tasavvuru üzerine şekillenecektir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mehmet Âkif Ersoy’un hayatı, çevresi, tahsili ve hayatı hakkında bilgi verdik. İkinci bölümde Mehmet Âkif nazarından Kur’ân’ı incelendik. Âkif’in Kur’ân tahsilini irdeleyip açıklamaya çalıştık. Âkif’in Kur’ân’a yönelişi, Kur’ân eğitimi ve Kur’ân’ı anlama da kullandığı metotlara yer verdik. Son olarak üçüncü bölümde ise Âkif’in Kur’ân algısına değinip, Kur’ân’ı anlamada ilke edindiği prensipler üzerinde durduk. Âkif’in fikir dünyasını şekillendiren ve Kur’ân tasavvurunun temelini oluşturan Kur’ânî kavramlar hakkında bilgi vermeye çalıştık. Çalışmamızın sonunda Âkif’in Kur’ân tasavvuru hakkında değerlendirmede bulunduk.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Âkif, Kur’ân, Tasavvur.

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****MEHMET ÂKİF ERSOY ENVISION THE QUR'AN****Mehmet DEMİRCİ****Advisor: Asst. Assoc. Dr. Yusuf ÇELİK****2016, 135 sayfa****Jüri: Assist. Prof. Dr. Yusuf ÇELİK (Danışman)****Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE****Assist. Prof. Dr. Şaban KARASAKAL**

Mehmet Âkif Ersoy, our nation "National Anthem" and the degree of national epic "Safahat" isan important figure leaves legacy of his work. He's been years since his death passed to better understand and appreciate the value of a nation be. Mehmet Âkif Ersoy and whether we always know as a poet. In fact, he is also busy with a personality who heard the Qur'an and religious interest in the information. His interest in the Qur'anic verse, has transferred annular sermon by reading these verses, it draws our attention to feature verses of prose and poetry. Which makes it similar and different from "an exemplary personality" that makes, that come through faith and sincerely share the feelings of the nation remained in until his death, and in every aspect of life is not his language. Our work will be shaped over the last period of the Ottoman Empire and the first years of the Republic, who lived the life of Mehmet Âkif Ersoy works and contemplate the Qur'an. The study consists of three parts. In the first part of the life of Mehmet Âkif Ersoy, the environment, and we have collected about life. The second part Qur'an were examined at Mehmet Âkif account. We tried Âkif Qur'an charged with examining the statement. Âkif orientation of the Qur'an, and the Qur'an, and the Qur'an have given training to understand the methods used in place. Finally, the third chapter of the Qur'an Âkif deġinip the perception of the principles that we stand on the principle of understanding the Qur'an. We made brief description. We tried to give Âkif ideas about shaping the world form the basis of Quranic concepts and conceive the Qur'an. We envision an assessment of the Qur'an Âkif the end of our study.

Keywords: Mehmet Âkif, the Qur'an, Imagination

KISALTMALAR DİZİNİ

Ad.	: Adet
A.Ü.İ.F.D	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DİA.	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
m.	: Miladî
md.	: Maddesi
MİFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
sdl.	: Sadeleştiren
s.s.	: Sayfa Sayısı
sy	: Sayı
trc.	: Tercüme
yay.	: Yayınevi
v.	: Vefatı

ÖNSÖZ

Mehmet Âkif Ersoy, nasıl hissetmişse öyle yaşamış nadir kimselerden biri olması hasebiyle her zaman imrenerek okuduğum ve öğrenmeye çalıştığım her şiirinden, her makalesinden, her hutbesinden ders almaya gayret gösterdiğim bana göre-milli ve manevi kimliğimizi gençlere aktarabilecek ve pek çok konuda rehber olabilecek bir şahsiyettir. Tezimin konusunu seçerken de, çalışırken mutlu olabileceğimi, araştırdıkça bilmediğim yönlerini keşfedebileceğimi ve tamamlandığında bana büyük kazanımlar sağlayacağını biliyordum. Dini ve milli değerlerin aktarılmasında oldukça büyük katkısının olduğuna inandığım Âkif'in yazıları, benim için incelenmesi gereken nadide eserlerdendir.

Mehmet Âkif'in Kur'an Tasavvuru'nu konu edinmemin en büyük nedeni bu olmuştur. Tezimi hazırlarken Mehmet Âkif Ersoy'un dini ve milli kişiliği doğrultusunda onun Kur'an hakkındaki görüşlerini ortaya koymaya çalıştım. Zira yetişen nesle aktarılacak en önemli hazinenin ve kültürel birikimin Kur'an'dan geçtiği kanaatindeyim. Ancak Âkif, gibi büyük bir mütefekkeri incelemek kolay olmadı. Onun ruh dünyasına inmek, yaşadığı dönemi hissedebilmek ve onun nazarından hayata bakabilmek gerekiyordu. Bir nebze olsa onun açtığı bu yolu takip etmeye çalıştım. Karşımda her şeyini inandığı dava uğruna feda etmiş; bunun için sonuna kadar ve elinden gelsin ya da gelmesin gerekli gördüğü her şeyi yapmış, bir ihlâs kahramanıyla tanışmak, onun fikirlerinden istifade etmek benim için çok önemliydi. Samimi inanç, din kardeşliği ve millet sevgisi gibi yüksek duyguları, yerine göre bazen bir ilim sükûneti, bazen ağlatan coşkun bir heyecanla ifade eden Âkif'in eserleri, şiir ve konuşmalarının bizlere inancımızı yaşama ve dinimize hizmet yolunda birer rehber olacağı kanaatindeyim.

Bu vesileyle, çalışmamda bilgi, tecrübe ve önerileriyle kıymetli katkılarda bulunan başta danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇELİK'e ve destekleriyle her zaman yanımda olan sevgili eşime, kızıma, özellikle yardımlarından dolayı Dr. Veli ÇAYIR'a sonsuz teşekkürlerimi arz ediyorum.

GİRİŞ

Tarihimizde ışıltı tutan edip, şair, yazar ve düşünürleri tanımak, tanıtmak ve onlar hakkında detaylı inceleme yapmak milli ve manevi sorumluluğumuzdur. Böyle bir sorumluluğu yerine getirmek, istikbalimiz açısından büyük öneme sahiptir. Bu şahsiyetlerden biri de hiç şüphesiz ki Mehmet Âkif'tir. O, Osmanlı'nın son dönemlerinde yetişip Cumhuriyetin kuruluşuna şahitlik etmiştir. Bütün hayatını milletine ve vatanına adanmış, İslam'ın sesini haykırmış bir millet sevdalısı, Kur'an düşünürüdür. O, hayatını, varlığını vahye adanmış bir Kur'an sevdalısıdır. Mehmet Âkif, hayatının hiçbir döneminde Kur'an'ın nurlu yolundan ayrılmamıştır. Kur'an, onun hem ilahi kitabı, hem ulvî ahlâkı olmuştur.

Mehmet Âkif, İslam'ın nurlu ahlâkıyla bezenmiş bir şahsiyettir. İstiklal Marşı ve Safahat adlı eserleriyle bilinen Mehmet Âkif, Balkan Harbi ve Milli Mücadele'de, büyük bir gayret göstererek yazdığı yazılarla, şiirleriyle ve vaazlarıyla halkı birlik ve beraberliğe davet etmiş, vahdet şuuruyla milleti eğitmeye çalışmış ve bu konuda oldukça başarılı olmuştur. Biz, Mehmet Âkif Ersoy'u şair ve edip olarak biliriz. Bunun yanı sıra aslında o, bir din âlimidir. Çünkü manzumelerinde ayetlere yer verdiği gibi, milli mücadele yıllarında İstanbul'da Beyazıt, Fatih ve Süleymaniye camileri, Balıkesir'de Zağanos Paşa camii, Kastamonu'da Nasrullah camii gibi pek çok camide verdiği sohbetlerde, hep ayetlerle insanlara hakikati göstermeye çalışmış, onlara birlik, beraberlik, sabır, azim, gayret, tevekkül ve irade gibi bütünleştirici değerleri vermeye çalışmıştır. Kur'an, onun manevi ikliminin merkezini oluşturmaktadır. merkezidir. Onun fikir dünyasında hep Kur'an'la olmak vardır. İlk yayımladığı şiiri olan "Kur'an'a Hitab" bunun bir göstergesidir. Bu hitap onun imanla yoğrulmuş ve vahiyle inşa olmuş genç ruhundan ilahi ilticaya varan sonra da bütün ömründe onun izinden ayrılmayıp, gönül dünyasını besleyen ulvî bir rahmet kaynağı olmuştur. Gençliğinde ve yetişkinliğinde onun beslendiği kaynak daima Kur'an'dır. Her fırsatta Kur'an'ı ve tefsirini okumak, üzerine tefekkür etmekle meşgul olmuş, şiirlerinin birçoğuna Kur'an âyetlerini girizgâh yapmış ve şiirlerini Kur'an'ın feyziyle süslemiştir.

Mehmet Âkif, toplumun gerçek sorunlarını Kur'an'ın ışığında inceleyerek, toplumun kronik hastalıklarını tesbit etmiş ve çözüm yollarını Kur'an'da aramıştır. Onun beşeri ilimleri tahsili, çalışkanlığı, zekâsı, gözlem kabiliyeti, kendisine yol

gösterirken, Kur'ân onun mihenk taşı olmuştur.¹ Kur'ân'ın ana gayesi, insanları hidayete erdirmek ve iki cihan saadetine ulaştırmaktır.² Âkif'in gayesi ise, insanları, Kur'ân'ın hedeflediği dosdoğru yola ulaştırmak ve hidayeten nasiplenmelerini sağlamaktır. O, erdem sahibi bir milleti oluşturmadaki en önemli unsurun Kur'ân'ın ahlâkıyla ahlâklanmak olduğunu, tarihin yaşayan bir tanığı olarak dile getirmiştir.

Mısır'da kaldığı yıllarda bütün gayretini Kur'ân'ı daha iyi yaşamaya, Kur'ân'ı ezberlemeye ve Kur'ân'ın manevi iklimine girmeye vermiştir. Bunda o kadar başarı sağlamıştır ki, namazları hatimle kıldırarak konuma gelmiş, Kur'ân'ın nurlu yoluna girerek manevî hayatını güçlendirmiştir.³

Kur'ân, Âkif'in gönül dünyasını ve zihnini donattığı gibi, onun fikirlerine, sözlerine ve hayatının her alanına nüfûz etmiştir. O, hissettiklerini, duygularını, fikirlerini ve davranışlarını Kur'ân'ın süzgecinden geçirmiştir. Âkif, Allah'a, Peygamber'e, selef âlimlerine, topluma ve özellikle de bütün beşeriyete sevgi duymuş bir müslümandır.⁴ Onun döneminde Kur'ân'ın ruhundan ve emirlerinden toplum kendini uzaklaştırmıştır. Kur'ân'ın insanı ve toplumu düzene koyan prensiplerini tatbik etmeyen müslüman, onu mezarlıkta okunan bir nüsha, kimilerince muska veya mûsikî vasıtası haline getirmiştir. Âkif, Kur'ân'ın “*Sen ey içine kapanan kişi! Kalk ve insanları vahiyle uyar!*”⁵ hitabını yüreğinin derinliklerinde hissetmiştir. Kur'ân'ı bu bilinçle okuma, anlama ve tatbik etme çabası, Âkif'in gönül dünyasında derin çığırlar açmıştır. Dönemin türlü türlü zorlukları içinde yoğrulan Âkif, “*Garbın afâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar...*”⁶ dizeleriyle küfre ve küffara, haksızlığa, zulme, şahsiyetsizliğe karşı insanlığı özellikle de ümmeti uyarmayı kendine önemli bir görev bilmiştir. Mehmet Âkif, Kur'ân'ı, “Allah'ın seçkin yarattığı insanoğluna gönderdiği bir mektup” olarak görmüştür.

Âkif'e göre Kur'ân, toplumsal sorunların tesbitini yaptığı gibi, bu sorunların çözüm önerilerini de sunmaktadır. Âkif'e göre İslam ümmetinin dağılması, çökmesi ve hüsrana uğramasının sebebi Kur'ân'ı doğru anlamamak ve onun gereklerini yapmamaktan kaynaklanır. Çözüm ise Kur'ân'ın insanlığa gönderiliş gayesi

¹ Suat Yıldırım, “Mehmet Âkif'in Kur'ân Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1988, sayı: 8, 1.

² M. Sait Şimşek, *Kur'ân'ın Ana konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2005, 11.

³ Ömer Rıza Doğrul, *Kur'ân'dan Âyetler ve Nesirler*, Yüksel Yayınevi, İstanbul 1944, 3-4.

⁴ Hasan Basri Çantay, *Âkifname*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1966, 26.

⁵ Müddessir 74/ 7.

⁶ Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, Kitap Zamanı, İstanbul 2008, 462.

doğrultusunda doğru bir şekilde anlamak ve onu hayat yansıtip yaşamaktan geçmektedir.

Cumhuriyet döneminde toplum Kur'ân'a gereken ilgi ve alakayı göstermemiş, Kur'ân ile millet arasına adeta bir duvar örülmeye çalışılmıştır. Toplumun Kur'ân'ın hidayet rehberliğinden beslenmesini sağlayacak yollar kesintiye uğramıştır. Dolayısıyla eğitimsizlik, cehalet, gaflet, “nasıl olsa biz Kur'ân'ı okuyor ve biliyoruz” şeklindeki düşünceler, bu rehberden istifade etmeye mani olmuştur. Âkif'in tabiriyle; *“milletler topla, tüfekte, zırhla, ordularla, tayyarelerle yıkılmaz. Milletler ancak aralarındaki rabitalar çözülerek herkes kendi başının derdine, kendi hevasına, kendi menfaatini temin etmek kaygısına düştüğü zaman yıkılır.”*⁷

Âkif'in Kur'ân'la olan bağıını güçlendiren onun eğitim hayatında öğrendiği güçlü Arapça bilgisidir. Yine O, çocukluk döneminde babasından aldığı derslerle başlayan Arapça eğitimi ve birikimi, birçok eseri tercüme edecek kadar güçlenmiştir. Ayrıca Âkif, Kur'ân ve Arapça'nın dışındaki tefsir, hadis, kelim gibi dini ilimlere de vakıftır.

Kur'ân ve şiir, Âkif'in çocukluk yıllarından başlayarak ilgi duyduğu iki alan olmuştur. Bu iki değer onun hayatında birbirini tamamlayan bir forma dönüşmüştür. Âkif, Kur'ân üzerine yaptığı mülahazaları şiirle ifade ederek sözün en güzeli Kur'ân'ı yine sözün en etkili ifade tarzı şiirle buluşturmuştur.

Bu çalışmamızın amacı, milletimize büyük kazanımları olmuş, milli şuur ve birlikteliğin gerçekleşmesinde büyük katkıları olan Mehmet Âkif'in Kur'ân'a yaklaşımı hakkında bilgi birikimi katkı sağlayacaktır. Zira Âkif, ömrünün tamamını Kur'ânî bir anlayışla geçirmeye çalışmıştır.(Onun bu gayretinin bizlere de örnek olması ve gelecek nesillere Kur'ân'a yönelik bir birikim sunmak hedeflenmiştir.)

Tezimizi hazırlarken, Âkif'in yaşadığı dönemi dikkate aldık. Âkif'in düşünce dünyasının şekillenmesinde önemli role sahip olan eserlerden istifade etmeye çalıştık. Âkif'le aynı görüşte olanların ve Âkif'i yakından tanıyan dostlarının eserlerini inceledik. Ayrıca Mehmet Âkif hakkında araştırma yapan, konunun uzmanı olan yazarlarımızdan İsmail Hakkı Şengüler, Ertuğrul Düzdağ ve Düccane Cündioğlu gibi hocalarımızın eserlerinden faydalanma hususuna itina gösterdik.

Klasik dönem eserleri dediğimiz tefsir alanının başucu eserlerinden yeri geldiğinde istifade ettik. Başta İbn-i Manzur'un *Lisanu'l-Arab*, es-Suyutî'nin *Tefsîru'l-*

⁷ Yıldırım, “Mehmed Âkif'in Kur'ân Anlayışı”, 2.

Celaleyn, *ez-Zehebî'nin et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* gibi kaynaklardan yararlandık. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında yayımlanmış, *Sebilü'r-Reşad*, *Sahafat* gibi Âkif'in kendi kaleme aldığı eserlere ağırlık verdik. Ayrıca Âkif'in döneminde yaşamış âlimlerin eserlerini de incedik.

Çalışmamızda Âkif'in kendi yapmış olduğu ayet tercümelerine yer verdik. *Sebilü'r-Reşad* ve *Sırat-ı Müstakim*' de nasıl geçtiyse öyle aktardık. Ayet mealleri için son dönemde yer alan Âkif'in Kur'an mealiyle benzerlik olduğunu müşahede ettik. Yalnız bunu dipnotta göstermedik. Çünkü doğrudan Âkif'in kaleminden çıkmış yazıları dikkate aldık. Her ne kadar Âkif'e nispet edilse de kesinlik arzetmediği ve de zaten benzerlik olduğu için ilk nüshaları dikkate aldık.

Yine çalışmamızda dipnotlar verilirken kitap isimlerinde ve yayın evlerinde bazı kısaltmalara yer verdik. Hem dipnotun uzamaması, dikkat dağıtmaması, maksadın hâsıl olmasını amaçladık. Böylece hem göze hitap etmesi hem de okuyucuya kolaylık sağlamasını hedefledik. Bu kısaltmalarından kitap isimlerini kaynakçada tam ifadeleriyle verdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMET AKİF ERSOY’UN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Bu bölümde Mehmet Âkif’in bibliyografisi hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Çünkü bir insanı anlamanın yollarından biri de onun hayatı hakkında malumata sahip olmaktan geçer.

1.1. HAYATI

Bu kısımda Mehmet Akif’in doğumu, yaşayış biçimi, tahsili, memuriyeti ve vefatı gibi konularda bilgi vermeye çalıştık.

1.1.1. Doğumu

Mehmet Âkif, Aralık 1873 (h. Şevval,1290) yılında İstanbul’un Fatih ilçesi Sarıgözel mahallesinde, Sarı Nasuh sokağında kendilerine ait bir evde dünyaya gelmiştir. Bunun miladi takvimdeki karşılığı ise 1873 yılı 22 Kasım- 20 Aralık günleri arasına rastlamaktadır.⁸ Mehmet Âkif’in doğum yeri İstanbul olmakla birlikte nüfus kâğıdı, ziyaret için gittikleri Çanakkale ilinin Bayramiç kasabasında çıkarıldığı için nüfus kaydı Bayramiç olarak geçmiştir.⁹

Âkif’in babası olan Tahir Efendi, oğluna ebced hesabına göre doğum tarihine denk gelen “ragîyf” ismini koymuştur. “Ragîyf” kelimesi, ebced hesabıyla Âkif’in doğum yılı olan hicri 1290’a tekabül etmektedir. Aile fertleri ve çevresi tarafından anlaşılamayan ve kullanılmayan bu isim, zamanla “Âkif” şekline dönmüş ve daha sonra isim “Âkif” olarak resmi hale gelmiştir. Ancak babası vefatına kadar kendi koyduğu “Ragîyf” ismini kullanmıştır.¹⁰

1.1.2. Ailesi

Âkif’in babası Fatih müderrislerinden İpekli Mehmet Tahir Efendi (M.1826-

⁸ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004. s. 3; Orhan Okay- M. Ertuğrul Düzdağ, “*Mehmet Âkif Ersoy*”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2003, XXVIII/432- 439.

⁹ Eşref Edip Fergan, *Mehmet Âkif, Hayatı ve Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2010, 123.

¹⁰ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 4.

1888), annesi ise Emine Şerife Hanım (M.1836-1926)'dır.¹¹ Babası tahsil için Osmanlı idaresindeki Arnavutluk bölgesinde bulunan İpek kazasına bağlı Şuşisa köyünden İstanbul'a gelmiştir.¹² Âlim bir zat olan Tahir Efendi, hocalık mevkiye kendi gayretleriyle gelmiş ve Fatih Medrese'sinde müderris olarak ders vermeye başlamıştır. Tahir Bey ilim ve irfanının yanı sıra fâzıl, âbid, vefakâr ve âlicenâp bir kişiliğe sahiptir. Âkif'in Nuriye isminde bir kız kardeşi bulunmaktadır.¹³

Âkif, Safahat'ında Asım adlı bölümün girişinde babasının talebesi Köse İmam'ın ağzından babasını şöyle anlatmaktadır:

*“Neydi Rahmetlide lakin o temizlik, vay vay!
Azıcık bezemiş olsaydı ya mahdumu da..,*

*...
Bir şey öğrenmedi elbette o ümmi babadan
Ne kazanmışsa, bütün, kendi kazanmış, kendi.
Zat-ı devletleri, lakin azıcık çöplendi.
Sen dua et babadan topladığın mirasa.
Hep onun himmetidir üç satır ilmin varsa.”*¹⁴

Âkif, Miladi 1899'da yirmi beş yaşında iken Tophane-i Amire veznedarı Mehmet Emin Bey'in kızı İsmet Hanım'la evlenmiştir. Bu evlilikten altı çocuğu olmuş, dördüncü çocuğu bir buçuk yaşında iken vefat etmiştir. Âkif'in çocukları sırasıyla Cemile, Feride, Suat, İbrahim Nâim, Emin ve Tahir'dir.¹⁵ İsmet Hanım 1936'da Âkif'in vefatından yaklaşık sekiz sene sonra vefat etmiştir.¹⁶

1.1.3. Tahsil Hayatı ve Hocaları

Âkif ilk ilim tahsilini babası merhum İpekli Mehmet Tahir Efendi'den almıştır. Âkif'in ifadesiyle *“Benim hem babam, hem hocamdır; ne biliyorsam kendisinden öğrendim”* sözü bu gerçeğe işaret etmektedir.¹⁷

Mehmet Tahir Efendi, oğlunun yetişmesine son derece önem vermiştir. Mehmet Âkif, geleneğe uyularak 4 yıl 4 ay 4 günlük olduğunda Emir Buharî Mektebi'ne verilmiştir. İki sene kadar bu okula devam ettikten sonra 1879 senesinde Fatih İbtidâisi'ne (ilkokul) gitmiştir. Babası Âkif'e bu yıllarda Arapça dersleri vermeye

¹¹ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 4; Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, XXVIII/432.

¹² Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 4.

¹³ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 6.

¹⁴ Ersoy, *Safahat*, 320.

¹⁵ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 20.

¹⁶ Tahsin Yıldırım, *Milli Mücadelede Mehmet Âkif*, Selis Yayınları, İstanbul 2007, 32.

¹⁷ Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, XXVIII/433-435.

başlamıştır.¹⁸

Üç yıl süren ilkokulu bitiren Âkif, 1882’de Fatih Merkez Rüştîyesi’ne devam ederek eğitim hayatını sürdürür. Burada okurken özellikle kendisine Türkçe dersi veren Hoca Kadri Efendi’den çok etkilenir. Aynı zamanda Âkif, babasından Arapça öğrenimini sürdürür. Rüştîye Mektebi’nde okutulan Farsçayı yetersiz gördüğünden Fatih Camii’nde Farsça dersler veren, “Gülistan” ve “Mesnevî” okutan Esad Dede’den de dersler alır.¹⁹

Âkif 8-10 yaşlarında, meşhur Fatih Camii imamlarından Arap Hoca lakabıyla mâruf, Filibeli Hâfız Mehmet Rasim Efendi nezaretinde Kur’ân hıfzına başlamış ve iki buçuk-üç ayda on iki sayfaya çıkmayı başarmıştır. Hafızlığının geri kalan sekiz sayfalık kısmını yüksek tahsilinden sonra bitirmiştir. Tamamını altı ayda bitirerek hatimle namaz kıldırarak seviyede sağlam bir hıfza sahip olmuştur.²⁰

Türkçe ve Fransızca dersler alan Mehmet Âkif, dile olan yatkınlığından dolayı kendi akranlarından çok ileri bir seviyeye gelmiştir. Âkif’in dile ve şiire olan ilgisi özellikle Rüştîye döneminde ortaya çıkmıştır.²¹

Üç yıl süren Rüştîye eğitiminden sonra babası Âkif’i meslek seçimi konusunda serbest bırakmıştır. Bu sebepten dolayı Âkif, tahsil hayatına Mülkiye Mektebi’ni seçerek devam etmiştir. Âkif’in annesi Emine Hanım oğlunun medrese eğitimi almasından yana olduğundan eşiyle fikir ayrılığına düşmüştür. Tahir Bey ise “Hanım! Çocuğun medresede okuyacağı şeyleri ben evde kendisine veririm” diyerek Âkif’in mülkiyeye gitmesine müsaade etmiştir.²²

Türk edebiyatının meşhur şairlerinden olan Muallim Naci, Âkif’e bu okulda edebiyat hocalığı yapmıştır.²³

Âkif bu mektebin üç yıllık ilk kısmını bitirdikten sonra hem babasının vefatı hem de evlerinin yanması sebebiyle okula devam etmesi oldukça güçleşmiştir. Bu dönemlerde ekonomik sıkıntı çekmeye başlayan Âkif, Mülkiye Mektebi’ ni bırakarak, geleceğini daha parlak gördüğü, henüz yeni açılmış olan Baytar Mektebi’ ne girmiştir.²⁴

Âkif’in bu okulu tercih etmesindeki öncelikli sebep, annesine ve kardeşlerine

¹⁸ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 7; Fergan, 494; Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, XXVIII/433.

¹⁹ Yıldırım, *Milli Mücadelede Mehmet Âkif*, 27; Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, XXVIII/435.

²⁰ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 6; Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, XXVIII/433.

²¹ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 8.

²² Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 6;

²³ Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, XXVIII/433.

²⁴ Yıldırım, *Milli Mücadelede Mehmet Âkif*, 28; Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, XXVIII/433.

bakabilmektir. Baytar mektebi iki senesi gece, iki senesi gündüz dört seneden ibaret olup, bu okuldaki hocalar hem doktor hem de dindar kimselerdir. Bu hocalar Âkif'in kişiliği ve dinî terbiyesi üzerinde etkileri oldukça fazla olmuştur.²⁵ O, bu okuldaki üstün başarılarından dolayı hocalarından takdir görmüş ve okulu birincilikle bitirmiştir.²⁶

Mehmet Âkif, yüksek tahsilinden sonra çok aşına olduğu Kur'ân hıfzını da tamamlamıştır. O, dostlarına yaşının büyük olmasına rağmen Kur'ân'ı ezberlemekte güçlük çekmediğini; sekiz on yaşlarında başlayıp ara vermek zorunda kaldığı hıfzını yüksek tahsilinden sonra bitirdiğini ifade etmiştir.²⁷

1.1.4. Resmî Görevleri

Âkif, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebini birincilikle bitirmiştir. 1893'de Orman, Maadin ve Ziraat Nezaret-i Beşinci Umur-i Baytariye ve Islah-ı Hayvanat Şubesi Müfettiş Muavinliğine tayin edilmiştir. Böylelikle ilk resmî görevine başlamıştır. Dört yıl boyunca Rumeli, Anadolu ve Arabistan'da hayvan hastalıklarının teşhis ve tedavisi için çalışmalar yapmış, Edirne'de baytar müfettişi, Adana'da vilayet baytarı olarak görev almıştır.²⁸

İstanbul'da bulunduğu zamanlarda resmî ve özel okullarda hocalık yapmıştır. Çok yönlü ve işini iyi yapan bir kişi olarak çeşitli özel ve resmî dersler vermiştir. Halkalı Ziraat Mektebi'nde, Kitâbet-i Resmiye; Makinist Mektebi'nde, Kitâbet; Dârü'l-Funûn Edebiyat Şubesi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi)'nde, Edebiyat Tarihi; geceleri İttihat ve Terakkî'nin Şehzâdebaşı'ndaki ilmiye kulübünde, Arapça dersleri vermiştir. 1910 yılında Baytar Mekteb-i Âlisi Me'zûnîni Cemiyeti başkanlığında bulunmuş ve 1914 senesinde Dârü'l-Hilafeti'l-Âliyye Medresesi'nde Türkçe edebiyat muallimi olarak görev yapmıştır. Arapça derslerinde Muallakatü's-seb'a'dan ve Zemahşerî'nin Lâmiatü'l-Arap kasidesinden tercüme ve şerhler yaptığı, her bir dersine iki yüzü aşkın, yüksek tahsil görmüş kişilerin katıldığı bilinmektedir. Bu vazifelerinden başka Daru'l-Edep adlı özel okulda da beş sene kadar ders vermiştir.²⁹

Balkan Harbi esnasında millî dayanışmayı sağlamak için 1 Şubat 1913 tarihinde

²⁵ Düздаğ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 8-9.

²⁶ Yıldırım, *Milli Mücadelede Mehmet Âkif*, 30.

²⁷ Düздаğ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 12; Okay-Düздаğ, "Mehmet Âkif Ersoy", XXVIII/433.

²⁸ Yıldırım, *Milli Mücadelede Mehmet Âkif*, 31; Düздаğ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 14-15.

²⁹ Okay-Düздаğ, "Mehmet Âkif Ersoy", XXVIII/433.

Müdâfa-i Milliye Cemiyeti kurulur. Çeşitli görevler üslenen bu cemiyetin en önemli heyeti olan İrşat Heyeti'ne, Âkif de katılmıştır. Çalışmalarını yürütmek maksadıyla kurdukları kâtipliğe, Âkif'i "Kâtib-i Umumi" olarak seçmiştir.³⁰

Birinci Dünya Savaşında Almanlar, İngilizlerin sömürge bölgelerinden savaşmak için getirdiği müslümanların bir kısmını esir almıştı. İslam dünyasının tepkisini almak istemeyen Almanya, esir aldıkları müslümanlara iyi muamele yapıldığını göstermek için Osmanlı devletinden bu durumu bizzat görmeleri için görevli göndermelerini istemiştir. Bunun üzerine Âkif, Harbiye Nezareti'ne bağlı Teşkilât-ı Mahsusa adına görevli olarak Almanya'ya gitmiş ve oradaki esir müslümanlara İngilizlerin asıl niyetlerini anlatmıştır. Oradaki müslümanlara savaştan sonra bağımsızlıklarını kazanmak için faaliyet göstermelerini telkin etmiştir.³¹ Onun bu seyahati Safahat'taki "Berlin Hatıraları" şiirinin yazılmasına ve Âkif'in batı medeniyetini yakından müşahade etmesine sebep olmuştur. Aynı teşkilatın verdiği diğer bir görevle, Arabistan'da başlayan Şerif Hüseyin isyanına karşı devlete bağlı kabilelerin desteğini sağlamak için bir heyetle Necid bölgesine gönderilir.³²

Âkif, 1918'de Şeyhülislamlığa bağlı olarak kurulan Dârü'l-Hikmet-i İslamiyye'nin başkâtibi olarak yeni bir vazifeye başlamıştır. 4 Şubat 1920 yılında başkâtipliğiyle beraber bu kuruluşun üyeliğine de girmiştir. Kurtuluş Savaşının yapıldığı ilk yıllarda Âkif, bu harekete yazdığı yazılarla ve yayınladıkları mecmuayı Ankara'ya taşıyarak katılmıştır. İlk meclisin açıldığı 1920 tarihinde, Burdur mebusu olarak meclise girmiştir.³³

TBMM'nin görevlendirmesi ile çıkan isyanları bastırmak için, Konya ve Kastamonu'ya gitmiştir. Bizim de çalışmamızın bir bölümünü teşkil eden etkileyici vaazlarının önemli bir kısmını buralarda vermiştir. İstiklal Şairi, milletvekilliği görevinin ardından Ankara'dan ayrılarak İstanbul'a dönmüştür. 1924 tarihinden itibaren birkaç sene, yazları İstanbul'da kışları da Mısır'da olmak üzere aziz dostu Prens Abbas Halim Paşa ile beraber olmuşlardır. 1926 senesinden itibaren on senelik bir müddet boyunca, Mısır'da yaşamıştır. Mısır'daki hayatında eğitim ile ilgilenmiş ve Mısır Üniversitesinde Türkçe ve Edebiyat müderrisliğine tayin olmuştur. Ölümüne yakın

³⁰ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 41.

³¹ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 54-55; Fergan, 86; Okay-Düzdağ, "Mehmet Âkif Ersoy", XXVIII/433.

³² Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 70; Fergan, 91; Okay-Düzdağ, "Mehmet Âkif Ersoy", XXVIII/433.

³³ Yıldırım, *Milli Mücadelede Mehmet Âkif*, 31.

hastalanıp Anadolu'ya gelişine kadar bu görevine devam etmiştir.³⁴

1.1.5. Millî Mücadeledeki Hizmetleri

I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1920'de İstanbul'un işgal edilmesiyle birlikte, Anadolu'da işgale karşı millî bir direniş ve hareket başlamıştır. Anadolu'da fiili bir hareketin başlaması üzerine Âkif, arkadaşı Eşref Edip'e “*Artık burada duracak zaman değildir, gidip çalışmak lazım. Bizim tarafımızdan halkı tenvîre ihtiyaç varmış. Çağırıyorlar. Mutlaka gitmeliyiz. Ben yarın Ankara'ya hareket ediyorum. Hiç kimsenin haberi olmasın. Sende idarehanenin işlerini derle, topla. Sebîlü'r-Reşad kışesini al, arkamdan gel. Meşihattakilerle de temas et. Harekât-ı Milliye aleyhinde bir halt etmesinler*” diyerek İstanbul'dan Ankara'ya doğru yola çıkar.³⁵

Âkif'in Ankara'ya gelme sebebi milli mücadeleye olan güveni ve bu uğurda mücadele etme azmidir. Burdur mebusu olarak seçilmesinden itibaren Burdur, Afyon, Sandıklı, Antalya, Konya gibi yerlerde heyecan dolu, etkili vaazlar ve konuşmalar yaparak, Türk milletinin millî mücadeleye olan bakışını, olumlu yönde etkileyip bu harekete güç katacaktır.³⁶

Nitekim Âkif, milli mücadele de vermiş olduğu vaazlar ve isyanlara karşı halkı aydınlatması sebebiyle, milli hareketin manevî kahramanları arasındaki yerini almıştır. Mehmet Âkif, bir yandan Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaptığı etkili vaazlarına devam ederken; diğer yandan da yapmış olduğu neşriyat ile Millî Mücadele'ye katkıda bulunmaya çalışmıştır. Dostu Eşref Edip ile birlikte yayımladıkları Sebîlü'r- Reşad mecmuasıyla, milli hareketin gerekliliğini ve zorunlu olduğunu basın yoluyla anlatmaya çalışmışlardır. Âkif'in vaazlarının dergide yayınlanması, okuyanları son derece etkilemiş; bu yazılar çoğalttırılarak valilere, kaymakamlara, müftülere ve askerî yetkililere gönderilmiştir.³⁷

Mehmet Âkif, Balkan Savaşı yıllarında kurulan ve Millî Mücadele'nin teşkilatlanmasında önemli ölçüde katkısı olan, Müdâfa-i Milliye Cemiyetine bağlı Heyet-i Tenvîriyye'ye katılarak, edebiyat yoluyla halkı uyandırmak ve aydınlatmak

³⁴ Fergan, 111-113.

³⁵ Fergan, 108-109.

³⁶ Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, 434.

³⁷ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 27.

gayesini gütmüştür.³⁸

1.1.6. Mısır'da Geçirdiği Yıllar ve Kur'ân Meâli

Âkif, Abbas Halim Paşa'nın davetlisi olarak 1923- 1924 yılları arasında kışı geçirmek için Mısır'a gitmiştir. Mehmet Âkif, 1925 yılında tekrar Mısır'a gittiğinde on buçuk yıl Türkiye'ye dönmemiştir.³⁹

Mısır'daki ilk yıllarını Abbas Halim Paşa'nın yardımcılarıyla geçiren Âkif, Bundan sonra ailesini de yanına alarak Kahire yakınlarındaki Hilvan'a yerleşmiştir. Ancak Âkif, burada kaldığı yıllarda çok sıkıntı çektiği kaleme aldığı şiirlerinden ve dostlarına yazdığı mektuplardan anlaşılmaktadır.⁴⁰

Mehmet Âkif, Mısır'daki hayatının ikinci yarısında, Kahire Üniversitesi “ *El-Camiatü'l- Mısriyye* ”nin Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde Türkçe öğretmenliği yapmıştır.⁴¹ Bunun yanı sıra Âkif, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki bütçe müzakereleri sırasında alınan kararla Diyanet İşleri Reisliği, Kur'ân-ı Kerim'in mealı için kendisine teklifte bulunmuştur. Âkif, yapılacak meal çalışmasının dini ve ilmi sorumluluğunun bilincinde olduğu için, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın tefsiriyle birlikte basılması koşuluyla kabul etmiştir. 1926- 1929 yılları arasında mealini tamamlamasına rağmen vefatına kadar üzerinde çalışmaya devam etmiştir. Ancak ezanın kanun zoruyla Türkçe okutulduğu o yıllarda namazların da Türkçe tercümeyle eda edileceği endişesi taşıdığından almış olduğu avansı iade ederek mealı teslim etmemiştir. Âkif, hastalanarak Mısır'dan Türkiye'ye dönüşü sırasında geri dönmezse eserin yakılmasını vasiyet etmiş ve bu isteği Kahire'de yerine getirilmiştir.⁴² Âkif, 1935 yılında Mısır'da rahatsızlanınca hem hava değişimi için, hem de vatan topraklarında ölme arzusuyla Türkiye'ye gelmiş ve tedavisi burada sürdürülmüştür.⁴³

1.1.7. Vefatı

Mehmet Âkif, Mısır'da hastalanır, rahatsızlığının giderek artmasından dolayı

³⁸ Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, XXVIII/433.

³⁹ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 143; Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, XXVIII/434.

⁴⁰ Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, XXVIII/434-435; Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 150.

⁴¹ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 150.

⁴² Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, XXVIII/ 434.

⁴³ Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, XXVIII/ 435.

Haziran 1936'da Mısır'dan ayrılarak İskenderiye'den deniz yoluyla İstanbul'a yola çıkar. 17 Haziran 1936'da İstanbul'a gelen Mehmet Âkif, rıhtımda yakınları ve dostları tarafından karşılanır. Abbas Halim Paşa'nın kızı, Emine Abbas Halim Hanımefendi'ye misafir olur.⁴⁴ Birkaç gün sonra müşahede için “*Şişli Sıhhat Yurdu*”nda kalır. Daha sonra Beyoğlu'nda Paşa'ya ait Mısır Apartmanı'nda kendisi için hazırlanan daireye yerleştirilir. Bir müddet hava değişimi için İstanbul'da değişik semtlerde kalsa da kışın gelişiyle tamamen Mısır Apartmanı'na yerleşir.

Ne yazık ki hastalığının artması ve yapılan müdahalelerin sonuç vermemesi sonucu 27 Aralık 1936 Pazar günü akşamı saat 19: 45' te vefat etmiştir.⁴⁵ Cenazesi Beyazıt Cami'ne getirilmiştir. Cenaze namazı sessiz bir şekilde kılınmak istendiyse de onun ölümünü duyan vatanperver insanlar cenazeye koşmuşlardır. Devasa bir kalabalıkla cenaze namazı kılınmış ve Edirnekapı mezarlığına defnedilmiştir.⁴⁶

1.1.8. Gazeteciliği ve Yazarlığı

Mehmet Âkif şairliğinin yanında gazeteci ve yazar olarak da çalışmalarını sürdürmüştür. Âkif 1908 yılından Meşrutiyetin ilanından bir ay sonra haftalık olarak yayın hayatına başlayan Sırât-ı Müstakîm ve daha sonraları Sebîlû'r-Reşad adlı mecmua yayınlanmaya başlamıştır. Ebu'l-Ula Zeynelabidin (1881- 1957) ile Sirozlu Hafız Eşref Edip'in (1881-1971) sahibi oldukları haftalık dergi; din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ulûm'dan bahsetmektedir. Mehmet Âkif, bu dergide başmuharrir olarak görev yapmıştır. Diğer taraftan Âkif, bu mecmuada Mısırlı Muhammed Abduh, Ferid Vecdi gibi muharrirlerin içtimai ve felsefi yazılarını tercüme edip “Sa'dî” mahlasıyla yayınlamıştır.⁴⁷ Ayrıca kendisinin imzalamadığı şiirleri de yayınlanmıştır. Mehmet Âkif'in hemen hemen bütün yazıları ve şiirleri burada yayınlanmıştır.⁴⁸

Dergide Muhammed Abduh'tan (v. 1905) çeşitli makalelerin yanında, onbeş sayı devam eden ‘Hanoto ve İslam’ yazısının tercümeleri, Muhammed Ferid Vecdi'nin (v. M. 1954) 17 bölüm halinde devam eden “müslüman Kadını” eserinin tercüme etmiştir. Yine yirmi bir sayı süren ‘Hadika-i Fikriye’tercümesi, Şiblî Numanî'nin (v.1914) Corci

⁴⁴ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 157; R. İhsan Eliaçık, *Mehmet Âkif Ersoy*, İnşa Yayınları, İstanbul 2007. s. 30.

⁴⁵ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 158; Eliaçık, 31.

⁴⁶ Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, XXVIII/ 435; Yıldırım, *Milli Mücadelede Mehmet Âkif*, 41-42.

⁴⁷ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 24; Fergan, 7-8; Eliaçık, 17.

⁴⁸ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 25.

Zeydan'ın kitabına cevap olarak kaleme aldığı yazılarını “ Medeniyeti İslamiye Tarihi'nin Hataları” adıyla tercüme edip on beş bölüm halinde yayınlamıştır.⁴⁹

1.1.9. Fikir Hayatı

Mehmet Âkif, 63 yıllık ömrünü dünya tarihinin yüzyıl değiştirdiği, savaşlarla altüst olduğu bir dönemde geçirmiştir. İçinde yaşadığı Osmanlı coğrafyasında ve İslam dünyasında çöküş yıllarını gören Âkif, Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh, Muhammed İkbal, Musa Carullah gibi İslam dünyasının fikir ve düşünde önderleriyle de çağdaştır.⁵⁰ Âkif, çeşitli fikir akımlarının etkili olduğu Osmanlı'nın son dönemini görmüş, Kurtuluş Savaşı'na iştirak etmiştir. Âkif'in fikir dünyasının merkezini Kur'an oluşturur. Mehmet Âkif, fikir dünyasını şekillendiren Kur'an'ı samimi bir mü'min olarak defalarca okumuş ve hayatına tatbik etmeye azamî ölçüde gayret göstermiştir.⁵¹

İslam birliğini savunan Mehmet Âkif, XIX. Asrın ikinci yarısında başlayan Osmanlı Devleti içindeki ayrılıkçılara karşı çıkmıştır. İslamcılık görüşünü temellendirmek için ayet ve hadisleri yorumlayan Mehmet Âkif, dönemin İslam coğrafyasında öne çıkan Şeyh Şibli, Ferid Vecdi, Abdülaziz Çaviş ve Muhammed Abduh gibi İslam düşünürlerinden de istifade etmiştir. I. Dünya Savaşı'ndaki görevleri ve Milli Mücadele sırasındaki faaliyetleri dikkat çekicidir.⁵²

Osmanlı'nın son dönemindeki siyasi ve sosyal çalkantılar birçok fikrî akımı meydana getirmiştir. Mehmet Âkif böyle bir ortamın içinde İslamcılık fikrini benimsemiştir. Milletçe felaketin İslam'dan kopmak suretiyle meydana geldiği ve tekrar İslam'a sarılarak kurtuluşun gerçekleşeceği tezini savunmuştur.⁵³

Âkif, Prens Sait Halim Paşa'nın “*İslamlaşmak*” adlı eserini Türkçeye çevirmiş, bu eser vesilesiyle İslamcılık düşüncesinin Osmanlı coğrafyasında neşet bulmasını sağlamaya çalışmıştır.⁵⁴

Mehmet Âkif, aynı zamanda milliyetçi bir anlayışa sahiptir. Ancak onun “Milliyetçilik” anlayışı bu günkü anlayıştan biraz farklıdır. O, daha çok vatan ve din

⁴⁹ Eliaçık, 18.

⁵⁰ Eliaçık, 34.

⁵¹ Eliaçık, 48.

⁵² Mehmet Doğan, “Mehmet Âkif Ersoy Hayatı, Mücadelesi” *Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Âkif Ersoy*, DİB, İstanbul 2013, 16.

⁵³ Sezai Karakoç, *Mehmet Âkif*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1999, 17.

⁵⁴ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 175.

anlayışına dayanan, gücünü tarihinden alan, zamana göre şekillenen bir milliyetperverliği savunmuştur. İslam’la ilgisiz bir milliyetçilik tasavvur etmemiş, ikisini ayrılmaz bir unsur telakki etmiştir. Âkif, milleti parçalayan ideolojilere cephe almış, kavmiyetçiliğe karşı çıkmıştır. Bu tür akımların milleti tefrikada bırakacağına inanmıştır.⁵⁵ “*Fikr-i kavmiyeti tel’in ediyor Peygamber*”⁵⁶ sözüyle de bu düşüncesini açıkça ortaya koymuştur.

Âkif, ırkçılık ve kavmiyetçiliği şu dizeleriyle tel’in eder:

“Biribirinden müteferrik bu kadar akvamı,
Aynı milliyetin altında tutan İslamı,
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyettir.
Bunu bir lahza unutmak ebedi haybettir.
Arnavutluk, Araplıkla bu millet yürümez.”⁵⁷
Bir diğer manzumesinde;

“Hani milliyetin İslam idi... Kavmiyet ne!
Sarılıp sınırsız dursaydın a milliyetine.
“Arnavutluk” ne demek? Var mı Şeriat’te yeri?
Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri.
Arabın Türke; Lazın Çerkeze yahut Kürde;
Acemin Çinliye rüchanı mı varmış? Nerde!
müslümanlıkta “anasır” mı olurmuş ne gezer!
Fikr-i kavmiyeti tel’in ediyor peygamber.

En büyük düşmanıdır ruh-i nebi Tefrikanın.”⁵⁸

1.2. ŞAHSİYETİ

Mehmet Âkif, Osmanlı’nın son döneminde yetişen ender şahsiyetlerdendir. O, duruşuyla, fikriyle ve yaşantısıyla etrafına örnek olmuştur.

1.2.1. Ahlâkı

Mehmet Âkif, müthiş bir seciyeye sahip ve kanaat sahibidir. Gelişi güzel hadiselerin ardına düşmeyen biridir. Muayyen ve başlı başına kanaatleri, ölçüleri vardır. Kanaatlerini şu sosyal denklem üzerine kurmuştur. Fazilet, vatanseverlik, ilim

⁵⁵ Faruk K. Timurtaş, *Mehmet Âkif ve Cemiyetimiz*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, 47.

⁵⁶ Ersoy, *Safahat*, 191.

⁵⁷ Ersoy, *Safahat*, 169.

⁵⁸ Ersoy, *Safahat*, 191.

mecmu'ları dine müsavidir. (Ahlak +vatanseverlik + ilim=Din).⁵⁹

Mehmet Âkif, çok azimli, vefakâr bir şahsiyettir. Allah'a, peygamberine, milletine, vatanına çok bağlıdır. Vefasızlık onun nazarında namertliktir. Mütevazı bir kişiliğe sahiptir. Gösterişi sevmez. Sırası gelmeyince ilmini bile izhar etmez. Çok metanetli, cesur, sözünde duran, yalan söylemek nedir bilmeyen bir şahsiyettir.⁶⁰

Okutmak ve yazmaktan çok zevk alır. Okuttuğu derse ehemmiyet verir. Bildiğini çok iyi bilendir. Bilmediği hususlara müdahil olmaz, hiç karışmaz. İrfan ve liyakat sahibidir. Taassuptan, cehaletten uzak durmuş, geleneğin fena yanlarının atılması gerektiğini yeniliğin yeni olduğu için alınmayacağını faydalı ise alınacağını sürekli vurgulamıştır.⁶¹

Mehmet Âkif'in hayatının yegâne gayesi taviz vermeden yaşadığı ve yoluna her şeyini feda ettiği, ızdırap çektiği, yalnız kaldığı davası 'İslam'dır. İslam, onun nazarında lâfzî müslümanlıkla hakiki müslümanlığın farkını ortaya koymakla öne çıkar. Bu fark hem itikatta, hem amelde ve bilhassa ahlâki hayatta kendini gösterir.⁶²

1.2.2. Edebî ve İlmî Kişiliği

Doğduğu ve yetiştiği çevre edebî şahsiyetinin şekillenmesinde belli başlı rol oynar. İstanbul'un Fatih semti, Âkif'in çocukluk ve gençlik yıllarında bir ilim ve irfan merkezi konumundadır. Bu nedenle Âkif, insanı ve toplumu düşünen, iyi ahlâklı, namuslu bir insan, örnek bir müslüman olarak bu ortamdam istifade etmiştir. Âkif, tahsili boyunca İslam'la birlikte, doğu ve batı kültürlerini tanıma fırsatı bulmuş, öğrenim hayatında hem İslami ilimleri, hem de çağdaş bilimi tahsil etmiş, bunun yanı sıra doğu ve batı dillerini de öğrenmiştir. Şiire olan ilgisinin geliştiği gençlik yıllarında gelenekçi çizgiyi takip etmiş, dönemin edebi şahsiyetlerinden Muallim Naci'den etkilenmiştir. İranlı Hafız ve Sadi'den de şiir anlayışı yönüyle etkilenmiştir. Âkif'in edebî ve fikrî hayatındaki dönüm noktası 1908'da Darülfünun Edebiyat-ı Umumiye müderrisliğine tayin olmasıyla başlamıştır. Böylece kendisinin edebiyatla iç içe olması kolaylaşmıştır.⁶³

⁵⁹ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 197.

⁶⁰ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 198.

⁶¹ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 200.

⁶² Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 202-203.

⁶³ Doğan, 12-13.

Türk edebiyatının en mümtaz şahsiyetlerinden biri hiç kuşku yok ki, Mehmet Âkif Ersoy'dur. O Türk edebiyatına sayısız şiirler ve mensur eserler kazandırmıştır. Kendi döneminin sosyal ve siyasî şartları içerisinde Türk edebiyatına yeni bir soluk kazandırmıştır. Âkif'in dünya görüşünü iyi tahlil edebilirsek, onun edebiyat anlayışını da o derece iyi anlamış oluruz. O milletin buhranlı bir dönem geçirdiğinin farkında olduğundan, yazmış olduğu tüm şiir ve yazılarını milletin kurtuluşuna vesile olacak argümanlar üzerine bina etmiştir. Onun edebiyat anlayışının merkezinde “Kur’ân ve hayat” kavramı bulunmaktadır. Nurettin Topçu’nun ifadesiyle “Âkif’in aşk ve ilham perisi ona Kur’ân’dan gelmiştir. Onun ruhundaki feryatlara Kur’ân karışmıştır.”⁶⁴

Âkif, edebiyat alanında Servet-i Fünun hareketinin geliştiği bir dönemde bu topluluğa katılmamıştır. Farklı tarz ve anlayışta edebi eserler vermiştir. O, halkın anlayabileceği geniş kitlelere ulaşan bir edebiyat anlayışına sahiptir. Böylelikle sanatı toplumun hizmetine vermiş olacağına inanmıştır. Edebiyatta döneminin ümmetçilik başka bir ifadeyle İslamcılık fikrinin en kuvvetli temsilcisidir. Âkif, müslüman halkın kalkınması için iki temel düşüncüyü savunur: 1. Kur’âni prensiplere ihlâsla ve samimiyetle sarılmak. 2. Batının ilim ve tekniğini süratle almak.

Mehmet Âkif, Türkçe’yi çok iyi bilir. Hem divan edebiyatı diline hem de halkın konuştuğu dile hâkimdir. O’na göre halkın anlayabileceği dil kendi dilidir.⁶⁵

Âkif göre sanat bir süs, bir eğlence, hoşça vakit geçirilecek bir şey değildir. Sanat için sanat yapmak anlamsız bir gayrettir. Sanat cemiyet içindir. Sanat mahallidir. Bu sebeple başka milletlerin edebiyatları taklit edilmemelidir. Edebiyat ahlâka uygun olmalı, okuyucuya güzel ahlâkı telkin etmelidir. Müstehcenlik edebiyat değildir; Edepsizliğin başladığı noktada edebiyat biter. Sanatkâr cemiyetin bütün dertlerini ortaya koymalı, terennüm etmelidir. Bilhassa bizim geri kalmamıza sebep olan anlayışlar, yanlış düşünceler göz önüne serilmelidir. Edebiyat halka hitap etmelidir. Aydınlar için edebiyat yapmak abestir.⁶⁶

O, edebiyatın toplumda bir boşluğu doldurması gerektiği kanaatindedir. Âkif’e göre “sanat, sanat içindir” anlayışı yanlış bir anlayıştır. Sanat ancak toplum için olursa bir değer kazanır; yoksa topluma bir “fayda” sağlamayan sanat, sanat sayılmaz. Bu

⁶⁴ Nureddin Topçu, *Mehmet Âkif*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, 23.

⁶⁵ Âdem Çalışkan, “Mehmet Âkif Ersoy’un Hayatı”, *MEB Din Öğretimi Dergisi*, (sayı:38), Ocak 1993, 80-81.

⁶⁶ Mehmet Âkif Ersoy, “Edebiyat”, *Sebilü’r-Reşad*, c. 8-1, ad. 183, (7 Mart 1912), 15.

yönden onun “sanat, toplum içindir” anlayışına sahip olduğunu söyleyebiliriz.⁶⁷

Mehmet Âkif, çok iyi derecede İslami ilimleri öğrenmiş, bunun yanında batı ilimlerini de özümsemiştir. Küçük yaştan itibaren lisan eğitimine büyük önem vermiş üç yabancı dil eğitimi almıştır. İlk olarak Arapça eğitimini, babası Tahir Efendi’den almıştır. Bir taraftan resmî okullara giderken, bir taraftan da gayri resmî olarak Arapça öğrenmiştir. Kendisi bizlere bu konuda şunları aktarmaktadır: “*Fatih’te Muvakkithane’nin yanındaki İbtidâi Mektebi’nde ilk tahsile devam ettim. Hem bu mektebe gidiyordum, hem de pederim bana yavaş yavaş Arapça okutuyordu.*”⁶⁸

Bu dönemde Âkif, Fatih Camii başımamı olan Filibeli Mehmet Rasim Efendi’den de sarf ve nahiv ilimlerini okumaktadır. Bu yıllarda Âkif’in Arapça ile beraber hafızlık ve akâid ilimleriyle de uğraştığı bilinmektedir. Babası onun Arapça eğitimine o kadar önem vermektedir ki, birlikte gezerken bile ona Arapça kaidelerden bahsetmektedir. Âkif, bu yürüyüşlerini sonraki yıllarında hatırlayıp, şöyle diyecektir: “*Çoğu kelimeleri, çoğu kaideleri böyle gezerken babamdan öğrendim.*”⁶⁹

Âkif’in lisan konusunda en çok etkilendiği kişi Hoca Kadri’dir. Hoca Kadri, Arapça, Fransızca ve Farsça’yı çok iyi bilen bir âlimdir. Âkif’i lisan öğrenmeye teşvik eden o’dur.⁷⁰

Mehmet Âkif, Arapça eğitimini ilerletmek için ne gerekiyorsa yapmıştır. Devrinin meşhur hocaları arasında yer alan Hacı Mehmet Zihni Efendi, Dağıstanlı Mehmet Halis Efendi, Hersek Müftüsü Dârülfünun Arapça Hocası Ali Fehmi Cabiç Efendi, Hicri Hoca, Şeyhülislam Musa Kazım Efendi gibi seçkin hocalardan Arapça dersler almıştır. Arap edebiyatının Muallekât, el-Kâmil, Vâridât gibi belli başlı eserlerini de okumuştur.⁷¹

Âkif tüm bu dersleri şahsî gayretleri ile okuyabilmiştir. Bunlar da bizlere Âkif’in erbabından lisan öğrenebilmek için fırsat kollamakta olduğunu göstermektedir. Âkif’in Arapçaya olan vukûfiyetinden dolayı birçok kimsenin, hatta bazı müderrislerin, Arapça müşküllerini çözmek için Âkif’in yanına geldikleri bir vakıadır.⁷²

Âkif’in kitabî olan bu Arapça eğitiminin yanı sıra pratik eğitimi de vardır. 1925’in

⁶⁷ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 185-187.

⁶⁸ Fergan, 495.

⁶⁹ Fergan, 499.

⁷⁰ Fergan, 500.

⁷¹ Cündioğlu, *Bir Kur’ân Şairi-Mehmet Âkif Ersoy ve Kur’ân Meâli*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, 15.

⁷² Cündioğlu, *Bir Kur’ân Şairi*, 20.

son aylarında gidip on buçuk sene kadar kaldığı Mısır'da bolca Arapça pratik yapma imkânı bulmuştur. Onun pratiği Mısır'daki ilk senelerinde çok iyi olmamakla birlikte söylenenleri tam olarak anlayacak derecededir. El-Câmiatü'l- Mısıryye'de Edebiyat-ı Türkiyye hocası olarak derslere girdiği zaman öğrencilerine şöyle bir espri yapar: “Siz benim Arapçama gülmeyin, bende sizin Türkçenize gülmeyeyim; geçinip gidelim.”⁷³

Âkif'in pratik Arapçası çok iyi olmasa da, onun kitabî Arapçasının mükemmel olduğuna dair hiçbir kuşku bulunmamaktadır. O, Arap edebiyatının en kıymetli eserlerini birçok hocadan okumakla beraber; sadece Celâleyn tefsirini 19 defa okuduğu bilinmektedir.⁷⁴

Ezher ulemasıyla arasında geçen şu olay pek manidardır: “*Hilvan'da Dârü'l-Funûn müderrislerinden Abdülvehhab Azzam'ın evine gitmiştik. Ezher hocalarından da birkaç zat vardı. Lügate dair bir bahis açıldı. Ezherlilerin nokta-i nazarına Üstad itiraz etti; “O kelimenin manası şöyle olsa gerek!” dedi. Ezherliler fikirlerinde ısrar ettiler. Abdülvehhab Azzam kamusu getirdi. Kelime, Üstad'ın dediği vechile olduğu anlaşıldı.*”⁷⁵

Muallakât-ı Seb'a'yı, Kadı Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî'nin şerhinden Tahir'ul-Mevlevî'ye okutan Âkif, aynı eseri 1920'lerde Ankara'da Hasan Basri Çantay'a ve birçok arkadaşına okutmuştur. Aynı yıllar içinde Arab edebiyatının klasiklerinden olan es-Seyyid eş-Şerîf er-Razî'nin Nehcu'l-Belağa'sını da özel ders olarak okutmuştur. Zemahşerî'nin Lâmiatü'l-Arab adlı kasidesi ile İbn Verdi'nin ve Ebü'l- Feth-Bustî'nin kasidelerini de talebeleriyle tahlil etmişlerdir.⁷⁶

Âkif'in yapmayı çok düşündüğü fakat çeşitli sebeplerle yapamadığı bir faaliyette Türkçe-Arapça bir lügat hazırlamaktır. Mevcut olan Vankulu ve Ahterî lügatlerinin ihtiyacı karşılamadığından yakınan Âkif, yeni ve kapsamlı bir Türkçe-Arapça lüğatin hazırlanmasının gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu hizmetin ifası için ilk olarak kendisinin de içinde bulunduğu Kamus-i Arabî Heyeti kurulmuş, fakat başarı elde edilememiştir.⁷⁷

Kaynaklardan elde ettiğimiz verilere göre Âkif, Arap dil ve belagatine yeterince vâkıf bir ilim adamıdır. Bizzat kendi çabaları ile aldığı lisan dersleri, yüksek tahsilinden sonra verdiği Arap edebiyatına dair dersler, onun Arapçasını geliştiren en büyük amiller

⁷³ Mithat Cemal Kuntay, *Mehmet Âkif: Hayatı-Seciyesi-Sanâtı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, 146.

⁷⁴ Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi*, 32.

⁷⁵ Fergan, 269.

⁷⁶ Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi*, 37.

⁷⁷ Fergan, 671.

arasındadır. Unutulmaması gereken bir husus da Âkif'in Türkçeye kazandırdığı Arapça tercümelerdir. Kuşku yok ki Âkif, bu tercümelerle uğraşırken Arapçaya olan aşinalığı da artmıştır. Diğer taraftan hayatının son on yılını sadece Kur'ân-ı Kerîm'e hasretmiştir. 1926'dan itibaren ölümüne kadar öncelikli olarak Kur'ân'ın meâliyle uğraşmıştır. Mısır'da geçirdiği ve sadece Kur'ân ile meşgul olduğu bu yıllar, hiç şüphesiz Âkif'in Arapça bilgisinin taçlanmasına vesile olmuştur.

Âkif'in Farsça ile olan alakası da Arapça gibi çocukluk döneminde başlamıştır.

Henüz 9-10 yaşlarındayken Sadi Şirazi'nin "Gülistan" adlı eserini okuyup, ezberlemiştir.⁷⁸ Bu eser, Âkif'in ciddi anlamda okuduğu ilk Farsça eserdir. Âkif'in nazarında Sadi'nin ayrı bir yeri olduğu ve ona farklı bir muhabbet beslediği bilinen bir gerçektir. Sadi'nin, Âkif'in hem edebiyat hem de fikir dünyası üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. O, bu gerçeğe şu dörtlülle işaret etmiştir:

*O söylerde ben istima eylerim!
Coşup kâh olurkim simâ eylerim!
Benim şeyh-i sâhip-futûhum odur!
Delilim, müzekki-i ruhum odur!*⁷⁹

Rüştiye'deki yıllarında Fatih Camii'nde Esad Dede'den Farsça dersler alarak Farsçasını ilerletmeye devam etmiştir.⁸⁰

Mevlana'nın *Mesnevî*'si ile tanışması da bu döneme tekâbül etmektedir. Ayrıca bu dönemde Farsça baş eserler arasında yer alan "Hafız Divanı", "Gülistan" ve "Bostan" adlı eserleri de tedris etmiştir. Sadi'nin "Bostan" ile "Gülistan" adlı eserlerini ileriki dönemlerinde başka kişilere de bizzat okutmuş; ilk çevirilerini de "Bostan" adlı eserden yapmıştır.⁸¹

Mehmet Âkif, Adana'daki memurluk yıllarında da Farsça ile ilgilenmiş ve İmam Gazalî'nin (v.1111) İhyâ-u Ulûmu'd-Din adlı eserinin Farsça muhtasarı olan Kimyâyı Saadet'i okumuştur.⁸²

Mısır yıllarında ise hayranı olduğu iki şair olan Mevlana ile İkbâl'i sıkça okumaya gayret etmiştir.⁸³

Muhammed İkbâl'in Farsça yazılmış olan Peyâm-ı Meşrik'ini hem kendisi, hem

⁷⁸ Cündioğlu, *Bir Kur'ân Şairi*, 68.

⁷⁹ Cündioğlu, *Bir Kur'ân Şairi*, 70.

⁸⁰ Fergan, 518.

⁸¹ Cündioğlu, *Bir Kur'ân Şairi*, 69-71.

⁸² Cündioğlu, *Bir Kur'ân Şairi*, 71- 72.

⁸³ Fergan, 23.

de Ezherli hocalarla defalarca okumuştur.⁸⁴

Âkif zaman içersinde Farsçasını iyice ilerleterek Fars edebiyatının en güç eserlerini dahi okuyabilecek seviyeye gelmiştir. Fars edebiyatını yalnızca okumakla kalmamış aynı zamanda birçok Farsça divanı da ezberlemiştir.⁸⁵

Mehmet Âkif, Arapça ve Farsça'da olduğu gibi Fransızca eğitimine de çok küçük yaşlarda başlamıştır. Rüştîye Mektebi'nin ikinci sınıfındayken öğrenmeye başladığı Fransızcasını hayatının ileriki yıllarında daha da pekiştirmiştir. Kendisi ile mülâkata gelen Nevzat Ayas'a Fransızcasıyla ilgili olarak bizzat şu bilgileri vermiştir: "Rüştîye tahsilinde en çok lisan derslerine temayülüm vardı. Dört lisanda da (Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca) birinci idim. Fransızcayı –mektepte öğrendiklerime eklemek sûretiyle- kendi kendime öğrendim. Fransız şairlerinden Hugo, Lamartine ve klasiklerle çok uğraştım. Daudet ile Zola'yı fazlaca okudum."⁸⁶

Âkif'in ciddi anlamda Fransızca metinleri okuması yüksek tahsilinden sonra olmuştur. Âkif, Fransızcayı öğrenme hususunda en çok Adana'da tanıştığı Miralay İbrahim Ethem Bey'den istifade etmiştir.⁸⁷

Âkif, Şam'da görevli olarak bulunduğu sıralarda Fransızca öğrenmeye devam etmiştir. İstanbul'a gelişinin ilk yılında, henüz 25 yaşındayken Fransız Astronomi uzmanlarından Camille Flammarion adlı bir yazara ait olan " Uranie" adlı hikâyeyi Türkçe'ye çevirmiştir. Bu Fransızca'dan çevirisi 1898'de Resimli Gazete'de yayımlanmıştır.⁸⁸

Mehmet Âkif, bu eserlerden başka Balzac ile hayranlık duyduğu Emile Zola'nın eserlerini de sık sık okumuştur. O, Fransızca eserleri okumayı sürdürürken diğer taraftan da tercüme yapmaya devam etmiştir. Said Halim Paşa'nın Fransızca olan iki eserini " İslamlaşmak ve İslam'da Teşkilât-ı Siyasiye" adıyla Türkçeye çevirmiştir.⁸⁹

Bu başarıdaki en büyük sebep de hiç kuşkusuz Âkif'in azmi ve lisan öğrenmeye olan iştiağıdır.

⁸⁴ Fergan, 141.

⁸⁵ Fergan, 197.

⁸⁶ Fergan, 518.

⁸⁷ Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi*, 84-85.

⁸⁸ Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi*, 86.

⁸⁹ Cündioğlu, *Bir Kur'an Şairi*, 93.

1.3. ESERLERİ

Mehmet Âkif'in eserlerini manzum ve mensur eserler olarak iki bölüm halinde tasnif edebiliriz.

1.3.1. Manzum Eserleri

Âkif, gençlik yıllarından itibaren şiire merak salmış ve şiirle meşgul olmuştur. Mazum eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz.

1.3.1.1. Safahat

Safahat, Mehmet Âkif'in şiirlerini topladığı 7 kitaptan oluşan külliyyatın adıdır. “Safhalar, devreler, aşamalar, dönemler” daha geniş bir mana ile “görünümler, manzaralar” demektir. Bu kelime önce, I. Safahat'ta bulunan 22 manzumeye dergideki neşirleri sırasında, genel başlık olan “Safahat-ı Hayattan” terkinde kullanılmıştır. Fatih Camii, Hasta, Küfe... gibi hayattan manzaraları ihtivâ eden bu manzumelerin bulundukları ilk cilde “Safahat” denilmesine sebep olmuştur. Bu 7 kitabın birincisi “Safahat” ismini taşır. Diğer 6 kitabın ise her birinin müstakil isimleri vardır. Farklı zamanlarda Osmanlıca yazılmış olan bu kitaplar, Latin harfleriyle yazıldıktan sonra ilk defa bir kitap halinde yayımlanmıştır. Bu 7 kitabın ilk 6'sının tamamı İstanbul'da sonuncusu ise Mısır'da basılmıştır.⁹⁰ Safahat'ı oluşturan 7 kitabın baskı tarihleri ile Mehmet Âkif'in tashihinden geçen son baskılarına göre ihtiva ettikleri manzume ve mısraların sayısı şöyledir:

Safahat: 44 şiir, 3084 mısra. Üç baskı: 1911, 1918, 1928.

Süleymâniye Kürsüsünde: 1 şiir, 1002 mısra. Dört baskı: 1912, 1914, 1918, 1928.

Hakkın Sesleri: 10 şiir, 482 mısra. Üç baskı: 1913, 1918, 1928.

Fâtih Kürsüsünde: 1 şiir. 1692 mısra. Dört baskı: 1914(iki baskı), 1918, 1924.

Hâtıralar: 10 şiir, 1314 mısra. Üç baskı: 1917, 1918, 1928.

Âsım: 1 şiir, 2292 mısra. İki baskı: 1924, 1928.

Gölgeler: 41 şiir, 1374 mısra. Bir baskı: 1933.⁹¹

Son baskılarına göre, Safahat'ta 11240 mısra tutan 108 manzume bulunmaktadır.

⁹⁰ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 178.

⁹¹ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 179.

Bu sayıya başkalarına ait olmakla beraber iktibas edilmiş mısralar dâhildir. Başlık altına veya dipnotlara konulan mısralar sayılmamıştır.⁹² Safahatın bölümlerini de şöyle sıralayabiliriz:

1.3.1.1.1. Safahat (1911)

Bu manzumelerde insanî ve toplumsal sıkıntılara değinilmiştir. Böylece okuyucuyu yönlendirerek bu sorunlara bir çözüm bulması istenir. Fakirliğin ve acizliğin yanında yardım, iyilik ve ümidin yolu gösterilir. Cahillik, istibdat, meyhane ve kahvehane gibi unsurlar nefret edilecek şekilde tasvir edilmiştir. Ayrıca iman, ibadet ve cami gibi manevi unsurların teselli verici kudreti vurgulanmıştır. Bu kitapta Mehmet Âkif, vatana ve millete yönelik doğrudan bir felaket olmadığı için bu konulara değinmemiştir.⁹³

1.3.1.1.2. Süleymaniye Kürsüsünde (1912)

Mehmet Âkif, bu şiirlerinde 1912’de gelen hürriyet fikrinin arzu edildiği gibi ülkeyi kurtarmayacağını, çünkü yanlış anlaşıldığını ve doğrusunu anlamaya aydınlar dâhil hiç kimsenin çabalamadığını ortaya koymuştur. Dini ve milli değerleri bırakarak Avrupa’nın izinden gitmenin, vatani kurtarmayacağını belirtmiş, müslümanların halini anlatmış, onları birlik ve beraberliğe davet etmiştir.⁹⁴

1.3.1.1.3. Hakkın Sesleri (1913)

Bu nüshada ayet ve hadisler ışığında Balkan Savaşı’nın sebep olduğu felakete karşı serzenişte bulunur. Mazlumların halini anlatır ve buna karşın halkın hissizliğinden yakınır. Irkçılığa karşı duruşunu şiirlerinde ortaya koyar. Fakat bütün bu felaketlerin, bilgisizlikten, zulme sessiz kalıp kötülöklere karşı durmamaktan, gaflet ve tembellikten ileri geldiğini bilir. Yine de itidali elden bırakmaz.⁹⁵

⁹² Düздаğ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 179.

⁹³ Düздаğ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 181.

⁹⁴ Düздаğ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 182.

⁹⁵ Düздаğ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 183.

1.3.1.1.4. Fatih Kürsüsünde (1914)

Kitabın birinci bölümünde Fatih Camii'ne giden iki şahsın cemiyet ve kültür meseleleri hakkında gözlemlerine yer verir. İkinci bölümünde ise camideki vaizin tembellik ve taklitçiliği eleştirisini ele alır. Kâinattaki nizamdan bahsederek gökte ve yerde her şeyin çalışmakta olduğunu belirtir. Küçük bir parçanın görevini yapmaması demek intizamın bozulmasına neden olacağını ortaya koyar. Ayrıca insanların aynı kanuna tabi olduğunu, çalışan garbın ilerlediğini, şarkın ise miskin ve tembellik içinde olduğunu söyler. Tevekkül ve kader konusunun yanlış anlaşıldığını manzumelerle açıklar. Bu kitaptaki manzumelerde Âkif, balkanlarda çığneden ecdadı, katledilen masumları, akan müslüman kanını kendi hissiyatıyla anlatır.⁹⁶

1.3.1.1.5. Hatıralar (1917)

Âkif'in Berlin, Necid, Medine ve Mısır'a yapmış olduğu gezilerdeki izlenimlerini yansıtır. Özellikle Berlin'de yaşamış olduğu anıları şairi çok etkiler. Yaşayış tarzlarını kendi kültürüyle ince nükteler eşliğinde mukayese eder. Dünyanın neresinde olursa olsun anaların yüzlerindeki matemi konu edinir. Son olarak Necid Çöllerinden Medine'ye şiiri ile bitirir. Peygamber Mescidi'ndeki cemaatin, ezanın verdiği haşyetin, namazın ve duanın ulviyetini anlatır. Peygambere karşı duyduğu sevgi ve hasreti eşsiz bir üslupla dile getirir.⁹⁷

1.3.1.1.6. Asım (1924)

Hocazade ve Köse İmam adlı iki kişi arasındaki diyaloglardan oluşan eser bir tiyatro eseri gibidir. Şair, Asım'da görülen ruh ve beden bütünlüğüne, ahlâklı oluşuna, bilgisine, mertliğine, heyecan ve şevkine hayran kalmıştır. Köse İmam karakteri ise, müslüman halkın irfan ve basiretini temsil eder.⁹⁸

1.3.1.1.7. Gölgele (1933)

Mehmet Âkif bu kitabında dini duyarlılığının zirve yaptığı, kendi iç dünyasını

⁹⁶ Düздаğ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 184-185.

⁹⁷ Düздаğ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 185-186.

⁹⁸ Düздаğ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 188.

konu edinen şiirler yazmıştır. Bu kitabın son şiiri olan San'atkar'ın ağzından Âkif, kendisinin hayal kırıklığını, acılar içinde geçen ömrünü, duygu yoğunluğunu, İslam dünyasının keder ve ıstıraplarla dolu yaşayışını etkili bir dille, kadere razı olmuş, ama gönlü kırık ve ıstıraplı bir eda ile dile getirmiştir.⁹⁹

1.3.1.2. Safahat dışında Kalan Şiirler

Âkif, bazı şiirlerini Safahat'ına almayıp çeşitli dergi ve mecmualarda yayınlamıştır.

1.3.1.2.1. 1908 'den Önce Yazdıkları (1891-1908)

Çocukluğundan beri şiire ilgi duyan Şair, ilk şiir denemelerini Halkalı Baytar Mektebinde bulunduğu sıralarda yazmaya başlamıştır. İlk şiirleri, 1893'te "Hazîne-i Fünûn" dergisinde, 1895'te "Mektep" mecmuasında ve Filibe'de çıkan ""Gayret" gazetesinde, 1898 senesinde de "Resimli Gazete"de yayımlanmıştır.¹⁰⁰ 1900-1908 yılları arasında birçok şiir yazmakla beraber bunları o dönem yayımlamamıştır. Daha sonra bu şiirlerinden beğendiklerini yayınlamayı uygun görmüştür. Beğenmediklerini ise ortadan kaldırmıştır. Safahat'ın ilk kitabındaki şiirleri de bu şiirler teşkil etmektedir.

1.3.1.2.2. 1908-1933 Arasında Yazdıkları

Âkif, 1908'den itibaren yazmış olduğu şiirlerinin bir kısmını da Safahat'ına almamıştır. Bu dönemde yazmış olduğu 17 şiirinin toplam mısra sayısı 700 mısradır.¹⁰¹

Bu dönemde Ses, Yenigün, Tan gibi gazetelerde de birçok şiir yazmıştır. Bu şiirleri tam olarak tespit edilememiştir.¹⁰²

1.3.1.2.3. 1933'den Sonra Yazdıkları

Şair'in şiir yazmadaki en verimsiz dönemleri bu dönemdir. Bunun başlıca sebebi ise Âkif'in vatanından uzakta yaşamış olmasıdır. Mısır'da çileli bir hayat yaşadığından dolayı şiire fazla vakit ayıramamıştır. Bu verimsizliğin ikinci sebebi ise Mısır'da 1925

⁹⁹ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 184.

¹⁰⁰ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 154.

¹⁰¹ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 155.

¹⁰² Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 155.

yılından itibaren Kur’ân meâliyle uğraşmış olmasıdır. Bu dönemde ancak Safahat’ın son kitabı olan “Gölgeler”i yazabilmiştir.¹⁰³ Şair’in yazmayı düşünüp de yazamadığı şiirleri de bulunmaktadır. Bunlar, İkinci Âsım, Haccetü’l-Vedâ, Selahaddîn-i Eyyûbî ve İslam Tarihinden menkıbelerdir.¹⁰⁴

1.3.1.2.4. İstiklâl Marşı

İstiklâl savaşının kazanılmasının ardından, Meclis “Millî Marş” için bir yarışma açmıştır. Bu yarışmaya 700 kişi katılmış, fakat istiklâlin şanına yaraşır bir marş bulunamamıştır.¹⁰⁵ Maârif Vekili Hamdullah Suphi ve arkadaşları Âkif’e marş yazması konusunda ısrar ettiler. Şair, yapılan ısrarlar sonrasında ödül almama şartıyla bu teklifi kabul etti.¹⁰⁶ İstiklâl Marşı, 1 Mart 1921’de TBMM’de okunarak kabul edildi.¹⁰⁷ Marş bütün vekiller tarafından ayakta alkışlanarak, büyük bir beğeniyle dinlenmiştir. Mütevazı kişiliğine uygun olarak da, kendisine verilen 500 lirayı “Dârü’l- Mesâî” adlı yardım kuruluşuna vermiştir.¹⁰⁸

Şair, temel eseri olan Safahat’a İstiklâl Marşı’nı almamıştır. Çünkü onu hiçbir karşılık beklemeden milletine armağan etmiştir. Marş için yarış açıldığında “para için şiir yazamam” demiştir. Kendisine İstiklâl Marşını Safahat’a neden almadığı sorulunca : *“O artık benim değil, milletimindir”*¹⁰⁹ cevabını vermiştir.

1.3.2. Mensur Eserleri

Âkif, şair olmasının yanında kaleme aldığı mensur eserleri de mevcuttur. Bunlar çeşitli alanlarda yazılmış yazılardan oluşur.

1.3.2.1. Tefsirler

Mehmet Âkif’in tefsir yazılarının tamamı kırk sekiz makale olup Sebîlü’r-Reşad mecmua’sında yayımlanmıştır. İlk tefsir yazısı derginin Sebîlü’r-Reşad ismini aldığı

¹⁰³ Ersoy, *Safahat*, 400.

¹⁰⁴ Ersoy, *Safahat*, 401.

¹⁰⁵ Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, XXVIII/ 434.

¹⁰⁶ Hekimoğlu İsmail, *Mehmet Âkif’e göre Dün, Bugün, Yarın*, Timaş Yayınları, İstanbul 1997, 17-18; M Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar I-II*, MİFAV Yayınları, İstanbul 2000, 226.

¹⁰⁷ Hekimoğlu İsmail, 25.

¹⁰⁸ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 110.

¹⁰⁹ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 155.

183. sayısında çıkmıştır. Bu yazıların on altısı manzum tefsir olup Safahat'ta yer almıştır. Diğer otuz iki tefsir yazısı ise düz yazı olup, makaleler halinde yazılmıştır. Her ne kadar Âkif'in tefsir yazılarının sayısını daha fazla gösterenler olsa da yaptığımız araştırmalar neticesinde, bunun doğru olmadığına kanaat getirmiş bulunmaktayız. Bu yazılar genellikle derginin birinci sayfasında ve “Tefsir-i Şerif” klişesi ile yayımlanmıştır. Kapsam itibarıyla çok geniş olmayan bu tefsir yazıları, genellikle bir âyet-i kerimenin açıklanması şeklinde yazılmıştır. Şair bu yazılarını yapmış olduğu sosyal analizler üzerine bina etmiştir. Toplumsal olaylara Kur'an perspektifinden bakılarak çeşitli analizlerin yapıldığı tefsir yazıları, “İctimâî Tefsir”¹¹⁰ özelliği arz etmektedir. Bu yazılarda Âkif'in tefsir anlayışına uygun olarak, güncel meseleler seçilmiş ve okuyuculara yol gösterilmeye çalışılmıştır.

1.3.2.2. Vaazlar

Âkif'in Balkan Harbi sırasında, birlik ve beraberliğe yönelik olarak yaptığı dokuz tane vaazı bulunmaktadır. Bu vaazlarının birincisi İttihat ve Terakki'nin Şehzadebaşı kulübünde şifahî bir konuşma olarak irâd edilmiştir. Diğer sekiz va'azı, üçü İstanbul'da Beyâzıd, Fatih ve Süleymâniye camilerinde; biri Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde; dördü de Kastamonu'da Nasrullah Camii'nde ve diğer kazalarında verilen vaazlardır. Bu vaazların sekiz tanesi, Âkif'in konuşmaları esnasında kaydedilmiş ve Sebîlü'r-Reşad dergisinde “Hutbe ve Mevâiz” başlığıyla hülâsa olarak yayımlanmıştır.¹¹¹

Bu vaazlarda birçok ayeti kerime “İctimâî Tefsir” formatında işlenerek okuyuculara sunulmuştur. Ana tema olarak birlik ve beraberliğin vurgulandığı bu vaazlar, bazı ayetlerin açıklaması olarak dinleyenlere sunulmuş ve toplum üzerinde oldukça tesirli olmuştur.

1.3.2.3. Makaleler

Âkif'in edebiyat, toplum ve çeşitli fikir meselelerine müteallik, elli tane makalesi bulunmaktadır. Bu yazıların on yedisi “Hasbihal” adıyla, on biri “Edebiyat Bahisleri” başlığıyla, dördü eski hatıralar; ikisi “Letâif-i Arabdan” başlıkları ile bazen de alt

¹¹⁰ İctimâî Tefsir: Daha çok sosyal hayatı ve toplumsal meseleleri ele alan tefsir çeşididir. Bkz. Abdülhamit Birişik, “Tefsir”, DİA, Ankara, 2011, XXXX/289.

¹¹¹ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 156-157.

başlıklarla kaleme alınmıştır. On bir makalenin ise kendine ait başlıkları bulunmaktadır.¹¹²

1.3.2.4. Tercümeler

Âkif'in 1908'den önce yapmış olduğu tercümeler hakkında kaynaklarda teferruatlı bilgiler bulunmamaktadır. Sadece 1898 yılında Resimli Gazete'de tefrika¹¹³ edilmiş olan "Uranie" adlı eser ile Servet-i Funûn'da yayımlanan üç yazısı bilinmektedir. 1895 yılında "Ma 'arif" mecmuasında tefrika edilmiş olan ve Âkif'e ait olduğu tahmin edilen "Mebâhis-i İlm-i Servet" yazılarının da tercüme olması muhtemeldir.¹¹⁴

Âkif, 1908'den sonraki tercümeleri 268 tefrika olarak yayımlanmış 55 tercüme yapmıştır. Tercümelerinin bazılarında "Sadi" mahlasını kullanmıştır.¹¹⁵ Tercümeler altı yazardan yapılmıştır. Bu yazarların beş tanesi Arapça bir tanesi de Fransızca yazmışlardır. Yapılan tercümelerin çeşit ve tefrika bakımından genel dağılımı şöyledir. Ferit Vecdi: 7 tercüme, 77 tefrika; Muhammed Abduh: 27 tercüme, 44 tefrika; Azm-zade Refik: 1 tercüme, 3 tefrika; Şeyh Şiblî en-Nu'mânî: 1 tercüme, 10 tefrika; Abdulaziz Çâviş: 13 tercüme, 122 tefrika; Said Halim Paşa: 2 tercüme, 12 tefrikadır.

Ferit Vecdi: Âkif, ilk tercümesini Ferit Vecdi'den yapmıştır. Bu tercüme 10 Eylül 1908 tarihli "Müslüman Kadını" başlığıyla Sırat-ı Müstakim'de 17 tefrika olarak yayımlanmıştır. Toplam 7 tane olan tercümelerin, dördü birer yazılık olup; diğerleri "Hadîka-i Fikriye" (önce dört ayrı yazı, sonra 21 tefrika) ve "Müslümanlık'la Medeniyet" (31 tefrika) dır.

Muhammed Abduh: Âkif'in Abduh'tan ilk tercümesi 27 Ekim 1908 tarihinde Sebilü'r-Reşad'ın 10. sayısında çıkan "Müslümanlıkta Esaslar"dır. Âkif, Abduh'tan 23'ü tek makale halinde olarak, toplam 27 tercüme yapmıştır. Uzun olan iki makale "Hanoto ile Şeyh Muhammed Abduh'un Münakaşası"(12 tefrika) ve "Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri" (5 tefrika) dır. Abduh'tan yapılan bütün tercümeler 1-3. ciltlerdedir (1908-1911).

¹¹² Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 157.

¹¹³ Tefrika, gazete veya dergilerde çıkan, birbirini tamamlayan yazılardan oluşan dizi anlamına gelir. Bkz. Talip Mert, *Safahat Lügatı*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2011, 185.

¹¹⁴ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 157.

¹¹⁵ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 157-159.

Azm-zâde Refîk: Âkif'in bu zattan "müslümanlık'ta Ferdin Hâkimiyetiyle Cemiyetin Hâkimiyeti" adlı bir tercümesi bulunmaktadır. Bu tercüme üç sayı devam etmiştir.

Şeyh Şiblî en-Nu'mânî: Âkif Şeyh Şiblî'den "Medeniyet-i İslamiyye Tarihinin Hataları" adlı tercümeyi yapmıştır. Bu tercüme on sayı devam etmiştir.

Abdulaziz Çâviş: Âkif'in kendisinden en fazla tercüme yaptığı kişi Abdulaziz Çâviş'tir. İlk tercüme "Kavmiyet ve Din" adıyla 15 Nisan 1915 tarihli 335. Sayıda çıkmıştır. Bu zattan yapılan tercüme hayli uzun olup 122 sayı devam etmiştir. Bunların en uzunları 55 tefrikalık "Esrar-ı Kur'ân" tercümesidir. Ayrıca Abdulaziz Çâviş'e ait olan 28 tefrikalık "Anglikan Kilisesine Cevap" ve 11 tefrikalık "Âlem-i İslam Hastalıkları ve Çareleri" adlı makaleleri de Âkif tercüme ederek yayımlamıştır. *Said Halim Paşa*: Âkif fikirlerini benimsediği ve "İslamcılık" fikrinin ilham kaynağı olan Said Halim Paşa'dan iki eser tercüme etmiştir. Bu tercüme 4 tefrika olan "İslamlaşmak" ile 8 tefrika olan "İslam'da Teşkilât-ı Siyasîye" tercümeleridir.

Dîvan-ı Lügâti't-Türk Tercümesi: Âkif, şair ve lisan âlimi Sâmih Rıfat'la beraber Dîvan-ı Lügâti't-Türk'ü Türkçeye çevirmişlerdir. Bu çalışma Maârif Vekâleti adına yapılmış ve vekâlete teslim edilmiştir.¹¹⁶

Kitap olarak basılmış tercümelerine gelince; "Müslüman Kadını", İstanbul, Ahmet Sâki Bey Matbaası (R.1325), 165 sayfa, Sırât-ı Müstakîm Kütüphanesi, Aded: 5.¹¹⁷

"Hanoto'nun Hücuma Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un İslam'ı Müdafaası", İstanbul, Tevsî-i Tıbbât Matbaası, (R.1331), 80 sayfa, SebîlürReşad Kütüphanesi, Aded: 8.

"İslamlaşmak" İstanbul, Hukuk Matbaası, (R.1337), 32 sayfa, Sebîlür-Reşad Kütüphanesi Neşriyatı.

"İçkinin Hayat-ı Beşerde Açtığı Rahneler", Ankara, Ali Şükrü Matbaası, (R.1339-1341), 68 sayfa, TBMM Hükümeti Umûr-i Şer'iyeye ve Evkâf Vekaleti Tedkîkât ve Te'lîfât-ı İslamiyye Neşriyatından, Aded: 4.

"Anglikan Kilisesine Cevap", İstanbul Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, (R.1339-1341), 290 sayfa, TBMM Hükümeti Umûr-i Şer'iyeye ve Evkâf Vekaleti Tedkîkât ve Te'lîfât-ı İslamiyye Neşriyatından, Aded: 9

¹¹⁶ Düzdağ, Mehmet Âkif Ersoy, 158.

¹¹⁷ Düzdağ, Mehmet Âkif Ersoy, 159-160.

1.3.2.5. Diğer Eserler

“Kavâid-i Edebiye”, İstanbul 1329, 16 sayfa, SM, Darülfunûn derslerinin bir kısmı.¹¹⁸

“Edebiyat Dersleri”: Mehmet Âkif’in 1914 yılında Dârül-Hılafeti’l-Âliyye Medresesinde edebiyat dersine girdiği sırada çıkan “Cerîde-i İlmiye” de böyle bir kitabın 4 formasının yayımlandığı, ders kitapları listesine yazılmıştır. Ancak bu kitap elimizde mevcut değildir. “Dârülhikme” başkâtibi bulunduğu sırada bu kuruluşun başkâtipliği tarafından yayımlanan “Cerîde-i İlmiye” adlı aylık ilmi dergideki beyannamelerin ve imzasız yazıların da Âkif tarafından yazılmış olması muhtemeldir. Âkif’in henüz bulunamamış başka eserlerinin de olduğu varsayılmaktadır.

1.3.2.6. Mektuplar

Hayatının bir kısmını Mısır’da geçirmiş olması nedeniyle Âkif’in dostlarına birçok defa mektup yazdığı bilinmektedir. Bundan dolayı değişik kişilerde Âkif’e ait yüzlerce mektubun olduğu tahmin edilmektedir.¹¹⁹

1.3.2.7. Kur’ân Meali

Âkif’in Kur’ân Meali hikâyesi günümüzde esrarını halen koruyan bir konudur. Âkif, Mısır’a temelli olarak gideceği sırada TBMM tarafından Kur’ân’ın Türkçe tercüme ve tefsirinin yapılması kararı alınmıştır.¹²⁰ Âkif’in, Kur’ân mealini 1928 yılının sonlarında Mısır’da tamamlamış ancak ezanın Türkçe okutulmasının ardından namazların da Türkçe kıldırılması girişimleri, Âkif’in Kur’ân mealini teslim etmemesine sebep olmuştur.¹²¹ Kur’ân mealini hayatının sonlarına kadar daha ince tahkiklerden geçirmiş ve kemale erdirmiştir. Ölmeden önce hastalandığı sıralarda Türkiye’ye geldiğinde, Mısır’a geri dönememesi durumunda mealin yakılması vasiyetinde bulunmuş, ölümünün ardından vasiyetine uyularak meal yakılmıştır (M. 1961).¹²²

¹¹⁸ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 160.

¹¹⁹ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 160.

¹²⁰ Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli*, Şule Yayınları, İstanbul 2009, 163.

¹²¹ Düzdağ, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli*, 180-181; Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, XXVIII/ 434.

¹²² Okay-Düzdağ, “Mehmet Âkif Ersoy”, XXVIII/ 434.

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET ÂKİF VE KUR'ÂN

2.1. MEHMET ÂKİF'İN KUR'ÂN ÖĞRENİMİ

Âkif, daha çocukluk yıllarından itibaren dini ilimleri tahsil etmiştir. O'nun düşünce dünyasının şekillenmesinde Kur'ân'ın ayrı bir yeri vardır. Bundan dolayı Âkif'in Kur'ân'la olan münasebetini ve eğitimi sürecini incelemeyi uygun görüyoruz.

2.1.1. Aile Ortamında Kur'ân

Mehmet Âkif, ilk dini terbiyesini, şahsiyetini ve kişiliğini geliştirecek olan ailesinden almıştır. Kendisi bu durumu şöyle dile getirir: “ *İlk din terbiyemi, ev, mahalle, ilk mektep ve rüştiye tahsilinde aldığım telkinler vermiştir. Bilhassa evin bu husustaki etkisi büyüktür. Annem çok ibadet eden ve günahlardan kaçınan bir kadındı. Babam da öyle. İbadetin vecdini, zevkini, heyecanını tatmışlardı.* ”¹²³

Âkif, Kur'ân'ın yaşanmaya çalışıldığı böyle bir ortamda yetişmiştir. Âkif, yetiştiği bu aile ortamını şu veciz ifadeyle anlatır: “ *Çocukluğumda evet bahtiyar idim cidden/ Harimi ailenin farkı yoktu cennetten.* ”¹²⁴ Dolayısıyla Âkif, Kur'ân sedalarının hiç eksik olmadığı Kur'ânlı bir evde büyümüştür.¹²⁵

Âkif, ömrünün sonuna kadar Kur'ân'ın bu ikliminden istifade etmiş, bir takım şahsiyet özelliklerini Kur'ân'la kazanmıştır. Bu özelliklerin başında da O'nun inanç, duygu, düşünce ve davranışlarının temelini oluşturan şahsiyet özelliği yer alır. Âkif'in samimiyeti kuşkuya yer vermeyen, tam bir dürüstlük ve erdemli olmayı gerektirir. Mehmet Âkif, hayatını samimiyet üzerine kurduğunu yine kendi şiirinde anlatır:

“ *Bana sor sevgili kari, sana ben söyliyeyim
Ne hüviyette şu karşında duran eş'arım
Bir yığın söz ki, samimiyeti ancak hüneri,
Ne tasannu bilirim, çünkü ne sanatkârım.* ”¹²⁶

Mehmet Âkif'in Kur'ân'la olan ilişkisini güçlendiren etkenlerden biri de O'nun Arapça bilgisidir. Arapça eğitimine henüz çocukken babasından aldığı derslerle

¹²³ Fergan, 495.

¹²⁴ Ersoy, *Safahat*, 458.

¹²⁵ İsmail Hakkı Şengüler, *Açıklamalı Mehmet Âkif Külliyyatı I- X*, HakYayıncılık, İstanbul 2000, X/39-42.

¹²⁶ Ersoy, *Safahat*, 21.

başlamış, zaman içerisinde Arap edebiyatının en güzide eserlerini okuyacak ve Arapça dersler verecek seviyeye ulaşmıştır.

2.1.2. Kur'ân'a Olan İlgisi

Âkif, küçük yaşta başladığı Arapça eğitiminin yanında Kur'ân hıfzına da devam etmiştir. Daha o yaşlarda Kur'ân'da günlük beş sayfa ezber yaptığını bizzat hocası Arap Hafız lakaplı Filibeli Hafız Mehmet Rasim Efendi anlatır.¹²⁷ Âkif, lisan eğitimiyle meşgul olduğundan uzun bir süre hıfzını tamamlayamamış, 8 yaşında başladığı hıfzına hem Baytar Mektebi'nde, hem de okul bittikten sonra devam etmiştir.¹²⁸ Âkif, Arap edebiyatı üzerinde çalışırken, şevahid ve telmihlerin genellikle ayetlerden oluştuğunu görünce, Kur'ân hıfzına öncelik vermiştir. Daha sonra, Tophane Medresesi'nde İskeçeli Hafız İsa Efendi'nin odasında Kur'ân hıfzını altı ayda tamamlayarak icazet almıştır.¹²⁹ Âkif, bizzat kendisinin yaptığı açıklamada; *"Tahsil-i Âli'yi bitirdikten sonra hafız oldum. Fakat ondan evvel Kur'ân'ı okuya okuya gayet pişkin hale getirdiğim için zaten hıfz ile aramda uzun bir mesafe yoktu. Az bir müddet içinde Kur'ân'ı ezberleyiverdim."*¹³⁰ Âkif'in Kur'ân'a olan vukufiyeti onun dostları nazarında 'Demir Hafız' lakabıyla anılmasına sebep olmuştur.¹³¹ Mehmet Âkif, daha dört yaşlarında iken mahalle mektebinde Kur'ân öğrenmeye başlamış, çocukluğundan itibaren Kur'ân'ın gölgesinden ayrılmamıştır. Âkif, çocukluk ve gençlik dönemlerinde dini akdesini güçlendirmiş, bunu günlük yaşayışıyla özdeşleştirmiş, hayatını inancı gereği yaşamaya gayret etmiştir.¹³² Mehmet Âkif, Kur'ân'a olan bağlılığı ve sünnete olan ittibası sayesinde İslam'ın yol gösterici yönünü her zaman derinden hissetmiştir. Özellikle Kur'ân'a ve sünnete göre yaşama onun hayatının anlamını teşkil etmiştir. Mehmet Âkif'i Kur'ân'ın kılavuzluğunu yok sayarak düşünmek imkânsızdır. O, vahyi kendisi başta olmak üzere müslümanların hayat düsturu ve geleceğinin teminatı olarak görmüştür. Âkif, yetişkinlik döneminde Kur'âni değerleri ve inancının gereğini içselleştirerek yeri geldikçe bunları yaşantısıyla, hitabetleri, sohbetleri, vaazları ve

¹²⁷ Cündioğlu, *Bir Kur'ân Şairi*, 8.

¹²⁸ Cündioğlu, *Bir Kur'ân Şairi*, 12.

¹²⁹ Kuntay, 224.

¹³⁰ Fergan, 520.

¹³¹ Cündioğlu, *Bir Kur'ân Şairi*, 14; Şükrü Altın, *Yalnız Adam Âkif*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, 23.

¹³² Hatice İ. Erdem, *Kur'ân ve Âkif*, Düşün Yayınları, İstanbul 2012, 36.

şiiirleriyle pratikleştirmiş, fiiliyata geçirmiştir. Bütün bu gayretli çalışmalar, Âkif'in Allah'a olan sarsılmaz imanından ileri gelmektedir. O'na göre, hayat ancak Allah ve O'nun insana bahşetmiş olduğu vahiyle varlık bulabilir. Yaşamak ancak bu yolla mümkündür. Âkif, bu durumu şu sözlerle ifade eder: “*Alan sensin, veren sensin senin hükmündedir dünya.*”¹³³

Âkif, Allah'a bağlılığı ve teslimiyeti, iman ve şuur zenginliğini Safahat adlı eserinin Hakkın sesleri ve Hatıralar bölümünde özellikle detaylı bir biçimde ele alır.¹³⁴ Bütün bunları Kur'an'dan beslenerek elde eder. Zira O'nun eserlerinin kaynağını Kur'an oluşturur.

Mehmet Âkif, Kur'an'ın bütün ayetlerini, bütün kelimelerini, herbir suresini senelerce incelemiş, ömrü boyunca Kur'an'la alakadar olmaktan zevk duymuştur.¹³⁵

Mısır'da Kahire'ye yakın mesafede yer alan Hilvan'da geçirdiği yıllarda, Kur'an üzerine çalışmalar yapmış, Kur'an hıfzını tamamlamış ve pekiştirmiştir. Yakın dostu Eşrep Edip, kendisini Mısır'da ziyaret ettiğinde Âkif'i şöyle anlatır: “*Eve döner dönmez hemen entarisini giyer, abdest alır, namaz vakti ise namazını kılardı. (...) Kur'an tercümesiyle meşguliyet onu takva sahibi yapmıştı. -‘Allah’a hamdolsun, demir hafız oldum, şimdi ramazanları teravihi hatimle kıldırıyorum’ diyordu.*”¹³⁶

Mehmet Âkif, Kur'an'a derin bir saygı beslemiş, kendisine teklif edilen Kur'an tercümesi işini kabul etmemesinin hikmetini, Kur'an'a olan sonsuz hürmetinden kaynaklandığını belirtmiştir. Bu ulvi hürmet, onu Kur'an'nın her kelimesi üzerinde uzun uzun durmaya sevk etmiş, sonunda muvaffak olamayacağını anlamıştır. Kendi ifadesiyle “*beni tatmin etmeyen eser nasıl başkasını tatmin edebilir*” sözü karşısında dostları söyleyecek bir şey bulamazlar.¹³⁷

Mehmet Âkif'in hayatı hep Kur'an'la yoğrulmuştur. Şiirleri doğrudan ya da dolaylı olarak Kur'an'dan bahsetmiş ve bütün yazılarında Kur'an'dan ilham almıştır. Ancak tercüme, meal veya tefsir başlığı altında ilk yazıları 1912 yılı başlarından itibaren Sebülü'r-Reşad dergisinin birinci sayfalarında görülmeye başlamıştır. Kaleme aldığı yazılar ‘Tefsir-i Şerif’ başlığı altında hem bir makale hem de hasbihal niteliği taşır ve her birinde o günün olaylarıyla alakalı olarak bir veya birkaç ayet ele alınıp ve açıklanır.

¹³³ Ersoy, *Safahat*, 183.

¹³⁴ Erdem, 37. Ayrıca bkz. Ersoy, *Safahat*, 183, 268.

¹³⁵ Fergan, 197.

¹³⁶ Fergan, 207.

¹³⁷ Fergan, 199.

Bu yazıların hepsi 56 adet olup, 1912 - 1919 tarihleri arasında yayınlanmıştır. İçlerinden manzum olan 18 tanesi daha sonra ‘Safahat’ adlı eserinin üçüncü, beşinci ve yedinci kitaplarına alınmıştır.¹³⁸

2.2. MEHMET AKİF’İN KUR’ÂN’LA İLİŞKİSİ

Bu bölümde Âkif’in Kur’ân hakkındaki düşüncelerine değinmeyi ve Kur’ân’a yaklaşımı hakkında bilgi vermeyi uygun gördük.

2.2.1. Kur’ân Tanımlaması

Âkif’e göre Kur’ân, bireyin ve toplumun yaşadığı sıkıntıları tesbit ederek teşhisini yaptığı gibi, onlara çözüm önerilerini de sunmaktadır. Âkif’e göre İslam toplumunun dağılmasının, gerilemesin ve zillete düşmesinin sebebi Kur’ân’ı doğru anlamamaktan ve onun emirlerini yerine getirmemekten kaynaklanmaktadır. Bu sorunların çözümü ise Kur’ân’ı insanlığa gönderiliş gayesi doğrultusunda doğru bir anlayışla okumak, anlamak ve onu hayat rehberi kılmaktır.

Âkif hayatının baharında ilk yazdığı ve yayınladığı şiiri ‘Kur’ân’a Hitab’dır. Bu kutlu yakarış onun genç dimağından süzülen ve imanı ile bütünleşen ve sonra bütün ömrünce onun gönül dünyasını besleyen bir rahmet olmuştur. O, şiirlerinde âyetleri konu edinerek ilahi hitapla insanlara yol göstermeye, onlara vahdet şuuru aşılama çalışmış; birlik ve beraberlik, sabır, azim ve iradeli olunması gerektiğine vurgu yapmıştır. Kur’ân’ı hem tanımış, hem de idrak ettiği şekliyle tanıtmış, Kur’ân’ın gayesine göre yaşamaya gayret sarf etmiştir. Âkif, zihinlerin yeniden Kur’ân’ın inşasıyla şekillenmesi gerektiğini ve İslam’ın nurunun topluma bu şekilde nüfûz etmesi gerektiğini açıklamıştır.

Âkif, milleti oluşturmadaki en büyük etkenin Kur’ân ahlâkı olduğunu yaşantısıyla tecrübe etmiştir. O’na göre asıl kaynak Kur’ân’dır. Hurafeler ve bidatlar terk edilip asıl kaynağa gidilip oradan hareket edilmelidir. İslam 20. yy. bilgilerine sahip olan insanların idrakiyle yeniden bir hayat nizamı olarak kabul edilmelidir. Kur’ân sadece manevi, ahretle ilgili mevzulara değinen bir kitap olmayıp hayatı da düzenleyen ilahi

¹³⁸ Bkz. Ersoy, *Safahat*, 183, 268, 401.

kanunların bütünüdür.¹³⁹

Âkif 'in gönül ve düşünce dünyasının merkezinde Kur'ân yer alır. Bunu kendisi açıkça belirtmiştir. Ona göre Kur'ân'ın ilkelerini uygulayarak, örnek olunabileceğini bu ümmet geçmişinde tecrübe etmiştir. Âkif, Kur'ân'ı iyice idrakinden geçirerek, toplumsal gerçekliği onun rehberliğinde inceler; aksayan yanlarını teşhis edip çözüm yolları arar. Bundan dolayıdır ki, Âkif hakikatleri söylemekle birlikte ortaya koyduğu eser fotoğraftan ibaret değildir. Acı vâkıya neden ve nasıl düşüldüğünü, çözüm önerilerini sebepleriyle birlikte ortaya koyan bir eser meydana getirmiştir.¹⁴⁰

Âkif, Kur'ân'ın ruhu besleyip, kişiye bir şahsiyet kazandırdığını belirtir. Böyle bir anlayışa sahip olunmadan İslam'a ittiba edilemeyeceğini şu dizelerle ifade eder:

Hani Kur'ân'daki ruhun şu heyulada izi?

*Nasıl İslâm ile birleştiririz kendimizi!*¹⁴¹

Kur'ân, Allah'ın insan için gönderdiği bir hidayet kaynağıdır ki kendine tabi olanı kurtarır, mutlu ve bahtiyar eder; tabi olmayanı ise cezalandırır ve mazeret sunmasının önüne geçer. Âkif, Kur'ân'ı, Allah'ın yarattıklarına gönderdiği bir çağrı bilir. Onu Hz. Peygamberden, Cebrail'den, kelamın sahibi olan Allah'tan işitiyor gibi dinler ve öğüt alır. Hz. Peygamberden sonra, yeryüzünde kendisi için gönderilmiş gibi okur. Böylece Kur'ân'ın vahyinden bugüne kadar dünyayı niçin düzene koyduğunu daha iyi idrak eder. Kur'ân'ın her asırda güncel kalması meselesinin sırrına varır. Kelamullah ile beşerin sözü arasındaki fark, Halık ile mahlûk arasındaki fark gibidir. Allah'ın her şeyi kuşatan ilminden gelen Kur'ân, bütün zamanların mürşididir. Ezelden gelip ebede gidecektir. Allah (c.c) nasıl diri Hayy ise, hayat veren Muhyî ise kelamı da, O'nun sonsuz rahmetinden ruhlara hayat üfleyecektir.¹⁴²

Kur'ân, Âkif 'i uyandırmıştır. O da: “*Ey örtülerine bürünen! Ayağa kalk ve etrafını Kur'ân'la uyar!*”¹⁴³ hitabından hissesini alır. Yol ayrımında durup, kollarını makas gibi açarak gür sadasıyla insanlığı gittiği batıl yoldan kurtarmaya çalır. “*Bu millet için Kur'ân yolundan başka yol yoktur!*” diye haykırıp gerekçelerini güzelce ifade eder.¹⁴⁴

¹³⁹ Mehmet Doğan, “Mehmet Âkif Ersoy”, *Vefatının 75. Yılı Anısına M. Âkif Ersoy*, DİB Yayınları, İstanbul 2011, 15.

¹⁴⁰ Yıldırım “Mehmet Âkif'in Kur'ân Anlayışı,” s. 1.

¹⁴¹ Ersoy, *Safahat*, 363.

¹⁴² Yıldırım, “Mehmet Âkif'in Kur'ân Anlayışı”, 5.

¹⁴³ Müddessir, 74/1-3.

¹⁴⁴ Yıldırım, “Mehmet Âkif'in Kur'ân Anlayışı”, 6.

2.2.2. Kur'ânı Anlama İsteği

Âkif, Kur'ân'ı doğru okuyup anlama ve idrak erme noktasında ısrarla durur. Halkın önceliği arasına Kur'ân'ın girmesi gerektiğini belirtir. Yazılarında sıklıkla *“Aman Ya Rabbi! Kur'ân ne söylüyor, biz ne anlıyoruz!”*¹⁴⁵ der. Bugün sadece Kur'ân'ın manasını düşünmeden okuma yapıldığını, şimdiye kadar Allah'ın kelamının tedebbür edilerek her sayfasının okunmadığını söyler. Kur'ân'ın her ayetindeki hükümleri, ibretleri her ferдин kendi ilmi ve idraki derecesinde anlama gayretini ortaya koyması gerektiğini vurgular. Bugün müslümanlar böyle bir gayretin içinde olsalardı İslam âlemi böyle bir sıkıntının içinde bulunmayacağı fikrini savunur.¹⁴⁶

“Artık uyanın! Memleket mahvoluyor,

Din de beraber gidiyor,

*Size Kur'ân, bakınız ne diyor?”*¹⁴⁷ diye serzenişte bulunarak milletin Kur'ân'ı anlamaktan uzak olduğunu, eksik veya yanlış anladığını, Kur'ân'ın tasvip ettiği hayat ile yaşanan hayatın farklı olduğunu dile getirir. Bu konu da şu dizeleri terennüm eder:

*“Öyle bir kavim ki, Âşık Ömer'i ezberler,
Sonra Kur'ân'ı sıkılmaz da yüzünden heceler.”*¹⁴⁸

Başka dizlerinde ise;

“Çünkü biz bilmiyoruz dîni. Evet, bilseydik,

Çâre yok gösteremezdik bu kadar sersemlik.

"Böyle gördük dedemizden!" diye izmihlâli

Boylayan bir sürü milletlerin olsun hâli,

İbret olmaz bize, her gün okuruz ezber de!

Yoksa, bir maksad aranmaz mı bu âyetlerde

Lâfzı muhkem yalınız, anlaşılan, Kur'ân'ın:

Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz ma'nânın:

Ya açar Nazm-ı Celîl'in, bakarız yaprağına;

Yâhud üfler geçeriz bir ölünün toprağına.

İnmemiştir hele Kur'an, bunu hakkıyla bilin,

¹⁴⁵ Abdülkerim-Nuran Abdulkadiroğlu, *Mehmet Âkif'in K. Kerim'i Tefsiri*, Ankara 1992, 63, 83, 116.

¹⁴⁶ Abdulkadiroğlu, 161.

¹⁴⁷ Ersoy, *Safahat*, 155.

¹⁴⁸ Ersoy, *Safahat*, 545.

*Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için!
Bu havâlidekiler pek yaya kalmış dince;
Öyle Kur'an okuyorlar ki: Sanırsın Çince!*"¹⁴⁹

2.2.3. Kur'ân'ın Mesajını Yaşanılan Zamana Taşıma İsteği

Âkif, ilim, irfan ve teknik açıdan çağı yakalamak gerektiğini belirtir. O'na göre bu hedefe Kur'ân'ın gösterdiği yolla ulaşılabilir. Kur'ân'ın kılavuzluğuna her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulduğu fikrini savunur. Âkif, Kur'ân'la çağı yakalama hedefine şöyle dikkat çeker:

*Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhamı
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı.*¹⁵⁰

Âkif, yaşadığımız çağın farkına varmamızı o çağın temel özelliklerini kavrayarak çözüm bulmamız gerektiğini savunur. İslam'ın yaşadığımız çağda yankı bulmasının yolu ictihattır. Ama ona göre dönemin medreseleri bu ictihadı gerçekleştirecek ilim ve fikir adamından yoksundur. İslam'ın tarih içerisinde oluşmuş yorumlarıyla bugünü yaşamak mümkün değildir.¹⁵¹ Ona göre ictihat kapısı kıyamete kadar açıktır fakat bunu yapacak kişilerde bazı şartlar aranmalıdır. Ehil olmayan insanların ictihat yapmaya kalkışmasını doğru bulmayan Âkif;

*"Kilitlidir kapı 'ümme duhat' için amma,
Kıyam-ı haşre kadar ictihat eder ulema"*¹⁵² diyerek ulamının her zaman ictihat yapabileceğini belirtir. Bu ictihadı yapacak olan ulemada da bazı şartların olması gerektiğini şöyle tayin eder:

*"Kitabı, sünneti, icma'ı sağlam anlayacak
Hilafı yoklayacak, ihtiyacı kollayacak."*¹⁵³ Kur'ân'ı hem İslam'ı hem de içinde yaşadığı çağı iyi bilen irfan sahibi müçtehitler eliyle müslüman toplumun sorunları çözülmeli, insanlığın kurtuluşuna vesile olunmalıdır.

¹⁴⁹ Ersoy, *Safahat*, 161.

¹⁵⁰ Ersoy, *Safahat*, 371.

¹⁵¹ Ramazan Yıldırım, "Mehmet Âkif'in İslam Tasavvuru", *Vefatının 75. Yılı Anısına M. Âkif Ersoy*, DİB Yayınları, İstanbul 2011, 44-45.

¹⁵² Ersoy, *Safahat*, 246.

¹⁵³ Ersoy, *Safahat*, 246.

2.2.4. Kur'ân'la Düşünme ve Yaşama Arzusu

Âkif, hayatını Kur'âna bağlayan bir şahsiyettir. Kur'ân onun hem ilahi kitabı, hem ahlâkı, hem de gönül dünyasının kandili olmuştur. Onun için bütün hayatını Kur'ân'a göre tanzim etmeye çalışmıştır. Kur'ân'ın rehberliğinden ayrılmamaya çalışmıştır. Hıfzettiği Kur'ân'ı her vakit okumaya gayret etmiştir. Mısır'da yaşadığı yıllarda Kur'ân'ı daha iyi anlayıp yaşamak ve Kur'ân'ın tamamını ezberlemeye ve feyzinden istifade etmeye çalışmıştır.¹⁵⁴

Mehmet Âkif, düşünce ve amele Kur'ân'ın nüfuz etmesinin zorunluluğundan bahseder. Kur'ân'ı hayatın her safhasına şahit kılmanın önemine vurgu yapar.

“Cebanet, meskenet, dünyada sığmaz ruh-i İslam'a,

*Kitabullah'ı işhad eyledim gördün ya davama”*¹⁵⁵ diyerek, hayatını Kur'ân'a göre

yaşama ve biçimlendirme fikrindedir. Âkif'in düşüncesinin temellerini Kur'ân ayetleri oluşturur. O, zaman zaman ayetleri manzum eserlerine ser levha şeklinde başlık yapar, kimi zaman beyitler arasında ayet cümlelerine yer verir, bazen de ayetlere atıf ve işaretler de bulunarak yazılarını yazar. O, yaşanan müslümanlığın Kur'ân'dan beslenmediğini, İlâhi dinin peygamberden geldiği gibi anlaşılıp yaşanmadığını eleştirerek şunları söyler:

“Ah o din nerde, o azmin, o sebatın dini;

O yerin gökten inen dini, hayatın dini?

Bu nasıl dar, ne kadar basmakalıp bir görenek?

müslümanlık mı dedin? ... Tövbeler olsun, ne demek!

Hani Kur'ân'daki ruhun şu heyulada izi,

*Nasıl İslam ile birleştiririz kendimizi?”*¹⁵⁶ dizeleriyle Kur'ân ruhunun yeniden

sinelerde neşvü nema bulması gerektiğini, Kur'ân'ın ışığında insanın madde ve mana bütünlüğünü sağlamasını önemser.

2.3. KUR'ÂN'IN ÖZELLİKLERİNE BAKIŞI

Âkif, yazılarında ve şiirlerinde Kur'ân'ın çeşitli özelliklerini ele almış ve bunların üzerinde durmuştur. İnsanlık için o dönemde Kur'ân'ın öne çıkan özelliklerine vurgu yapmıştır.

¹⁵⁴ Doğrul, 3-4.

¹⁵⁵ Ersoy, *Safahat*, 280.

¹⁵⁶ Ersoy, *Safahat*, 363.

2.3.1. Hidayet Kaynağı Olması

Kur'ân bir hidayet kitabıdır. Doğru yolu göstermek için indirilmiştir. Bu sebeple anlamı, mesajı, amacı, temel ilkeleri ve getirdiği ilahi hükümler evrenseldir.¹⁵⁷ Kur'ân'ın amacı insanın inancını düzeltmek, ahlâkını güzelleştirmek, yaşadığı hayatı düzene koymak, ilahi irade ve rızaya uygun bir dünya hayatından sonra da ona ebedi saadeti kazandırmaktır.¹⁵⁸ Kur'ân muhtelif ayetlerde bu özelliğine vurgu yapar. Örneğin; *"Bu, doğruluğu şüphe götürmeyen ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yol gösteren (hüdâ) Kitaptır."*¹⁵⁹

Âkif, 'Kur'ân'a Hitap' adlı şiirinin ilk dizelerinde Kur'ân'ın müslümanlar için candan da kıymetli olduğunu, onun öğüt ve nasihat veren bir ilahi kelim olduğunu vurgular. Âkif'e göre Kur'ân, varlık âleminin gerçeklerini ortaya koyan, insan hiçbir şey bilmezken, insana bilmediğini öğreten Allah kelimidir. Kur'ân, Âkif'in ruh dünyasında sonsuz bolluk ve bereketi kendinde toplayan eşsiz bir kitaptır. Kur'ân muhatabına, sonsuz rahmet sunduğu gibi, öğüt ve nasihat veren, uyarıcı ve kenidini inkar edenleri zelil bırakan bir kitaptır.¹⁶⁰

Kur'ân, Âkif gibi tüm mü'minlerin iman ve fikir ve kaynağıdır. O dünyada mü'minlerin rehberi, dostu olduğu gibi ahrette de şefaattir.¹⁶¹ Âkif, Kur'ân'ın hidayet özelliğiyle dönemin sorunlarına çözüm aramıştır. Onun asıl hedefi Kur'ân'ın hidayetini gür bir sedayla kitlelere ulaştırmaktır. Bundan dolayı incelediği ayetin bazen maksadıyla, bazen semeresiyle ve bazen de neticesiyle düşüncesini ortaya koyar. Bazen zıddını anlatır, bu durumun gerçekleşmemesi halinde ortaya çıkacak vaziyeti gösterir.¹⁶² Kur'ân hakkındaki düşüncelerini şu dizerinde dile getirir:

*"Ey nüsha-i cânı ehl-i dîn!
Ey nâsih-i şânı münkirîn!
Ey meş'al-i hikmet-i İlâhî!
Ey mecma'-ı feyz-i bâ-tenâhî!"*¹⁶³
Âkif, gençlik yıllarında Kur'ân'ın engin dünyasına kendini bırakmış, şahsiyetini

¹⁵⁷ Kazım Dönmez, *Kur'ân'ı Yeniden Düşünmek*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2006, 45.

¹⁵⁸ Karslı, 48.

¹⁵⁹ Bakara, 2/ 2.

¹⁶⁰ Erdem, 150.

¹⁶¹ Ali Akpınar, " Vahyin Aydınlığında Yaşayan Adam: Mehmet Âkif", *Diyanet İlmi Dergi*, 47, sy. 4, DİB Yayınları, Ankara, 15.

¹⁶² Davut Akyüz, " Mehmet Âkif Ersoy'un Tefsirciliği", *Vefatının 75. Yılı Anısına M. A. Ersoy*, DİB Yayınları, İstanbul 2013, 76.

¹⁶³ M. Âkif Ersoy, "Kur'ân'a Hitap", *Mektep Mecmuası*, 2, no: 26, (1895), 577.

Kur'ân'la oluşturmuştur. Kur'ân olmadan dinin selamet bulamayacağını, anlaşılmayan ilahi kelimelerin sıradan bir kitap olarak kalacağını savunmuştur.

2.3.2. İnsanlık İçin Işık ve Aydınlık Kaynağı Olması

“Asra” yemin ederek, “insanlığın hep hüsranda olduğunu”¹⁶⁴ hatırlatan Kur'ân tarihin her döneminde çıkan manevi sıkıntılar, ahlâka dair sorunlar ve toplumsal kargaşalar içinde bocalayan insanoğlu için aydınlatıcı bir kandildir.¹⁶⁵ Kur'ân kendini şöyle niteler: *“Bu öyle bir kitaptır ki, bütün insanları rablerinin izni ile koptuğu karanlıklardan aydınlığa, güçlü ve öğülmeye layık olan Allah'ın yoluna çıkarman için onu sana indirdik.”*¹⁶⁶ Bu bağlamda Mehmet Âkif, Kur'ân'ı, nuru çağlar üstü olan bir kandil olarak görür. Bu nuruyla insanlığın maddi ve manevi dünyasını aydınlatır. Kur'ân, mü'minlerin açık ve net olarak iman ettikleri ilahi kelimedir. O kitap ki, Allah (cc) yoludur ve bu yola girenlere rehberlik eder.¹⁶⁷ Kur'ânda; *“Bu peygambere inanan, hürmet eden, yardım eden, onunla gönderilen nura uyanlar yok mu? İşte onlar saadete erenlerdir.”*¹⁶⁸ buyrulur. Âkif, şu mısralarla Kur'ân hakkındaki düşüncelerini ortaya koyar:

*“Furkan ki zahîr-i mü'minîndir,
Misbâh-ı münîr-i mü'minîndir,
Şehrâh-ı Hüdâ onunla mekşûf,
Mechûl kalır o olsa meksûf.
Yâ Rab bu nasıl kitâb-ı âlî?
İdrâke sığışmıyor meali.
Ulviyetin eylerler inkar,
Bir mislini eylesinler izhar.
Elhak o kitâb-ı bî-nazîre,
Meydâna getirmeden nazîre,
Âciz bu cihâniyân âciz,
Kim muktedir, ins ü cân âciz?”*¹⁶⁹

Âkif'e göre; Kur'ân mü'minlerin yardımcısı, onların yolunu aydınlatan bir kandildir. Allah'ın dosdoğru yolu onun nurlu ışığıyla açılmıştır. Onun ışığı sönseydi doğru yol bilinmez ve bulunmazdı. Kur'ân, öyle yüce bir kitap ki, onun meali dahi

¹⁶⁴ Asr, 103/1-2.

¹⁶⁵ Abdullah Yıldız, *Kur'ân'ı Anlamaya Giriş*, Pınar Yayınları, İstanbul 2003, 50.

¹⁶⁶ İbrahim, 14/1.

¹⁶⁷ Akpınar, 15.

¹⁶⁸ Nur, 24/157.

¹⁶⁹ Ersoy, “Kur'ân'a Hitap”, 577.

idrağın üzerindedir. Onun yüceliğini inkâr edenler bir benzerini getirmekten acizdirler. Şüphesiz o, insan ve cin hiç kimsenin bir benzerini getiremediğı, getirmeye cesaret edemediğı eşi benzeri olmayan bir kitaptır. Kur'ân insanlığı karanlıktan kurtaracak tek çıkış yoludur. Öyleyse mü'min yegâne aydınlatıcı kaynak olan Kur'ân sayesinde istikametini dosdoğru tutacak, onunla yolunu aydınlatacak ve onun hükümlerine sarılarak hem bu dünya hemde ahiret saadetine ulaşacaktır.¹⁷⁰

2.3.3. Kelamullah Olması

Kur'ân'ın en önemli husuiyetlerinden biri hiç şüphesiz Kelamullah olmasıdır. Kelamullah yani “Allah'ın sözü” ifadesi “Allah'ın peygamberlere hitap etmesi onlarla konuşması”¹⁷¹ anlamına gelir.¹⁷² Örneğın; *"Putatapanlardan biri sana sığınırssa, onu güvene al; ta ki Allah'ın sözünü (kelam) dinlesin."*¹⁷³ şeklindedir.

Âkif'e göre; Kur'ân'ın kelamullah olması bir bakıma beyan ve iletişim kitabı olduğunu ifade eder.¹⁷⁴ Allah'ın sözü, sözlü hitabıdır. Kelamullah olarak düşünülmemesi onun anlaşılması önünde en büyük engel olarak durur. Bu husus Kur'ân'ın anlaşılması doğrultusunda ilk ve önemli bir aşamayı teşkil eder. Çünkü her bilgi, sahibine ve kaynağına göre anlaşılır ve anlamlandırılır. Ayrıca bu onu diğer bilgi kaynaklarından ayırarak konumunu belirler. Kur'ân'ı okuyan her kişi onun ilahi kelam olduğunu unutmayıp, Allah'ın hitabına muhatap olduğunu bilmelidir.¹⁷⁵

Âkif, Allah'ın kalamı olan Kur'ân'ı tedebbür ede ede yani her sayfasındaki, her ayetindeki hükümleri, ibretleri fert fert kendi idrakleri derecesinde anlaşılmalı gerektiğini belirtir.¹⁷⁶

Mehmet Âkif, Kur'ân'ın fikir ve davranış boyutuna da değinir. O'na göre; Kur'ân düşünce ve fiiliyatın değer kazanmasında önemli bir konuma sahiptir. Hayatı değerli kılan şey Kur'ân'ın kendisidir. Kur'ân'ın ortaya koyduğu ilkeleri hiçbir beşer idraki ortaya koyamaz. Kur'ân beşerin düşünce ve amel boyutunu düzenleyerek yol

¹⁷⁰ Yıldız, 52.

¹⁷¹ Bakara, 2/253.

¹⁷² Muhammed Çelik, “Kur'ân'ın Kendini Tanıtması”, *Diyanet İlmi Dergi Kur'ân Özel Sayısı*, 257-297, DİB Yay. (2. Baskı), Ankara 2012, 259.

¹⁷³ Tevbe, 9/ 6; Lokman, 31/ 27.

¹⁷⁴ Çelik, 260.

¹⁷⁵ Dönmez, 29.

¹⁷⁶ Mehmet Âkif Ersoy, “Mev'ize”, *Sebilü'r-Reşad*, 18, ad. 465, (3 Aralık 1920), 267- 271.

gösterici olma özelliğini yansıtır.¹⁷⁷ Âkif;

*“Takdîr-i meziyyetinde efkâr
Heyhât eder mi kudret izhâr?
Sen cilvegeh-i cemâl-i Hak'sın,
Âyîne-i Hak desem ehaksın.
Tenzîl-i celîl-i kibriyâsın,
Burhân-ı celâlet-i Hudâ'sın.
Feyz aldı cihan senin yüzünden,
Bir bârika-i kemâlsin sen,
Bir bârika kim bekaaya mazhar,
Her lem'ası ta zamân-ı mahşer,
Bir şû'le-i intifâ-masunsun,
Her an bu şerefle rû-nümunsun
Ettin bizi feyz-i Hak'tan âgâh,
Ey nûr-i mübîn tebârek-allâh!
Mahlûk değil kelâm-ı Hak'sın,
Âlî-i sunûf-i mâ-halâksın.”*¹⁷⁸ diyerek Kur'ân'ın niteliklerinden bahseder.

Kur'ân, Âkif nazarında Hakk'ın cemalinin tecelli ettiği bir ayna gibidir. Bundan dolayı Kur'ân okunduğu zaman Allah (cc) ile konuşulmuş olur. Âkif, Kur'ân'ın vahiyle insanlığa inmiş ilahi delil olduğunu açıklar. Hem insanın iç âlemini aydınlatan hem de kâinata nur veren yegâne unsur yine Kur'ân'dır. Rahman olan Allah (cc) Kur'ân vasıtasıyla âlemlere rahmet etmiş, insanlığın felahına Kur'ân ile yol göstermiştir. Kur'ân Hüda'nın sıfatlarının tecelli ettiği, Kulun rabbini tanıdığı apaçık delildir.¹⁷⁹

Özetle Âkif, Kur'ân'ın nurunun mahşere kadar devam edeceğini, Kur'ân ayetlerinden yansıyan ışığın, nurun hiç sönmeyeceğini veciz ifadeleriyle açıklamıştır.

2.3.4. Mucize Olması

Kur'ân'ın mucize oluşu pek çok yönlerde kendini gösterir. Onun icazını sadece dili, üslubu ve fesahatinde aramak hata olur. Onun telifi, ihtiva ettiği ilimler ve maarif, kevnî ilimlerdeki yeri, ıslah siyaseti, gaybî haberleri, peygamberlerin bile ona benzer bir eser meydana getiremeyeceği gibi pek çok yönden icazı anılabilir.¹⁸⁰

Âkif, Kur'ân'ın mucize oluşunu özümsemiş ve Kur'ân'ı tüm yönleriyle düşünme,

¹⁷⁷ Akpınar, 15.

¹⁷⁸ Ersoy, “Kur'ân'a Hitap”, 577-578.

¹⁷⁹ Celal Kırca, *Kur'ân'ı Anlama*, Marifet Yayınları, İstanbul 2010, 96-97.

¹⁸⁰ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, 163.

anlama ve anlatma cihetine yönelmiştir. Âkif, Kur'ân karşısında acziyete bürünür. Çünkü Kur'ân mucizdir. Kur'ân'ın anlaşılması beşerin idraki nispetinde gerçekleşse de Kur'ân'a tam manasıyla vukufiyet sağlanamaz.¹⁸¹ Kur'ân'ın indiği dönemde Arap edebiyatı ileri sevidedir. Arapçayı fasih konuşan bedeviler bile Kur'ân karşısında şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir.¹⁸² Bu düşüncesini aşağıdaki dizelerde dile getirir.

“Furkan ki kitâb-ı Mustafâ'dır,
Bir mu'cize-i Hudâ-nümâdır.
Olmakta ulu'n-nihâye a'len,
Bin hârika her bir ayetinden.
Kur'ân'ı görüp duhât-ı urban
Hep kalmadılar mı lâl ü hayran?”

“Mâdâm ki iktidâr yoktur,
Tanzîre de ictisâr yoktur.
Ahmed ki nebiyy-i bî-gümandır,
Kur'ân ile feyz-yâb-ı şandır.
Fe'tû...diyerek Resûl-i Ekrem,
Eylerdi muannidîni mülzem.
Fe'tû... denilince ehl-i inkâr,
Kaabil mi ki eylesinler isrâr.
Da'vâya mahal kalır mı artık?
Gavgâ ve cedel kalır mı artık?”¹⁸³

dizeleriyle Kur'ân'a karşı hislerini belirtmiştir.

2.3.5. Hak ile Batılı Ayırt Edici Olması

Kur'ân hak ile batılı birbirinden ayıran “el- Furkan” olarak kendini niteler. Örneğin Furkan Suresi'nde: “*Hakkı batıldan ayırdeden (furkan) Kuran'ı indiren Allah yücelerin yücesidir.*”¹⁸⁴ buyrulur. Bu sayede insanlık, Kur'ân sayesinde, nelerin ilahi doğrular, nelerin de beşer kaynaklı hurafeler, uydurmalar olduğunu idrak edebilirler. Âkif, müslümanlar için Kur'ân'ın tartışmasız bir mihenk taşı olduğunu, müslümanların düşünce yapısının, dünya görüşünün ve davranış biçiminin mihverinin Kur'ân olması gerektiğini belirtir ve İslami bilgi ve kültür adına ona ulaşan ne varsa, hepsini Kur'ân'ın sözgecinden geçirmeli; hakkı batıldan, sahih olanı hurafeden onunla ayırmalıdır.¹⁸⁵

¹⁸¹ Kırca, 96.

¹⁸² Ali Eroğlu, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri Üzerine*, EKEV Yayınları, Erzurum 2002, 245.

¹⁸³ Ersoy, “Kur'ân'a Hitap”, 577-578.

¹⁸⁴ Furkan, 25/1.

¹⁸⁵ Yıldız, 70.

Âkif, Kur'ân'a Hitap adlı şîrinin devamında şu dizelere yer verir:

*“Ey zîver-i dest-i ihtirâmım!
Âlemde muhassalü'l-merâmım,
Pîrâye-i hâfızam sen oldun,
Sermâye-i hâfızam sen oldun.
Sensin hele ey kitâb-ı a'zem
Hâşâ buna hiç tereddüd etmem,
Dünyada refik ü hemzebânım,
Ukbâda mu'în ü müste'ânım.”*¹⁸⁶

Âkif, Kur'ân'a karşı sonsuz saygı duyduğunu ve dünyadaki bütün arzusunun, Kur'ân'ın hükümlerine göre yaşamak olduğunu belirtir. O, Kur'ân'la ilgili olarak hafızasının en değerli ve tek varlığı olduğunu söyler ve Kur'ân üzerinde hiçbir şüphesinin olmadığını belirtir. Kur'ân'ı dünyada dostu ve fikirdaşı, ahirette yardımcısı ve yoldaşı olarak görür. Bu bakımdan Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olan, onun emir ve nehiylerine uyan, Kur'ân'ın ilkelerini kendi hayatına hâkim kılan ve insanlığın kurtuluşu için çaba sarf eden muttakiler, Allah'ın kitabını okuyup yaşayarak hakkı batıldan, doğruyu eğriden, iyiyi kötünden ayıran bir furkana sahip olurlar. Yani Kur'ânî bir nura, anlayışa ve basirete kavuşurlar.¹⁸⁷

2.3.6. Hikmet Dolu bir Kitap Olması

Kur'ân, yaptığı her işte sayısız hikmetler bulunan yüce rabbimiz tarafından indirilen içinde sayısız hikmetler bulunan (hakîm)¹⁸⁸ yüce bir kitaptır.¹⁸⁹ Kur'ân'a iman eden mü'minlerin, Kur'ân'ın, tartışmasız rablerinden gelen bir gerçek olduğu hususunda şüpheleri yoktur.¹⁹⁰ Âkif, Kur'ân üzerine yaptığı çalışmalarda Kur'ân'ın özelliklerinden biri olan 'Kitabullah' olma özelliğine dikkat çeker. Zira Duhan Suresinde; *"Apaçık olan Kitaba ant olsun ki."*¹⁹¹ buyrulur. Kitabullah ifadesi Kur'ân'ın yazılan, içerisinde sureleri toplayan bir mushaf olduğunu vurgulayan bir özelliktir. Kur'ân, muhtelif ilimleri, doğru haberleri ve hükümleri ihtiva etmesi sebebiye bu adı

¹⁸⁶ Ersoy, “Kur'ân'a Hitap”, 578.

¹⁸⁷ Yıldız, 70.

¹⁸⁸ Yasin, 36/2; Zuhuruf, 43/4.

¹⁸⁹ Mehmet Ünal, “Kur'ân Kendini Nasıl Tanıtır?”, *Diyanet İlmi Dergi Kur'ân Özel Sayısı*, 233-256, DİB Yay. (2. Baskı), Ankara 2012, 242.

¹⁹⁰ Hac, 22/54.

¹⁹¹ Duhan 44/2.

almıştır.¹⁹² Zira Kur’ân’ı tebliğ eden Hz. Peygambere müşriklerden bazıları muhtelif isnatlarda bulunarak ona gelen vahyi değersiz kılmaya çalışmışlar, Kur’ân’ın bir şair veya kâhin sözü olduğunu iddia etmişlerdir. Buna Karşın Kur’ân kendisini kastederek “*O, bir şair sözü değildir. Ne az inanıyorsunuz? Bir kâhin sözde değildir. Ne az öğüt alıp düşünüyorsunuz? Âlemlerin rabbi tarafından indirilmedir.*”¹⁹³ demiştir. Âkif, şiirinde:

“Cebanet, meskenet, dünyada, sığmaz ruh-i İslam’a

Kitabullah’ı işhad eyledim- gördüm ya- davama.”¹⁹⁴ Dizeriyle Kur’ân’ın

kitabullah olma özelliğine vurgu yapar. Âkif, İslamın ilk yıllarından itibaren Allah (c.c) müslümanlara kitabullah ile yol gösterdiğini belirtir. Sad Suresi 29. Ayette bu husus şöyle ifade edilmiştir: “*Bu Kur’ân, ayetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.*”¹⁹⁵

¹⁹² Ünal, 240.

¹⁹³ Hakka 69/41-43.

¹⁹⁴ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, 12, ad. 310, (17 Eylül 1914), 405.

¹⁹⁵ Ünal, 240.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMET ÂKİF'İN KUR'ÂN TASAVVURU

3.1. MEHMET ÂKİF'İN KUR'ÂN'I TEFSİR ÜSLÛBU

Âkif, Kur'ân çalışmlarında çeşitli metotlar kullanmıştır. Anlaşılır bir dil kullanması, serbest bir çalışma yapmış olması, edebiyatın inceliklerinden istifade etmesi, hayatla bütünleştirmesi ve nasihat içermesi vb. gibi kayda değer hususlara temas etmiştir.

3.1.1. Sade ve Açık Dil Kullanması

Âkif, Kur'ân tercümelerini halkın anlayabileceği, toplumda sıklıkla kullanılan yazılı ve sözlü anlatım diliyle sade bir üslupla ele almıştır. O, Kur'ân ile ilgili yazılarında, tercümelerinde ya da vaazlarında uzun uzun açıklama yapmayıp, kavram tahlillerini kısaca izah ederek sunar. Özet mahiyetinde bilgilere yer verir. Tefsirini yaptığı ayetleri ayrıntılı açıklamayıp, mühim gördüğü yerlere değinip konu bütünlüğünü koruyarak, detaya girmekten özellikle sakınır. Âkif, ayetlerin kapsadığı öz bilgileri vermekle yetinir.¹⁹⁶ Onun için Kur'ân'ı tercüme ve tefsir ederken açık ve anlaşılır yazmak asıl olandır. Kendi sanat anlayışına da uygun olarak Kur'ân tercümelerinde sadeliği tercih eder, sarih, anlaşılır bir dil kullanır. Ele aldığı konuları açıklarken ayrıntıya boğmamaya çaba sarf eder. Kur'ân üzerine yazdığı makalelerinde ayetten anladığını ve ayetin maksadına uygun olan temayı işlemeye çalışır.¹⁹⁷

3.1.2. Serbest Tarzda Çalışmış Olması

Âkif'in Kur'ân üzerine yazdığı makalelerdeki gayesi tefsir çalışması yapmak değildir. Onun tefsir niteliğindeki yazılarını diğer tefsir çalışmalarından farklı algılamak gerekir. Onun Kur'ân çevirileri serbest tefsir niteliği taşımaktadır.¹⁹⁸ Âkif, yaşadığı dönemin sorunlarına uygulanabilen, hızlı çözümler sunan ilkeleri, Kur'ân ayetlerinden çıkarır. Bundan dolayıdır ki Âkif, Kur'ân ayetleri hususunda seçici davranmış, içtimai

¹⁹⁶ Suat Yıldırım, "Mehmet Âkif'in Kur'ân'a Bakışı 2", *Yeni Ümit Dergisi*, sy. 74, İstanbul 2006, 4.

¹⁹⁷ Yıldırım, "Mehmet Âkif'in Kur'ân Anlayışı", 6.

¹⁹⁸ Yıldırım, "Mehmet Âkif'in Kur'ân'a Bakışı 2", 4.

özellik taşıyan ayetlere yönelmiştir.

Âkif, SebilürReşad Mecmuası'nda tefsir yazılarına başlamadan önce Kur'ân tercümelerinin asıl gayesini açıklamıştır. Âkif'e göre; tefsir kaynaklarını yeterli olduğundan aynı yöntemle yani meâl ve tefsir alanında kılasik çalışma yapmanın zamanın şartlarına uygun olmadığını savunur. O'na göre sorunlara doğrudan tesir edecek Kur'ân ayetleri seçilmelidir.

3.1.3. Edebî ve Veciz İfadeler Kullanması

Âkif, Kur'ân üzerine yazdığı makalelerini, hem Türkçenin hem de Arapçanın bütün unsurlarını dikkate alarak yapmıştır. Şair olması nedeniyle ayetlerin tercüme ve tefsirlerine akli düşüncenin yanında hissi duyguyu da katmıştır. Edebî bir üslupla yazdığı Kur'ân yazıları, aynı zamanda anlaşılır, sade ve açıktır. Türkçeyi ustaca kullanarak, ayetlerin maksat ve manasını berrak bir şekilde açıklar. Özellikle manzum olarak yazdığı ayet tefsirleri, okuyucuya Kur'ân'ın ifade üstünlüğünü bizzat müşahade etme fırsatı verir. Yapmış olduğu ayet tercümelerinde, ayetlerin orijinalindeki dilsel atmosferi Türkçeye yansıtmaya çalışır. Ayetlerdeki îcaz ve belagat unsurlarını dikkate alarak tercüme ve tefsirlerini buna göre şekillendirir. Bazı ayet tercümelerinde çevirinin zorluğuna işaret ederek, ayetlerin asıllarındaki havayı yansıtmamanın güçlüğünden yakınır.¹⁹⁹

3.1.4. Canlı İfadeler Kullanması

Âkif'in Kur'ân yazıları ile Kur'ân'dan ilham aldığı şiirlerinde, göze çarpan en önemli özellik, dinamiklik arzemesidir. O'nun Kur'ân yazıları tekrardan uzak, canlı bir yapıya sahiptir. O'nun Kur'ân'dan ayet çevirileri ve tefsiri hem okuyucu için, hem de Müslümanları harekete geçirmek için atılımcı bir özellik gösterir. İfade tarzının canlılığı ve akıcılığı da bu özelliğini öne çıkarır.

Mehmet Âkif, çalışma, azim, sa'y, cihad, tembellik, tevekkül gibi kavramları sürekli kullanarak, İslam toplumuna bir hareketlilik ve dinamizm kazandırmaya çalışır. Toplumun bu kavramlara ilişkin yanlış algılamalarını ortaya koyarak, onları bu hususta aydınlatmaya çabalar. Âkif, bir dava adamı olduğundan dolayı, insanı harekete geçiren

¹⁹⁹ Ersoy, "Tefsir-i Şerîf", *Sebilü'r-Reşad*, 8-1, ad. 199, (27 Haziran 1912), 314.

ve heyecan veren ayetleri tercüme ve tefsir etmeye özen gösterir. Her türlü tasavvurun üstünde bir dinamizme haiz Kur'ân'ın, dinamik anlayışının en güzel örneklerini yazılarına aksettirmeye gayret sarfeder.²⁰⁰

3.1.5. Öğüt ve Nasihat Vermesi

Âkif' in Kur'ân yazılarında kullandığı üslup, nasihat tarzındadır. “Tefsir Şerif” adlı makalelerini “Sebilü'r-Reşad” ta güncel olarak yazdığı için, yazılarını muhatabını ikna edici ve öğüt verici bir tarzda yazmıştır. O “Tefsir-i Şerif” başlığıyla kaleme aldığı Kur'ân yazılarını toplum üzerinde daha etkili olabilmek için kendine has bir üslupla kalame almıştır. Bazen kendini hesaba çeker gibi sorgulayıp, bazen sorular sorarak cevaplar aramış, bazen heyecanlı cümleler kurarak hissi duygulara dalmış, bazen tarihten örnekler vererek geçmişle bağ kurmuş, bazen de ibret verici hikâyelerle öğüt vermek istemiştir. İlim ve tekniğe vakıf olmasından dolayı ilmî-fennî meseleleri de ele alır. Bu tür yöntemler kullanarak üzerinde durduğu hususları ikna edici bir üslupla muhatabına sunmaya itina göstermiştir.

3.1.6. Toplumsal Meselelere Değinmesi

Âkif, kendi ruh dünyasının inşası için Kur'ân'a yöneldiği, gibi toplumsal bir yararı gözeterek ve toplumun refahı için Kur'ân'dan ilham almıştır. Âkif, toplumun sorunlarına Kur'ân'la ışık tutmaya çalışmıştır. O, Kur'ân'ı toplumu yeniden diriltecek kaynak olarak görür. Bu sebeple Kur'ân'da genellikle ictimâî ayetlere ağırlık verir. O tercüme ve tefsirini yaptığı ayetler bakımından toplum ile Kur'ân arasındaki uçurumu gözler önüne serer. Kur'ân'a göre toplumu yeniden inşa etmenin yollarını arar ve gösterir.²⁰¹ Toplumsal hayattaki Kur'ân'la örtüşmeyen yönleri ortaya koyar, toplumu uyarma sorumluluğunu yerine getirmeye çalışır. İslam ümmetinin sıkıntılarına ve sorunlarına çare olabilecek hususları belirtip, bu promlemlere Kur'ânî çözümler ortaya koyar.

Âkif, Kur'ân'ın toplumu ıslah eden prensiplerine işaret ederek, toplumu analiz eder. Yazılarında, tefsir ve vaazlarında İslam ümmetinin durumunu, açık olarak gösterir. İslam ümmetinin sefaleti, kadınların durumu, genel toplumsal atalet, yılgınlık, bezginlik

²⁰⁰ Yıldırım, “Mehmet Âkif'in Kur'ân'a Bakışı 2”, 7.

²⁰¹ Yıldırım, “Mehmet Âkif'in Kur'ân'a Bakışı 2”, 7.

gibi kavramlar ile toplumu tahlil eder.²⁰² İslam toplumunun çöküşüne İslamî perspektiften çözümler sunar. O'nun toplumu irdeleyen bu tahlillerinin temelini şu iki kavram oluşturmaktadır: Kur'ân ve Gerçeklik.²⁰³

3.2. MEHMET ÂKİF'İN KUR'ÂN'I TEFSİR METODU

Âkif, Kur'ân üzerine mülâhazalarında tefsir usûlünün metotlarından istifade etmiştir. Bu metotlar Kur'ân'ın kendi içinden olduğu gibi, dilin inceliklerini ve Hz. Peygamberin sünnetini de içermektedir. Bu metotları şöyle sıralayabiliriz.

3.2.1. Kur'ân'ı Kendi Bütünlüğü İçinde Anlaması

Bir müfessir için Kur'ân'ın tefsirinde başvuracağı ilk kaynak yine Kur'ân'ın kendisidir. Bu bütün müfessirlerin ehemmiyet verdiği bir metottur. Zira Kur'ân'da bir yerde mücmel ve muhtasar olan ayetler, başka bir yerde tafsil ve îzah suretiyle açıklığa kavuşturulur. Bir yerde mutlak olarak geçen ayetler, başka bir yerde takyid edilmiş; mübhem ifadeler de beyan edilmiş olabilir.²⁰⁴ Bundan dolayı Âkif, öncelikle Kur'ân'ın tefsir edici özelliğini dikkate almıştır. Kur'ân'ı Hz. Peygambere indiren ve o kelamın sahibi bizzat Allah (c.c.) olduğu için, ayetlerden murad edilen manayı da en iyi O'nun bilmesi pek tabidir. Kur'ân'ı anlamamanın birinci basamağı olan bu metot, İslam âlimlerince en güzel yöntem olarak kabul edilmiştir.

Âkif, bu metodu Kur'ân yazılarında genellikle kullanmıştır. Bunu da ayetlerin manalarını takviye edici ya da açıklayıcı bir tarzda yapmıştır. Bu metoda birkaç örnek vermek istiyoruz:

Örneğin; Bakara suresinin “Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyiniz. Bilakis onlar diridir. Lakin siz farkında değilsiniz” manasındaki وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ (Bakara,2/154) ayetini Al-i İmrân suresindeki “Bilakis onlar diridir, nezd-i ilahîde merzuk oluyorlar” manasına gelen بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ Al-i İmran, 3/169) ayeti ile tefsir etmiştir. Böylelikle ikinci ayet ile ilk ayete açıklayıcı bir nitelik kazandırılmaktadır.²⁰⁵

Örneğin; A'raf suresinde bulunan “Ey âdem oğulları! Her namaz yeri için temiz

²⁰² Yıldırım, “Mehmet Âkif’in Kur'ân'a Bakışı 2”, 7.

²⁰³ Yıldırım, “Mehmet Âkif’in Kur'ân Anlayışı”, 6.

²⁰⁴ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn I-II*, Mısır 1976, I/ 37-38.

²⁰⁵ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü'r-Reşad*, 8-1, ad. 194, (23 Mayıs 1912), 213.

libasınızı giyiniz. Bir de yiyiniz, içiniz yalnız israf etmeyiniz. İyi biliniz ki Allah müsrifleri sevmez” manasındaki يَابْنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (A'raf, 7/31) ayetinde geçen “خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ” ifadesinde “mescid” kaydı olduğu için, bundan mescid haricinde libasa itina edilmeyecek gibi bir anlam çıkabilmektedir. Bu ayetin hemen devamında bulunan “قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي” ayeti ile buradaki mübhem durum beyan edilmiştir.²⁰⁶

Örneğin; Nâziat suresinde bulunan “Senden saatin irsâsını soruyorlar” manasındaki يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا (Nâziât, 79/42) ayetinde geçen “السَّاعَةِ” kelimesi “kıyâmet” olarak değerlendirilmiştir. Buna delil olarak da Lokman suresindeki “Onun bilgisi Allah katındadır” anlamındaki إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ (Lokman, 31/34) ayeti gösterilmektedir. “Saat” kelimesinin bu ayetten başka birçok ayette “kıyâmet” anlamında kullanıldığı da ayrıca belirtilmektedir.²⁰⁷

3.2.2. Kur’ân’ı Hz. Peygamber’in Sünneti Çerçevesinde Anlaması

Âkif’in Kur’ân’ın anlaşılmasında takip ettiği ikinci yol, Kur’ân’ı sünnet ile anlamaya çalışmaktır. Bilindiği gibi Kur’ân’dan sonra en güvenilir kaynak sünnettir. Sünnetin Kur’ân’ı açıklayıcı bir keyfiyeti bulunmaktadır. Hz. Peygamber kendisine vahyolunan ayetleri hem tebliğ hem de beyan ile görevlendirilmiştir.²⁰⁸ Bundan dolayı Hz. Peygamber Kur’ân’ın ilk müfessiri kabul edilmektedir.²⁰⁹ Mehmet Âkif, Kur’ân üzerine yazdığı makalelerde Hz. Peygamberin hadîslerini kullanmıştır. Âkif, hadislere genellikle ayetlerin manalarını te’kit için yer verir.

3.2.2.1. Anlam Kapalılığını Açıklaması

Örneğin; Âkif, Al-i İmran suresindeki “Hepiniz birden Allah’ın kitabına sımsıkı tutununuz; birbirinizden ayrılmayınız. Cenab-ı Hakk’ın üzerinizdeki nimetini hatırlayınız” manasındaki وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا (Âl-i İmran, 3/103) ayetinde geçen “hablullah” kavramını “Kur’ân” olarak tefsir etmiştir. Buna dayanak olarak da “Allah’ın kitabı gökten yere gönderilmiş bir ışık huzmesi gibidir. O ışık huzmesi

²⁰⁶ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 9-2, ad. 211, (19 Eylül 1912), 41-42

²⁰⁷ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 188, (11 Nisan 1912), 93-94.

²⁰⁸ Mâide, 5/67; Cin, 72/23.

²⁰⁹ Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh Zerkeşi, *el-Burhan fî Ulumi’l-Kur’an I-II*, Nşr. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim, Beyrut 1972, II/156-157.

Kur'ân'ın ta kendisidir"²¹⁰ hadîs-i şerîfini zikretmiştir. Daha sonra bu kavramı “İslam” olarak tefsir edenlerin de bulunduğunu belirterek İslam ile Kur'ân'ın ayrı şeyler olmadığını vurgulamıştır.²¹¹

3.2.2.2. Ayetin Manasını Açıklaması

Örneğin; Kasas suresinde bulunan “*dünyadan da nasibini unutma*” anlamındaki نَصِيبِكَ مِنَ الدُّنْيَا وَلَا تَنْسَ (Kasas, 28/77) ayeti; “*Dünya için hiç ölmeyecek gibi; ahiret için de yarın ölecek gibi çalış*”²¹² hadîs-i şerîfi ile tefsir edilmektedir. Bu hadîs ile ayetin manası hem açıklanmış, hem de pekiştirilmiştir.²¹³

3.2.2.3. Ayetin Manasını Te'kid Etmesi

Örneğin; Hucurat suresinde “*Mü'minler birbirlerinin kardeşlerinden başka bir şey değildir*” manasındaki إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ (Hucurat, 49/10) ayeti, anlamının kuvvetlendirilmesi için “*Bir mü'minin diğer mü'mine karşı vaziyeti yekpâre bir duvarı vücuda getiren perçinlenmiş kayaların birbirine karşı aldığı vaziyet gibidir*”²¹⁴ hadîsi ile açıklamıştır.²¹⁵

3.2.3. Sahabe Sözü'nü Kullanması

Sahabe kavli Âkîf'in Kur'ân tercümelerinde kullandığı yöntemlerden biridir. Şüphesiz ayetlerin nüzulüne şahit oldukları, Hz. Peygamberin sohbetinde bulundukları ve bizzat o ayetlerin ilk muhatapları oldukları için onların, ayetlerin anlaşılmasına dair açıklamaları müfessirler tarafından dikkate alınmış ve gerekli görülmüştür. Şimdi Âkîf'in ayetleri tercüme ve tefsirinde kullandığı sahabe sözlerine misal vermek istiyoruz:

Örneğin; Sâff suresinin “*Allah o kimseleri sever ki parçaları birbirine kaynamış*

²¹⁰ Ebû'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm I-V*, Kâhire 1980, I/389.

²¹¹ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü'r-Reşad*, 9-2, ad. 212,27 (Eylül 1912), 62-63.

²¹² Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr: Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi I-III*, haz. İsmail Mutlu, Şaban Döğen, Abdulaziz Hatip, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1996, I/156.

²¹³ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü'r-Reşad*, 9-2, ad. 232, (7 Şubat 1328), 405-408.

²¹⁴ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, Ebu Abdullah el-Buhari, *el-Camiu's-Sahih (sahihu'l-Buhari)*, Salât 88, Edeb 36.

²¹⁵ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü'r-Reşad*, 11, ad. 464, (25 Teşrinsânî 1336), 251-253.

yekepâre binayı andırır, saflar halinde fi sebilillah gaza ederler” mealindeki إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُومٌ (Saff, 61/4). Ayetinin tefsiri, Hz. Peygamber’in ashabından olan Huzeyfetü’l- Adevî (r.a.)’nin şu sözleriyle yapılmaktadır: “Yermük vak’ası günü kimi zîruh yatan, kimi bîruh serilen ecsâd-ı müslimîn arasında amcamın oğlunu arıyordum. Yanımda azıcık su vardı. Şayet henüz ölmemişse hem bir iki yudum içiririm, hem de yüzünü gözünü silerim diyordum. Nihayet kendisini baygın bir halde buldum. “Su ister misin?” dedim. Gözleriyle “evet” cevabını verdi. Lâkin bu sırada öte taraftan bir inilti işitildi. Amcazâdem suyu ona götürmemi işaret etti. Gittim baktım ki Hişam b. el-Âs imiş. Tam ağzına bir iki yudum su vereceğim anda biraz arkadan bir inilti daha duyuldu. Bu sefer de Hişam suyu içmekten imtinâ ederek, gözleriyle “ona götür” dedi. Ben, o son nefesin geldiği yere gittim, lâkin biçareyi ölmüş buldum. Hemen koşarak Hişam’ın yanına geldim, baktım ki ölmüş; amcazademe koştum. O da ölmüş.”²¹⁶

Örneğin; Mescitlere girilirken kıyafetlere dikkat edilmesi ve bu hususa özen gösterilmesini ifade eden A’raf suresinin يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ “Ey âdemoğulları! Her namaz yeri için temiz libasınızı giyiniz. Bir de yiyiniz, içiniz yalnız israf etmeyiniz” manasındaki (A’raf, 7/31) ayetinin tefsiri Hz. Ömer (r.a.)’den şöyle bir nakille yapılmıştır: “Hz. Ömer günün birinde Medine’yi dolaşırken, sokağın kenarına çekilmiş bir adam gördü ki sırtına bililtizam gayet müstekreh bir paçavra yığını geçirmiş; zelil bir vaziyet ile boynunu yan tarafına eğmiş; mâsivayı görmekten mütezzî olacak gibi gözlerini de kapamış, duruyor! Halife bunu görür görmez “Böyle miskin tavırlarla dinimizi öldürme, hey Allah’ın kahrına uğrayas!” diyerek elindeki kırbacını herifin omuzuna indirdi.”²¹⁷

3.2.4. Nüzûl Sebeplerini Dikkate Alması

Kur’ân toptan nazil olmayıp parça parça indirilen bir kitaptır. Kur’ân’ın tamamı 23 senelik bir zamanda nazil olmuştur. Vahyin 23 senelik tenzil sürecinde ayetlerin kimisi bazı olaylar üzerine, kimisi Hz. Peygambere sorulan sorular üzerine, kimisi de muhtelif sebepler üzerine nazil olmuştur. Ayetlerin bir kısmı da her hangi bir sebebe

²¹⁶ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 196, (6 Haziran 1912), 253-254.

²¹⁷ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 9-2, ad. 211, (19 Eylül 1912), 41-42.

veya olaya bağlı olmaksızın indirilmiştir.²¹⁸

Ayetler ile nüzul sebepleri arasında bu kadar sıkı bir bağ bulunduğundan, müfessirler ayetleri esbab-ı nüzulü dikkate alarak açıklamışlardır. Bir ayetin sebebi nüzulünü bilmek, o ayetteki murad-ı ilâhiyi anlamaya yardımcı olan en büyük sebeplerden biridir. Bundan dolayı İslam bilginleri iyi bir tefsir için esbab-ı nüzul ilmini bilmeyi şart koşmuşlardır. Birçok müfessir manasını anlamada zorluk çektikleri ayetlerin sebebi nüzullerini öğrendikten sonra müşküllerini gidermişlerdir.²¹⁹

Âkif, esbab-ı nüzul ilminin değerini bildiğinden dolayı Tefsir-i Şerif yazılarında ayetlerin sebebi nüzullerine çokça yer vermiştir. Bazı ayetler hakkında varit olan muhtelif sebebi nüzulleri de zikretmiştir. Âkif, sebebi nüzulleri bir ayetin manasını izah etmek, te'kid etmek ve bazı müşkülleri ortadan kaldırmak için kullanmıştır. Şimdi bu metoda ait örnekler vermek istiyoruz:

3.2.4.1. Nüzûl Sebeplerine Dair Farklı Rivayetlere Yer Vermesi

Örneğin; Duhâ suresinin “*Rabbin seni bırakmadı. Senden muhabbetini kesmedi. Akıbet senin için evvelinden daha hayırlıdır*” mealindeki مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ (Duhâ, 93/3-4) ayetlerini sebebi nüzulüne binaen şöyle tefsir ediyor: “Muhtelif rivayetler şu noktada birleşiyorlar ki bu sure-i şerifenin nüzulüne sebep peygamber Efendimiz’e inmekte olan vahyin bir aralık kesilmesidir. Bunun üzerine: Allah, Muhammed’i bıraktı, gazabına uğrattı zannedenler yahut öyle diyenler bulundu. Şimdi bizim için zan yahut inat sevki ile bu sözü söyleyenlerin kimler olduğunu tahkike lüzum yoktur. Muhakkak bir şey varsa o da sure-i şerifenin üslub-u semavisinden anlaşılan şu hakikattir: “*Cenâb-ı Hak birer birer saymış olduğu şu nimetleri bu suretle te'kid ederek Nebiyyi Muhterem sallallahü aleyhi vesellem Efendimiz’in rûh-u müştâkına itmînân vermek; hakkında sebk eden o nimetlerin sırf fazl-ı ilâhî eseri olduğunu düşündürüp geçmişte kendisinden inayetini esirgemeyen Kerîm-i Lâyezâl’in gelecekte de esirgemeyeceğini istidlâl ettirmek murat ediyor.*”²²⁰

Örneğin; Kevser suresinin üçüncü ayetinin tefsirinde de üç ayrı sebebi nüzüle değinerek sureyi bunlarla îzah etme yolunu tercih ediyor. “*Asıl ebter sana buğz edenin kendisidir*” manasındaki إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ (Kevser, 108/3) ayetiyle ilgili

²¹⁸ Şâh Velîyyullah ed-Dehlevî, *Tercemetü'l-Fevzü'l- Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, Karaçi 1960, 27.

²¹⁹ Zerkeşî, I/22.

²²⁰ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü'r-Reşad*, 8-1, ad. 184, (14 Mart 1912), 17.

olarak, şu sebebi nüzuller zikrediliyor:

“1- *Âs bin Vâil, Ukbe bin Ebî Muayt, Ebû Leheb gibi Kureyş müstehzîleri ne zaman aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz'in oğlunu irtihal etmiş görürlerse “Muhammed(s.a.v) ebter kaldı” yani nâmını andıracak bir evlat bırakamadı, derlerdi. Hem bunu Hz. Peygamber için büyük bir kusur sayarlardı da halkı şariat-ı mutahharasına ittibâ eylemekten alıkoymak maksadıyla daima ileri sürerlerdi.*

2- *müslümanların bidayetteki zaafı, fakrı, killeti de birer medâr-ı istihfaf idi. Bunları dinin hak olmadığına delil sayarlar; ilâhî bir din, servetlerin, kuvvetlerin sinesinden fıskırır, derlerdi.*

3- *Bu dedikodular müslümanları, dine yeni girenleri incitiyordu. Bu sure-i celile erbâb-ı imânı ferahlandırmak, ashab-ı küfür ve tuğyânı mebhût bırakmak için nazil oldu.*²²¹

Örneğin; Saff suresindeki “Ey îman eden kimseler, yapamayacağınız bir şeyi niçin söylüyorsunuz. Sizin böyle yapamayacağınız işi söylemeniz indellah ne kadar çirkin oluyor!” anlamındaki *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ. كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ* (Saff, 61/2-3) ayetlerine müteallik olarak Âkif bazı sebebi nüzüllerden bahsetmektedir:

1- *Müslümanlar daha cihat farz olmazdan evvel, “Nezdi ilahide en makbul amel hangisidir? Bilsek de o uğurda malımızı canımızı feda ediversek” demişler. Yahut Cenâb-ı Hak şühedâ-yı Bedir'in nâil olduğu sevabı haber verince “Bir cihat olursa bizde olanca vüs'ümüzü sarf ederiz” ahdinde bulunmuşlar. Uhud Gazvesi'nde ise sözlerini yerine getirmedikleri için böyle bir itaba müstahak olmuşlar.*

2- *Adamın biri muharebede öldürmemiş, saplamamış, vurmamış, sebat göstermemiş iken “Öldürdüm, sapladım, vurdum, sebat ettim” dermiş. Binaenaleyh takdir ona râci imiş.*

3- *Süheyb'in öldürdüğü müşriğin katlini kendisine mal etmek isteyen adam hakkında; diğerlerinin re'yince de münafıklar hakkında inzal buyurulmuş.*²²²

3.2.4.2. Hz. Peygamber Dönemindeki Olayları Nakletmesi

Örneğin; Hucurat suresinde *لَتَعَارَفُوا يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا* “Ey insanlar bilmiş olunuz ki biz sizi bir erkekle bir

²²¹ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü'r-Reşad*, 8-1, ad. 190, (25 Nisan 1912), 133-134.

²²² Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü'r-Reşad*, 8-1, ad. 196, (6 Haziran 1912), 253-254.

kadından yarattık, sonra, tanışabilmeniz için her birinizi asıllara, kabilelere ayırdık. Allah'tan en ziyade korkanınız kim ise, işte indellah en büyüğünüz odur. Allah sizin içinizi, dışınızı bilir” (Hucurat, 49/13) mealindeki ayetini şöyle bir sebebi nuzül ile tefsir etmiştir: “Beş vakit namazını aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz’in arkasında kılar, bu tertibi hiç bozmaz bir siyah köle varmış. Günün birinde Efendimiz bu köleyi mescitte göremeyerek, nerede olduğunu sahibinden sormuş. “Hummadan yatıyor” cevabını alınca yoklamak için yanına kadar gitmiş. Aradan üç gün geçtikten sonra Resûl-i Muhterem sallallahü aleyhi vesellem Efendimiz, kölenin halini sordurup son nefese geldiğini öğrenince tekrar bulunduğu eve uğramış. Hastanın vefatını müteakip cenazesini kendileri yıkamış, kendileri defîn buyurmuş. Gerek Muhacirîn, gerek Ensar bu vak’ayı pek büyük bir şey olarak telakki etmişler. İşte onun üzerine sure-i Hucurât’a mensup olan bu ayet-i kerîme nazil olmuş.”²²³

Örneğin; Mehmet Âkif, “Yanına âmâ geldi diye yüzünü hem ekşitti, hem çevirdi. Nereden biliyorsun? O, belki salah bulacak Yahûdî senden işiteceğini düşünecek de, bu düşünmek kendisine fâide verecek. Kimin güvendiği var da ağır davranıyorsa yüzünü ona dönüyorsun; hâlbuki onun salah bulmamasında sence bir şey yok. Diğer taraftan kimin kalbinde Allah korkusu var da sana koşa koşa geliyorsa ona aldırımıyorsun” manasındaki (Abese, 80/1-10) ayetlerinin tefsirini yaparken şu hadiseyi nakletmektedir: “Aleyhissalâtü vesselam Efendimiz, henüz Mekke’de idi. Bir gün Kureyş’in Utbe, Şeybe, Ebû Cehil, Abbas, Ümeyye, Velîd gibi ileri gelenleri huzur-i Peygamberî’de bulunuyor; o da bunları îmana getirmek için uğraşıp duruyordu. Çünkü bunlarla beraber birçok kişi daha müslüman olur ümidini besliyordu. İşte Amr ibn-ü Kays Hz. Peygamber’in tam bunlarla meşgul olduğu bir sırada gelerek, Efendimiz’in sözünü kesmiş “Yâ Resûlallah Allah’ın sana öğrettiği şeylerden bana da öğret” demiş, hatta karşısındakinin meşguliyetinden haberi olmadığı için bu sözü birkaç kere söylemiş idi. Öyle bir zamanda sözünün kesilmesi aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz’in hoşuna gitmediğinden mübarek yüzünde tabîi olarak infîâl eseri görüldü. Bundan başka Amr ibn-ü Kays’a arkasını da çevirdi. Ayetlerin sebebi nuzülü bu vak’adır.”²²⁴

Örneğin; Nisâ suresinin emanetlerle alakalı olan “Bilmiş olunuz ki Allah, emanetleri ehline vermenizi, bir de insanların beyninde hükmederken adl ile

²²³ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 193, (3 Mayıs 1912), 193.

²²⁴ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 186, (28 Mart 1912), 53-54.

hükmetmenizi size emrediyor. Allah'ın size verdiği şu nasihat ne güzel nasihattir! Şüphemiz olmasın ki Allah hem işitir, hem görür” mealindeki إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ (Nisâ, 4/58) ayeti şu olayı nakledilerek tefsir edilmektedir: “Bu hitap bütün emanetler hakkında bütün insanlara vârid olan bir hitab-ı âmdır. Bir kavle göre Kâbe-i muazzamanın perdedârı Osman bin Talha için nazil olmuştur. Şöyle ki: Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz fetih günü Mekke'ye girince Osman, Kâbe'nin kapısını kapadı; anahtarını vermek istemedi. “Muhammed'in gerçekten peygamber olduğunu bilseydim o zaman verirdim” dedi. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a.) Osman'ın bileğini büküp anahtarı aldı; Kâbe'nin kapısını açtı. Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi vesellem Efendimiz içeri girip iki rekat namaz kıldı, çıktı. O zaman Abbas anahtarın kendisine verilmesini; sikayet, sidânet yani sakalık, perdedarlık vazifelerinin kendi tarafından ifasına müsaade olunmasını istedi. İşte onun üzerine bu ayeti kerîme nazil oldu. Artık aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz anahtarı Osman bin Talha'ya vermesini; bir de kendisinden özür dilemesini Hz. Ali'ye emretti. Ali, aldığı emri yerine getirince “Demin kolumu incittin; anahtarı zorla elimden aldın. Şimdi de gelmiş, gönlümü alacaksın, öyle mi? İtabına hedef oldu. Bu sözü işiten Ali: “Allah senin hakkında Kur'an indirdi” diyerek, ayet-i celîleyi okudu. Osman kelâm-ı ilahîyi dinledikten sonra hemen îmana geldi. Bunun üzerine vazife-i sidânetin ilelebet evlâd-ı Osman'a verildiği Cenâb-ı Hak tarafından Hazreti Peygamber'e vahiy buyuruldu.”²²⁵

3.2.5. Ayetlerin Kıraat Vecihlerine Değinişmesi

Kıraat İlmi, Kur'an ilimlerinin en değerlilerinden biridir. Ayetlerin tefsirleri esnasında mevcut olan kıraat vecihlerini de dikkate almak suretiyle o ayetin anlaşılması hususunda daha sıhhatli bir yol takip edilmiş olur. Bu durum müfessirlerin göz önünde bulundurmaları gereken bir husustur. Kıraat, ayetlerdeki bazı kelimelerin medd, kasr, hareke, sükûn, nokta ve irab bakımından arz ettikleri değışikliğe denir.²²⁶ Kıraatlar mütevatir ve şâzz kıratlar olmak üzere ikiye ayrılırlar. Mütevatir kıratlar on tane olup, bunların yedi tanesi meşhur olmuştur ki, bunların her biri kıraatte imam olan kişilere

²²⁵ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü'r-Reşad*, 8-1, ad. 204, (1 Ağustos 1912), 413.

²²⁶ Cerrahoğlu, 102.

dayanır. Her hangi bir tevatüre dayanmayan kıraate ise şâzz kıraat denir.²²⁷ Şair'in tefsirlerinde kıraatlerle ilgili olarak pek az mâlumat bulunmaktadır. Bu konuyla alakalı olarak iki tane örnek bulabildiğimizi belirtmek istiyoruz. Bunların bir tanesi Âkif'in tefsir makalelerinde, diğeri ise Safahat'ın altıncı kitabında bulunmaktadır. Şimdi bu örnekleri arz edelim:

Örneğin; *“Müslümanlar birbirinin kardeşinden başka bir şey değildir. Onun için iki kardeşinizin arasını bulunuz. Allah (c.c.)’tan da korkunuz ki rahmetine nâil olabilesiniz”* manasındaki *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ* (Hucurat, 49/10) ayeti ile ilgili olarak Zemahşerî’den şu iktibas yapılmıştır: *“Ayet-i celîle sure-i Hucurat’a mensuptur. Zemahşerî diyor ki: “بين اخوانك” yahut “بين اخوتكم” suretinde kıraatler olmakla beraber kelime tesniye sigasıyla da olsa kâfidir. Zira aralarında dargınlık zuhur eden kimseler en aşağı iki kişi olur. Azlığı barıştırmak lâzım olunca, çokluğun arasını bulmak elbette daha ziyade lâzımdır. Çünkü iki adamın bozuşması yüzünden husule gelecek fenalık hiçbir zaman cemaatin yekdiğerine darılmasından meydan alacak fesada benzemez.”*²²⁸

3.2.6. Fıkıhî Hükümleri Belirtmesi

Fıkıh ilmi İslamî ilimler arasında bulunan en önemli ilimlerden biridir. Fıkıh ilmi müstakil bir ilim olmakla beraber, İslamî ilimlerin birbirlerine olan giriftliği sebebiyle, bazı İslamî ilimler de Fıkıh ilmiyle alakalı konulara değinmiştir. Bu ilimlerden biri de Tefsir ilmidir. Bütün İslamî ilimlerin ana kaynağı Kur’ân’dır. Bu sebebe binaen müfessirler, yeri geldikçe fıkıhî bilgiler vermişlerdir. Müfessirler tefsirlerinde fıkıhî ayetleri izah ederlerken, fıkıhla ilgili bir takım açıklamalarda bulunmuşlardır. Kimi müfessirler fıkıhî ayetlere çok fazla yer verip, ayrıntıya inerken; kimisi de fazla detaya girmeyi uygun bulmamıştır. Âkif de tefsir yazılarında yeri geldikçe fıkıhî değerlendirmelerde bulunmuştur

Örneğin; Âkif, Hicr suresinin *“Cenab-ı Hakk’ın inayetinden, kereminden ancak dalâlete düşenler ümidini kesebilir, ye’se düşebilir”* manasındaki *قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ* (Hicr, 15/56) ayeti ile ilgili olarak şunları söylemiştir: *“Erbâb-ı îman için ye’se düşmek imkânı yoktur. Elhasıl nazar-ı İslam’da Allah’tan ümit kesmek haramdır.*

²²⁷ Cerrahoğlu, 106.

²²⁸ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 198, (20 Haziran 1912), 293.

Haram da değil, küfürdür, şirktir. Ancak Mevla'nın merhametine bel bağlayarak emrettiği tariki tutmamak tabiî câiz olmaz. Allah'ın inayetini temenni için elbette o inayete velev cüz'î olsun istihkak lazım. Feyyaz'da buhl yoktur. Şu kadar var ki o feyze isti'dâd şarttır."²²⁹

Örneğin; “Şairlerin arkasından ancak sapıklar gider. Görmüyor musun ki onlar her vadide dolaşıyorlar. Hem yapmadıkları şeyleri söylüyorlar. Yalnız, îman ederek a'mâl-i sâlihada bulunanlarla, Allah'ı sık sık hatırlayanlar; bir de zulüm gördükten sonra intikam alanlar için söz yoktur. Zulmedenler ise nasıl bir akıbetle uğradıklarını anlayacaklardır” manasındaki وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي آلٍ وَإِدٍ يَهِيمُونَ وَأَنَّهُمْ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَارُوا اللَّهَ أَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ

مَا لَا يَفْعَلُونَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَارُوا اللَّهَ أَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ

مَا لَا يَفْعَلُونَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَذَارُوا اللَّهَ أَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ

âyet-i kerîmesine mevzû olan şâirler ile alakalı olarak, şu fikhî izahatlarda bulunulmuştur: “Öyle ya, evvela bir milletin ruhu, edebiyatında, eş'ârında görülür. Ruh-u ictimâîsi yüksek olan bir milletin sinesinde bu gibi esâfil türese de üreyemez. Saniyen efrâd-ı milletin terbiye-i ictimâîyesini yükseltmek; ulvî, bununla beraber sağlam fikirleri belîğ bir beyanın te'sîr-i sâhiriyle kalplerde his haline getirmek ancak şâirlerin vazifesidir. Bu vazifenin ihmali, milletin izmihlalidir. Şeriat-ı gârâ-yı İslamiye şiirin temeyyüzünü makbûl, murdarını medhûl görür. Aleyhissalâtü vessalam Efendimiz, Ashab-ı Kirâm içindeki şâirlerin neşâidini dinledikten başka, devr-i câhiliyyette yetişmiş söz erleri de şiirlerinin kıymetine göre takdir buyurulurdu. Hamasetteki mevkii erişilemeyecek kadar yüksek olan Antere, kendilerinin ani'l-gıyab mahzar-ı istihsanı olan bir şair-i bahtiyar idi.”²³⁰

Örneğin; Âkif, Gaşiye suresinin “Deveye bakmıyorlar mı ki nasıl yaratılmıştır? Göge bakmıyorlar mı ki nasıl kaldırılmıştır? Dağlara bakmıyorlar mı ki nasıl dikilmiştir? Yere bakmıyorlar mı ki nasıl döşenmiştir? Öyle ise hatırlarına getir. Sen yalnız ihtara memursun; yoksa onların üzerinde tahakkümde, murakabede bulunacak değilsin” manasındaki (Gaşiye, 88/17-26) ayetlerindeki “Sen yalnız ihtara memursun; yoksa onların üzerinde tahakkümde, murakabede bulunacak değilsin” ifadesinin, îman ile ikrahın bir arada bulunamayacağına işaret ettiğini belirtmektedir. Âkif, bu ayetin tefsirinden yola çıkarak şöyle bir fikhî neticeye varmıştır: “Âyât-ı Kur'âniye'yi mensuh göstermeye pek hevesli olanlardan biri bu ayetin cihat ayetleriyle nesh edilmiş olduğunu söylüyor. Sanki müslümanlıkta cihad insanları zorla mu'tekid yapmak için

²²⁹ Ersoy, “Mev'ize”, *Sebîlü'r-Reşad*, 18, ad. 458, (12 Şubat 1920) s. 184-185.

²³⁰ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü'r-Reşad*, 8-1, ad. 199, (27 Haziran 1912), 313-314.

meşrû imiş. Bu sözü ileri süren adam düşünmüyor ki cebr ile, kahr ile îman elde edilemez. İkrahin dinde hiçbir mevkii yoktur; sonra muharib, ister Yahûdî, ister Nasranî, ister Mecûsî olsun, yine kendi dininde kalmak şartıyla haraç vermeye râzı olursa- ekseriyetin re'yine göre- cihadın vucûbu kalmaz.”²³¹

3.2.7. Kelamî Konuları İzah Etmesi

Kelam ilmini bilmeyen bir kimsenin ayetlerin tefsirinde hataya düşeceği muhtemeldir. Allah, nübüvvet, meâd gibi kelamî konulara vakıf bir müfessirin, ayetlerin tefsiri hususunda, daha isabetli ve murad-ı ilahiye daha uygun izahatlar yapacağı muhakkaktır. Âkif, ayetlerin tefsirlerinde yeri geldikçe kelamî konulara da değinmiştir. Ancak kelamla ilgili konular oldukça küçük bir hacme sahiptir. Bu mevzu ile ilgili örnek vermek istiyoruz:

Örneğin; Bakara suresinin *وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ*

“Hem onlara “Allah ne göndermiş ise ona uyunuz” dendiği zaman, “Biz daha iyi, atalarımızı müdâvim bulduğumuz şeylere uyarız” derler. Pek â'lâ! Ya ataları bir şeye akıl erdirememiş, doğru yolu seçememiş ise, yine mi uyacaklar?” (Bakara, 2/170) mealindeki ayetinin tefsirinde bugün müslümanların da aynı hataya düştüklerini ifade etmektedir. Dinin körü körüne taklit edildiğini ve hurafelerle dolu bir dinî yaşantının bulunduğunu, bunun ise “batıl bir inanç” olduğunu belirtmektedir. Âkif, dinin bir görenek haline geldiğini ifade ederek, bu ayetlerin bir ibret vesikası olarak karşımızda durduğunu ifade etmektedir. Bu ayetin tefsirinde hurafe ve bid'at hususunda şunları söylemektedir: “Tercüme ettiğimiz nazm-ı celîlin uslub-u hâkimine dikkat olunursa görülür ki; körü körüne taklit edenleri, yani görenek denilen o “akâid-i batıla hülasasının” kuyruğuna yapışıp gidenleri; Allah-ü zü'l-Celâl'in lisan-ı şerâitle, lisanı fitratla tebliğ eylediği hakikatlere karşı gözlerini yumup kulaklarını tıkayanları, Hallâk-ı azîm, velev 'itab ile olsun, hitabına layık görmüyor da onların halini hikâye suretinde beyan buyuruyor. Emr-i dini taklit ile kaim bilmenin seyyiesidir ki batından batına birer ikişer bid'at, üçer beşer hurafe miras ola ola bugün akaidimiz, tâatımız, muamelâtımız âdeta hurafât mecmuası, bid'at yığını haline gelmiş! Dinin şekli sahihini kolay kolay tahattür bile edemiyoruz. Öyle bir hal aldı ki bugün bir bid'at-ı seyyieyi dinden çıkarıp

²³¹ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü'r-Reşad*, 8-1, ad. 183, (8 Mart 1912), 5-6.

atmak dinin en büyük erkânından birini yıkmak demektir; belki ondan ziyade galeyanı mucip olur.”²³²

Örneğin; Âl-i İmran suresinin “Bir kere de azmettin mi, artık Allah’a mütevekkil ol” mealindeki *فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ* (Âl-i İmran, 3/159) ayetinin tefsirinde Âkif, müslümanların tevekkül anlayışlarını, atâlet ile bezenmiş cebrî bir anlayış olarak nitelendirmektedir. Kur’ânî olmayan bu anlayışı M. Abduh’tan iktibas ederek şöyle açıklamaktadır: “Görülüyor ki tevekkül ile atalet iki müntehadır. Zaten Cenâb-ı Hakk’ın emrettiği tevekkül de budur. Şeyh Muhammed Abduh’un dediği gibi kaza ve kader akidesi cebrîlik şenaatinden tecerrüd ederse azim, cür’et, istihkar-ı hayat, şecaat gibi secâyâyı fâzılanın kâffesi bu akidenin etrafında pervane gibi dönmeye başlar.”²³³

Örneğin: “Deveye bakmıyorlar mı ki nasıl yaratılmıştır? Göğe bakmıyorlar mı ki nasıl kaldırılmıştır? Dağlara bakmıyorlar mı ki nasıl dikilmiştir? Yere bakmıyorlar mı ki nasıl döşenmiştir? Öyle ise hatırlarına getir. Sen yalnız ihtara memursun” manasına gelen *أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ*

(Gaşiye, 88/17-19) ayetlerinden hareketle bazı kalamî neticelere varılıyor. Âkif, deve, gök, yer ve dağları Allah’ın varlığının birer işaretleri olarak değerlendirerek şu neticeye varır: “Şimdi yukarıda söylediğimiz münkirlerle gafiller gözleri önünde duran bu şeylere im ‘an ile baksalar; nasıl olmuş da her biri bulunduğu hali almış, azıcık düşünseler o zaman anlardılar ki bir mûcid, bir muhafız olmadıkça meydandaki san’atın icadına, devamına imkân yoktur. O mucid, o muhafız ise Allah-ü zü’l-Celâl’dir. Bu kâinatı yaratmaya, payidar etmeye, kavânîn-i hikmet üzere tertip eylemeye kadir olan, hiç şüphe yoktur ki, insanları herkesin ceza-yı amelini göreceği bir muhasebe günü için toplamaya da kadirdir.” “Öyle ise hatırlarına getir. Sen yalnız ihtara memursun” ayetinin açıklamasında yaratıcı bir varlığa inanma hissini insanın fitratında bulunduğunu ancak bazen de onu hatırlatacak bir mürşide ihtiyaç olduğundan bahisle şunları ifade etmektedir: “Şimdi mademki iş bu kadar zahir, bu derecelerde bedihîdir, mademki ibret için bir nazar-ı im’an kâfidir. Hatırlarına getir, sen yalnız ihtara memursun. Fitrat bir sâni’-i kâdire inanmak hissine beşeri kendiliğinden sevk ettiği gibi yine o fitrat aynı sâni’in insan için hüsrân çekilecek yahut safâ-yı sermedi içinde yaşanacak ikinci bir hilkate kâdir olduğunu en belîğ bir lisan ile tebliğ edip duruyor. Ancak gafletin tahakkümü, hevesâtın galebesi yüzünden çok zamanlar beşer

²³² Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 9-2, ad. 209, (5 Eylül 1912), 4.

²³³ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 10, ad. 258, (21 Ağustos 1913), 381.

doğruyu ihtar eden, kendisini fitratının sevk edeceği tarafa çeviren bir mürşide muhtaç oluyor. Onun için Allah-ü zü'l-Celâl istidlâlin bu suretini “tezkir” lafzıyla tavsîf buyuruyor.”²³⁴

3.2.8. Şiirle İstişhadda Bulunması

Asrı saade döneminden itibaren Kur’ân’ın garip ve müşkilleri anlayabilmek için, birçok Kur’ân ehli, eski Arap şiirinden faydalanmak suretiyle, ayetleri delillendirme yoluna başvurmuştur. Bununla beraber bazı kimseler de bu şiiri Kur’ân’a tanık gösterme biçimini, şiiri Kur’ân’ın aslı kabul etmek olur düşüncesiyle reddetmişlerdir. Bu görüşlerini te’yid için de Kur’ân’ın şiiri zemmettiğini ifade etmişlerdir.²³⁵ Tefsir tarihi boyunca birçok müfessirin bu metodu kullandıklarını görmektediriz. Buna örnek olarak Taberî’nin, Zemaşşerî’nin ve İbn-i Kesir’in tefsirlerini verebiliriz. Bir şair olarak Âkif de bazı ayetleri tefsir ederken şiire başvurmuştur. Âkif bununla ayetlerin manalarını te’yid ve te’kid etmeyi amaçlamıştır. Bu konuda şu örnekleri verebiliriz:

Örneğin; Âkif, “*Vay o eksik ölçenlerin, yanlış tartanların haline ki başkalarından alırken dolu dolu alırlar da vermek için ölçer, yahut tartarken aldatırlar*” manasındaki

وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ (Mutaffifîn, 83/3) ayetinde iki tane harf-i cerin hazf edildiğini belirtmektedir. Ayette geçen “هُم” kelimeleri “لَهُمْ” takdirindedir. Buralardaki وَ لَقَدْ جَنَيْتَ أَمْرًا و عَسَاقِلًا- و لَقَدْ نَهَيْتَ عَنْ بَنَاتِ الْوَبْرِ harf-i ceri hazf edilmiştir. Buna göre ifadelerin aslı “نَهَيْتَ لَكَ” ile “و لَقَدْ جَنَيْتَ” beytini örnek vererek, “و لَقَدْ جَنَيْتَ” ile “و لَقَدْ نَهَيْتَ” ifadelerinde “لَ” harf-i cerinin hazfedildiklerini belirtmektedir. Buna göre ifadelerin aslı “جَنَيْتَ لَكَ” ile “نَهَيْتَ لَكَ” olmaktadır.²³⁶

Örneğin Âkif, Kevser suresinin ilk ayetinde geçen “الْكُؤْرُ” kelimesine “*kesretten mübalağa sîgası ve çokluğun gayesine varan şey*” anlamlarını vermiştir. Bu manaya uygun olarak da “*Oğlu seferden gelen bir arap kadınına, çocuğun ne getirdi? demişler. Pek çok, demiş.*” anlamına gelen şu beyti vermiştir.”²³⁷

قِيلَ لِعَرَبِيَّةٍ رَجَعِ

ابنها من السفر بم أب ابنك قالت بكوثر

²³⁴ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 183, (8 Mart 1912), 5-6.

²³⁵ Abdullah Aydemir, *Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, DİB Yayınları, Ankara 1993, 232-233.

²³⁶ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 189, (18 Nisan 1912), 113-114.

²³⁷ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 190, (25 Nisan 1912), 133-134.

3.2.9. Şahsî Görüşünü Belirtmesi

Müfessirler, ayetlerle ilgili olarak yapılan farklı tefsirleri zikrederken, ya bunlara ek olarak kendisi de bir fikir ileri sürer ya da mevcut yorumlardan birini tercih etmekle yetinir. Ayetlerin irab durumları, kıraat vecihleri, mensûh olup olmayışı, fikhî bir hüküm bildirmesi gibi durumlar farklılık arz ettiğinden dolayı müfessir, ayete verilen birkaç manadan birinin diğerlerine nazaran daha müreccah olduğunu ifade edebilir. Müellif, yapmış olduğu tefsirlerde bu yöntemi oldukça fazla kullanmış ve kendi tercihlerini özellikle ifade etmiştir. Âkîf'in muhtelif konulara ait olan tercihlerini şu örneklerle inceleyebiliriz:

Örneğin; Duhâ suresinin “*Soranı, isteyen reddetme*” mealindeki وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ (Duhâ, 93/10) ayetinde bulunan “السَّائِلَ” kelimesi hakkında müfessir-i kirâmın çoğunun bu kelimeyi “dilenci” manasında kullandıklarını belirtmiş ancak, bu mananın tercih edilmesinin doğru olmadığını ifade ederek bu kelimenin “bilmediğini soran” anlamına geldiğini daha uygun bulmuştur. Kendi tercihini ise M. Abduh'un görüşlerinden yana kullanarak, şu gerekçeleri ileri sürmüştür: “*Ayet-i kerîmedeki “sâil” kelimesini müfessir-i kirâmdan çoğu “dilenci” manasına almış iken, merhum Muhammed Abduh doğrudan doğruya “bilmediğini soran” ibâresiyle tefsir ediyor, delil olarak da diyor ki: Eğer “sâil” lafzı sadaka isteyen manasına olsaydı وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَى وَوَجَدَكَ غَائِلًا فَأَعْنَى (Duhâ, 93/7) kavli-i şerîfine mukâbil îrad buyurulmazdı; belki وَوَجَدَكَ غَائِلًا فَأَعْنَى (Duhâ, 93/8) ayetine mütenâzir olurdu. Bununla beraber bu ikinci ayete de mukâbil olmak asla sahih olmaz. Zira cenâb-ı Peygamber “âil” yani fakir idi, lâkin hiçbir zaman “sâil” olmamıştı.*”²³⁸

Örneğin; Âl-i İmran suresinin “Bilakis onlar diridir, nezd-i ilahîde merzûk oluyorlar” anlamına gelen بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ (Âl-i İmran, 3/169) ayetinde bulunan “يُرْزَقُونَ” ifadesi ile ilgili birçok fikrin bulunduğunu belirtmektedir. Şuhedâ için geçerli olan, bu hayat ve rızkın nasıl olacağı hususunda da üstadım dediği M. Abduh'un görüşlerini tercih ederek, bu hayata “hayat-ı gaybiyedir” demiştir. Ayrıca bu hayatın nasıl bir hayat olacağının bilinemeyeceğini belirterek şunları ifade etmiştir: “*Bu hayat bir hayat-ı gaybiyedir ki ervâh-ı şühedâ ona mazhariyetle başka ruhlardan seçilecek; o hayat ile merzûk, o hayat ile mütenâ'im olacak. Ancak ne o hayatın hakikati, ne de o*

²³⁸ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü'r-Reşad*, 8-1, ad. 185, (21 Mart 1912), 34.

rızkın mahiyeti bilinemeyeceği için, bahsedilemez. Bunlar âlem-i gayba ait o esrâr-ı ilahiyedendir ki vücuduna îman olunur, keyfiyeti Allâh-ü zü'l- Celâl'e bırakılır."²³⁹ Diğer bir örnekte: "Öyle bir hakîm-i ezelidir ki: İslam'ı bütün edyâna galip çıkarmak için, Peygamberini hem irşad, hem o din-i hakkı telkin vazifesiyle göndermiştir. Buna şâhid ise Allah kâfidir" mealindeki هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ (Fetih, 48/28) ayetine binaen Âkif, va'd-i ilahînin Mekke'nin fethiyle tahakkuk etmiş olduğunu söyleyen bazı müfessirlerin bulunduğunu isim vermeksizin zikretmektedir. Bu müfessirleri bu kanaate vardırıan şeyin de ayetin sebep-i nuzûlü olduğunu belirtmektedir. Şair, bu düşünceye iştirakinin ancak İslam'ın batıla karşı kat'î ve kahir bir galebesini görmekle mümkün olacağını ifade ederek, kendi tercihini farklı bir şekilde ortaya koymuştur.²⁴⁰ İslam'ın böyle açık bir galibiyetinin olmamasından hareket ederek, va'd-i ilahinin henüz tahakkuk etmemiş olduğu kanaatine sahiptir. Yine bu fikre dayanarak İslam'ın geleceğinin, mazisinden çok daha parlak olacağına inanmaktadır.

3.2.10. Belâgat ve İ'câz Hususlarına Değinişmesi

Kur'ân-ı Kerîm yüzyıllar boyunca Arap dilinin en veciz ve belîğ bir şaheseri olarak günümüze kadar gelmiştir. Fesahat ve belagat bakımından, Kur'ân'ın benzeri bir eserin meydana getirilemediği bilinen bir gerçektir. Kur'ân'ın i'câzı hususunda İslam bilginleri müstakil eserler yazdıkları gibi, bazı müfessirler bu konuya tefsirlerinde oldukça geniş yer ayırmışlardır. Zemahşerî, Beydavî ve Ebu's-Suûd gibi müfessirler, tefsirlerinde Kur'ân'ın i'câz ve belagatıyla ilgili olarak yeri geldikçe bilgi vermişlerdir.²⁴¹

Bir Kur'ân insanı olarak Âkif de tefsir makalelerinde Kur'ân'ın bu özelliklerine vurgu yapmıştır. Bu konuyu birkaç örnekle detaylandırabiliriz: Örnek-1: "Deveye bakmıyorlar mı ki nasıl yaratılmıştır? Göğ'e bakmıyorlar mı ki nasıl kaldırılmıştır? Dağlara bakmıyorlar mı ki nasıl dikilmiştir? Yere bakmıyorlar mı ki nasıl döşenmiştir?" أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبْلِ كَيْفَ خُلِقَتْ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ وَإِلَى الْجِبَالِ

manasındaki كَيْفَ نُصِبَتْ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ (Gaşiye, 88/17-20) ayetlerinde deve, gök, dağ ve yerin birlikte zikredilmesinin pek belîğ ve çok vecîz ifadeler olduğu bildirilerek bu

²³⁹ Ersoy, "Tefsir-i Şerîf", *Sebîlü'r-Reşad*, 8-1, ad. 194, (23 Mayıs 1912), 213.

²⁴⁰ Ersoy, "Tefsir-i Şerîf", *Sebîlü'r-Reşad*, 10, ad. 259, (28 Ağustos 1913), 397.

²⁴¹ Aydemir, 237.

mevzûda Âkif şunları söylemiştir: “Devenin gökler, dağlar, yerler ile birlikte zikrolunması pek belîğdir; zira bunların hepsi Arabın hilkate ait olmak üzere çölde, ovada her gün, her zaman gördüğü manzaralardır. Göz önünden sıra ile geçen levhaların hatırdan da böyle sıra ile geçirilmesi ne kadar güzeldir.” Yine bu ayetlerde bütün hayvanât içersinden sadece devenin zikredilmesinde de bir incelik vardır. Zira deve Arapların kullandıkları en verimli ve faydalı bir hayvandır. Onun yaratılışı da harikulâde bir hilkattir. İşte bu hilkati Âkif şöyle açıklıyor: “...Çünkü o kadar şiddetiyle, kuvvetiyle beraber aciz bir varlığa râm olur; küçük çocuğun arkasından bile gider. Sonra bünyesi ağır yükleri kaldırıp uzak memleketlere taşıyacak surette tertip edilmiştir. Bundan başka yükleyenlere kolaylık olsun diye yere çöker; sırtına istedikleri kadar yük vurulduktan sonra kalkar; açlığa susuzluğa dayanmak şartıyla uzun uzun mesafelere gider. Kanaati o derecededir ki başka hayvanların yemeyeceği dikenlerle aylarca yaşar.”²⁴²

Örneğin; “ Öyle ise bilmiş ol ki güçlüğün yanında kolaylık var. Evet, güçlüğün yanında şüphesiz kolaylık var” mealindeki إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا (İnşirah, 94/6) ayetinin veciz bir mana içerdiğine, Zemahşerî’den iktibas ederek dikkat çekmektedir: “Evet, güçlükle beraber kolaylık vardır” kavlı celîlî hâlikın ne büyük bir kanununa, ne kat’î bir düstûruna tercüman oluyor! “Usr”süz “yüsr” olmayacak; lâkin “usr”ün yanında mutlaka “yüsr” bulunacak. Zemahşerî diyor ki: “Ayet-i kerîmede “ma’a” kelimesi îrad buyurulmuş. Zira “yüsr”, “usr”e o kadar yakın ki adeta aralarında hiç fasıla yok da ikisi beraber.”²⁴³ Bu ayetin devamında gelen “ فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ ” (İnşirah, 94/7) ayetinde de bir incelik bulunmaktadır. Bu incelik şöyle ifade edilmektedir: “Allah-ü zü’l-Celâl Resûl-i Güzînine diyor ki: Madem “usr”un sonu “yüsr”dür; gerek kendine gerek ümmetine müfîd olacak ibâdâtından, mücâhedâtından birini bitirince diğerine atıl, bu uğurda yorul. Zira bu yorgunluk ayn-ı rahattır.”²⁴⁴

Örneğin; Asr suresi müellife göre başlı başına bir i’câz âbidesidir. Kur’ân ayetleri i’câz ve belâgat açısından birbirinden farklılık gösterdikleri bilinen bir durumdur. İşte Asr suresi hem mahiyet, hem de üslup olarak eşsiz bir suredir. Âkif bu surenin i’câzı hususunda, İmam-ı Şâfî’ye atfen şöyle demektedir: “İşte Asr suresi de hem icâz, hem i’câz itibariyle en ileri gelen bir harika-i nazımdır. İmam-ı Şâfî: “Kur’ân namına yalnız

²⁴² Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 183, (8 Mart 1912), 6.

²⁴³ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 187, (4 Nisan 1912), 73-74.

²⁴⁴ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 187, (4 Nisan 1912), 74.

*bu sure nazil olsaydı bizim için kâfi idi. Evet insanlar bu sureyi ihata edebilselerdi, başkasına hacet kalmazdı” dermiş.*²⁴⁵

3.2.11. Ayetlerin Siyak ve Sibakına Değınmesi

Kur’ân-ı Kerim’de bazı ayetler kendinden önceki ve sonraki ayetler ile irtibatlı bir durum arz eder. Bu durum her ayetin müstakil olmaktan ziyade kendinden önceki ve sonraki ayetlerin ışığında ele alınmasını gerekli kılar. Bundan dolayı müfessirler, ayetlerin tefsirlerini yaparken, bu durumu dikkate almışlardır. Böylelikle murâd-ı ilahîye daha uygun olarak ayetlere mana verme imkânına sahip olmuşlardır. Âkif de tefsir yazılarının birkaç noktasında bu duruma işaret ederek, ayetleri izah etmiştir. Bu mevzuda bazı örnekler verelim:

Örneğın; “İyilikle kötülük bir olamaz; kötülüğü, en büyük iyilik hangisi ise onunla def’et. Böyle yaparsan aranızda düşmanlık bulunan adam âdetâ sadık dost olur” (الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا (Fussilet, 41/34) ayetini Âkif, bir sonraki عَظِيمٍ إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ (Fussilet, 41/35) ayeti ile Celâleyn’den iktibas ederek şöyle tefsir etmiştir: “*Celâleyn’de ise “أَحْسَنُ هِيَ” kavlı celîli gazaba karşı sabır; cehle karşı hilim; fenâlığa karşı afv ile tefsir olunmuştur. Zaten bunu takip eden ayeti kerîmede fenâlığı affettikten başka fazla olarak bir de iyilikte bulunmak büyüklüğü, ancak sabır denilen seciye-yi mübârekeken geniş mikyasta nasip alanlarla insanlıktan hazz-ı azîmi bulunanların kârı olduğu musarrahtır.*”²⁴⁶

Örneğın; Enfâl suresinin “Bir de belânın öylesinden sakınınız ki o hiçbir zaman yalnız içinizden zâlimlere isabet etmez. Sonra bilmiş olunuz ki Allah’ın azabı yamandır” (وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (Enfal, 8/25) ayetinin tefsirini Âkif, hemen üzerinde bulunan “Ey mü’minler! Allah ile Peygamber’in size hayat verecek olan da’vetine icâbet ediniz” يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ anlamındaki (وَاللَّرسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَهِهُ تُخْشَرُونَ (Enfal, 8/24) ayeti ile ilişkilendirerek tefsir etmektedir.²⁴⁷ Mutaaffîn suresinin “Vay o eksik ölçenlerin, yanlış tartanların haline” (وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ (Mutaaffîn, 83/1) ayetinde bulunan “لِّلْمُطَفِّفِينَ” lafzı hemen devamında gelen “...ki başkalarından alırken

²⁴⁵ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 202, (18 Temmuz 1912), 373.

²⁴⁶ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 207, (22 Ağustos 1012), 473.

²⁴⁷ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 9-2, ad. 213, (3 Ekim 1912), 81.

dolu dolu alırlar da vermek için ölçer, yahut tartarken aldatırlar” mealindeki إِذَا الَّذِينَ (Mutaffifîn, 83/2-3) ayetleri ile tefsir edilmektedir.²⁴⁸

3.2.12. Özel ve Genel İfadeler İçeren Ayetleri Belirtmesi

Bilindiği gibi Kur’ân’da bulunan bazı ayetler umumî ve husûsî olması açısından farklılık gösterir. Müfessirler bu duruma önem vererek ayetlerin umumî ya da hususî olup olmadıkları hususunda fikir serdetmişlerdir. Şair, tefsir makalelerinde bu konuya nadiren değinerek, bazı ayetlerin umum, bazılarının da husus bildirdiğini ifade etmiştir. Bunlara dair birkaç örnek verelim:

Örneğin; Şuarâ suresinde “...bir de zulüm gördükten sonra intikam alanlar için söz yoktur” manasına gelen وَانْتَصَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا (Şuarâ, 26/27) ayetindeki “انْتَصَرُوا” kelimesini hem hususî, hem de umumî olarak ifade etmiştir. Ayette şairlerden bahsedildiği için Âkif, hem kendi şahsını hem de, zulüm gören milletini müdafaa edebilecektir. Genel anlamda zulüm görenler de kendi haklarını arayabileceklerdir.²⁴⁹

Emanetler hakkında nazil olan “*Bilmiş olunuz ki, Allah emanetleri sahiplerine vermenizi, bir de insanların beyninde hükmederken adl ile hükmetmenizi size emrediyor; Allah’ın size verdiği şu nasihat ne güzel bir nasihattir! Şüphemiz olmasın ki Allah hem işitir, hem görür*” anlamına gelen إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

(Nisâ, 4/58) ayetindeki hitabı, bütün insanlara vârid olan bir hitab-ı âm olarak değerlendirmektedir.²⁵⁰ Bu hitabı sebep-i nuzûlüne binâen, Kâbe’nin perdedârı Osman bin Talha’ya tahsis edenler olduğu gibi; vazifelerini hakkıyla edâ etmeleri için iş başında bulunanlara hasr edenler de bulunmuştur.

Örneğin; İslamî tebliğ metodunu en belîğ bir biçimde ifade eden “*Tanrı’nın yoluna insanları hikmetle, güzel güzel nasihatle da’vet et, bir de onlarla mübâhase ederken en iyi tarîk hangisi ise onu tut. Senin Tanrın yok mu? işte o yolundan sapanı da bilir, hidayeti kabul edenleri de bilir*” manasındaki ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ

(Nahl, 16/125) وَجَادِلْهُمْ بَالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ayetindeki hitabın umumî olduğunu belirtmektedir. Bu hususta şunları söylemektedir:

²⁴⁸ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 189, (18 Nisan 1912), 113-114.

²⁴⁹ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 199, (27 Haziran 1912), 314.

²⁵⁰ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 204, (1 Ağustos 1912), 413.

“Şüphesiz ki aleyhissalâti vesselâm Efendimiz’e teveccüh eden bu hitab-ı sübhânî o Peygamber-i Güzînin ümmetine de teveccüh eder.”²⁵¹

3.2.13. Gramer Bilgisine Yer Vermesi

Âkif, Kur’ân çalışmalarında yer yer gramer bilgileri vermiştir. Arapça’nın inceliklerine değinmiş, ulaşılmak istenen maksadı açıklamaya çalışmıştır.

3.2.13.1. Kelime Tahlili Yapması

Arapçaya ve gramer yapısına son derece hâkim olan Âkif, tefsir yazılarında bazı kelimeleri sarf açısından tahlil etmiştir. Bu konuya şu örneklerle açıklık getirmek istiyoruz:

Örneğin; Hucurat suresinin “*Ey insanlar, bilmiş olunuz ki biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık, sonra, tanışabilmeniz için her birinizi asıllara, kabilelere ayırdık*” mealindeki *يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا* *إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ* *إِنَّ* mealindeki *يَا أَيُّهَا النَّاسُ* (Hucurat, 49/13) ayette geçen “شُعُوبًا” kelimesini Âkif, Türkçe karşılığı “kütük” olan, “şa’b” kelimesinin çoğulu olarak açıklamıştır.²⁵²

Örneğin; “*Sizin böyle yapamayacağınız işi söylemeniz indellah ne kadar çirkin oluyor*” manasındaki *كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ* (Saf, 61/3) ayetinin tefsirini yaparken “كَبُرَ مَقْتًا” ifadesindeki “مَقْتًا” kelimesinin lafzen taaccüb sîgası olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Zemahşerî’nin bu konudaki görüşünün manen, yani sîgası üzere gelmemek şartıyla fi’ili taaccüb olduğunu nakletmiştir.²⁵³

Âl-i İmran suresindeki “*Ey iman eden kimseler, sebat gösteriniz, hem düşmanlarınızdan fazla bir sebat gösteriniz. Daima da muharebeye hazır bulununuz. Bununla beraber, Allah’tan her zaman korkunuz ki felah bulasınız*” mealindeki *يَا أَيُّهَا*

الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (Âl-i İmran, 3/200) ayetinde geçen “رَابِطُوا” kelimesinin emir sîgasında olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁴

²⁵¹ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 206, (15 Ağustos 1912), 453.

²⁵² Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 193, (16 Mayıs 1912), 193-194.

²⁵³ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 196, (6 Haziran 1912), 253-254.

²⁵⁴ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 9-2, ad. 223, (16 Aralık 1912), 261-262.

3.2.13.2. Nahiv Konularına Değinişmesi

Nahiv ilmi, cümle bilgisi anlamına gelmektedir. Nahiv, Arap dilinde cümle yapısını inceleyen, i'rab durumlarını açıklayan, cümledeki hareke ve durum değışikliklerini sebepleriyle birlikte ortaya koyan gramer bilgisidir. Sarf ve nahiv gibi dil ilimlerinin özellikle dirayet metodunu takip eden müfessirler bakımından önemi büyüktür. Dilin inceliklerini bilmeyen, i'raba göre değışen farklı durumlara aşina olmayan, gramer bilgisinden yoksun kimselerin, Kur'ân ayetlerini tefsir edebilmeleri söz konusu değildir. Bu ilimlere sahip olmayan kişilerin ayetlerden mana ve hüküm çıkarmaları haramdır.²⁵⁵

Âkif, iyi derecede Arapça bilgisine sahiptir. Tefsir yazılarında da bu durum açıkça görölmektedir. Âkif her ne kadar tefsirlerinde Arapçanın dil özelliklerinden ve gramer yapısından çokça bahsetmese de, kısmen de olsa nahiv ilmini ilgilendiren bazı açıklamalara yer vermiştir. Bu konuya ait örnekler verelim:

Örneğini; Nâzi'at suresinde “Onlar kıyameti gördükleri zaman, dünyada bir sabah yahut bir akşam kalmışlar sanacaklar” anlamındaki *أَوْ عَشِيَّةً إِلَّا يُلْبِثُوا لَمْ يَرَوْهَا يَوْمَ الْآثَمِ*

” هَا “ (Nâziât, 79/46) ayetinde geçen “ ضَحَاها ” kelimesinde bulunan “ هَا ” zahirini “ عَشِيَّةً ” kelimesine irca etmektedir. Bundan maksadın ise; ayrı ayrı zaman dilimleri olan, akşam ile sabahın aynı güne ait olduklarını göstermek olarak açıklamaktadır.²⁵⁶

Yine Ankebut suresinde bulunan “O kimseler ki bizim uğrumuzda çalışmışlardır, elbette kendilerine yollarımızı göstereceğiz. Zaten hiç şüphe yok ki Allah iyilerle beraberdir” mealindeki *وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ* (Ankebut, 29/69) ayetinde geçen “ لَنَهْدِيَنَّهُمْ ” kelimesinde, va'di ilahînin te'kid ve kat'iyet ifade ettiğini bildirmektedir. Ayetin sonunda bulunan “ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ ” ibaresi de te'kid ifade etmektedir. Allah, iyilerle beraber olacağını kat'î bir surette ifade etmektedir.²⁵⁷ “O kimseler ki bizim uğrumuzda çalışmışlardır” ibaresindeki “ جَاهَدُوا ” kelimesi mutlak anlamda zikredilmiştir. Allah bu ayeti her hangi bir mef'ûl ile mukayyed kılmamıştır.

Örneğini; “İyi biliniz ki, Allah ile O'nun Peygamber'ine karşı gelenler yok mu, işte onlar en zelîl varlıklar sırasındadır. Ben de, Peygamberim de mutlak onları mağlup

²⁵⁵ Aydemir, 178.

²⁵⁶ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü'r-Reşad*, 8-1, ad. 188, (11 Nisan 1912), 94.

²⁵⁷ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü'r-Reşad*, 8-1, ad. 192, (9 Mayıs 1912), 173-174.

edeceğiz, diye Allah ezelde yazdı. Allah ise muradından kabil değil, döndürülemeyen bir *Kadîr-i zü'l-Celâl'dir*” mealindeki إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ كَتَبَ اللَّهُ

“لَا غَلِبَ” ifadesi (Mücadele, 58/20-21) ayette bulunan “لَا غَلِبَ” ifadesi “mutlaka mağlûp edeceğiz” anlamına gelen bir te’kiddir.²⁵⁸

3.2.13.3. Sözlük Anlamını Vermesi

Ayetler açıklanırken kelimelerin lügat manalarına müracaat etmek gerekir. Kur’ân, Arap dilinin en şaheser bir örneği olduğu için onu tefsire kalkışan kimselerin, Arap dilindeki mevcut lafızların mana ve medlullerini bilmesi bir zorunluluktur. Müellifimiz de bazı lafızların lügat açısından değerlendirmelerini tefsirinde yapmıştır. Bu hususa ait üç örnek vermek istiyoruz:

Örneğin; İnşirah suresinin “*biz senin göğsünü genişletmedik mi?*” mealindeki (İnşirah, 94/1) ayetinde bulunan “نَشْرَحُ” ifadesi “açmak” ve “genişletmek” olarak tefsir edilmiştir.²⁵⁹

Örneğin; Enfâl suresinde “*Hem Allah’a, hem onun Peygamber’ine mûti olunuz; birbirinizle uğraşmayınız, yoksa korkaklaşır; kuvvetten düşersiniz; bir de sabrediniz, zîra şüphe yoktur ki Allah, sabredenlerle beraberdir*” manasındaki وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا

(Enfal, 8/46) ayetinde geçen (Enfal, 8/46) ayetinde geçen “تَنَازَعُوا” ifadesi ise “kuvvet, devlet, azâmet” kelimeleri ile tefsir edilmiştir.²⁶⁰

Örneğin; Nâzi’at suresinin “*senden kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar*” anlamındaki يُسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا (Nâzi’at, 79/42) ayetinde bulunan “إِرسا” kelimesinin “ikâmet, istikrar, husûl, vuku” manalarına geldiği belirtilmiştir.²⁶¹

3.2.14. Ayetlerden İlkeler Çıkarması

Âkif, için tefsirde önemli olan, Kur’ân ile toplumu karşılaştırarak bir takım dersler çıkarmaktır. Bu bağlamda o, toplumun ahlâkî problemlerini ortaya koyarak, bu sosyal dejenerasyona Kur’ânî çareler üretmiştir. Bu noktada bazı ayetlerden hareket ederek bir

²⁵⁸ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü'r-Reşad*, 9-2, ad. 214, (10 Ekim 1912), 101.

²⁵⁹ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü'r-Reşad*, 8-1, ad. 187, (4 Nisan 1912), 73.

²⁶⁰ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü'r-Reşad*, 8-1, ad. 195, (30 Mayıs 1912), 233-234.

²⁶¹ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü'r-Reşad*, 8-1, ad. 188, (11 Nisan 1912), 94.

takım prensiplere ulaşmıştır. Ayetlerden çıkarmış olduğu çöküşü bu prensipleri örneklerle göstermeye çalışalım:

Örneğin; Abese suresindeki “*Yanına a'mâ geldi diye yüzünü hem ekşitti, hem çevirdi. Nereden biliyorsun? O, belki salah bulacak yahut senden işiteceğini düşünecek de bu düşünmek kendisine fâide verecek. Kimin güvendiği var da ağır davranıyorsa yüzünü ona dönüyorsun; hâlbuki onun salah bulmamasında sence bir şey yok. Diğer taraftan, kimin kalbinde Allah korkusu var da sana koşa koşa geliyorsa ona aldırılmıyorsun*” manalarına gelen عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكَّى أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعَهُ الذِّكْرَى أَمَّا مَنْ اسْتَعْزَى فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى وَمَا عَلَيْكَ إِلَّا يَزَّكَّى وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَى وَهُوَ يَخْشَى فَأَلْتَعْنُهُ تَلْهَى (Abese, 80/1-10) ayetlerinden Âkif, insanlara maddî konumuna, mevkisine göre muâmele edilmemesi gerektiğine ve edebe sarılan milletlerin terakkî sağlayacağı ilkesine ulaşmaktadır.²⁶²

Örneğin; Ankebut suresinde geçen “*O kimseler ki bizim uğrumuzda çalışmışlardır. Elbette kendilerine yollarımızı göstereceğiz. Zaten hiç şüphe yoktur ki Allah iyilerle beraberdir*” mealindeki وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ (Ankebut, 29/69) ayetinden kendi ifadeleriyle şöyle bir ilkeye ulaşmıştır: “*Hayatı mücâhede içinde geçenler için mev'ûd olmadık nimet; manasız bir tevekkül ile âtıl yaşayanların ise mahkûm olmayacağı zillet yoktur. Fâtır-ı Hâkim'in kavânin-i ebedîdir, asla değişmez. Allah, o kanunların hiç birinin hiçbir noktasını, hiçbir mü'minin keyfi, hatta bütün müslümanların hatır-ı şerifi için ta'dil edemez.*”²⁶³

Bir diğer örnekte ise; “*müslümanlar birbirinin kardeşinden başka bir şey değildir; onun için iki kardeşinizin arasını bulunuz, Allah'tan da korkunuz ki rahmetine nâil olabilesiniz*” manasına gelen إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (Hucurat, 49/10) ayetinden hareketle Âkif, müslümanların kardeşliğini zedeleyecek her türlü ayırıştırıcı özelliklerin, onların hüsrânına sebep olacağı neticesine varmaktadır. Özellikle kavmiyet ve ırk ayrımının müslümanları güçsüz ve perişan bir vaziyete sokacağını ifade ederek, *müslümanların birlik ve beraberlik içinde olması gerektiği sonucu* ilkesine ulaşmıştır.²⁶⁴

²⁶² Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü'r-Reşad*, 8-1, ad. 186, (28 Mart 1912), 53-54.

²⁶³ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü'r-Reşad*, 8-1, ad. 192, (9 Mayıs 1912), 173-174.

²⁶⁴ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü'r-Reşad*, 8-1, ad. 198, (20 Haziran 1912), 293-294.

3.2.15. Bazı Âlimlerden Alıntılar Yapması

Âkif, bazı ayetlerin tefsirinde, meşhur kişilerin sözlerine de yer vermiştir. Bunu yaparak ayetlerin anlaşılmasına ve izahına katkı sağlamıştır. Bu konuya ait bir kaç örnek verelim: Hucurat suresinin “Allah’tan en ziyade korkanınız kim ise, işte indellah en büyüğünüz odur. Allah sizin içinizi, dışınızı bilir” manasındaki إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقَاتُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (Hucurat, 49/13) ayetinin tefsirinde ulemâdan olan Kınalızâde Ali Efendi’nin şu sözlerini nakleder: “İnsan, hatta Peygamber sülalesinden olsa, asalet davasıyla meydan-ı tefâhura atılmamalıdır. Zira bu davayı isbat edebildiği takdirde bir şey kazanamayacak; çünkü bütün şan ve şeref cedd-i muhteremine ait olup kendi yabancı mevkiinde kalacak. Asaletini ispat edemediği surette ise fazla olarak bir de yalancılık rezilesini yüklenecek.” Âkif, aynı ayetin tefsirinde bir başka alıntıyı Mevlana Şah-ı Nakşibend’e atfen nakleder: “Ekâbir-i ümmetten Mevlana Şah Nakşibend’e “Silsile-i nesebiniz nereye varır?” demişler. “ Silsile-i nesebiyle kimse bir yere varamaz” cevabını almışlar.”²⁶⁵

Örneğin; Saff suresinde “Ey îman eden kimseler, yapamayacağınız bir şeyi niçin söylüyorsunuz? Sizin böyle yapamayacağınız işi söylemeniz indellah ne kadar çirkin oluyor!” anlamına gelen يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ (Saff, 61/2-3) ayetlerini Âkif, Firdevsî’nin şu sözüyle teyid etmektedir. “İki yüz laf yarım işin yerini tutmaz.”²⁶⁶

Örneğin; Enfâl suresinin “Bir de, belânın öylesinden sakınınız ki: o hiçbir zaman yalnız içinizden zâlimlere isabet etmez. Sonra bilmiş olunuz ki Allah’ın azabı yamandır” anlamındaki وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (Enfâl, 8/25) ayetini Ziya Paşa’nın şu beytiyle teyit etmektedir: “Bir mülkü bir harîs-i sitemkâr için yıkar; Bir kavmi bir münâfik ile târumâr eder.”²⁶⁷

3.2.16. Yeminlere Temas Etmesi

Âkif, tefsir yazılarının iki yerinde yeminler ile alakalı olarak görüş bildirmiştir. Şimdi bu örnekleri görelim: Örneğin; Duhâ suresinde “Gündüze de, durgun geceye de yemin ederim ki...” mealindeki وَالضُّحَىٰ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ (Duhâ, 93/1-2) ayetlerinin tefsirinde

²⁶⁵ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 193, (16 Mayıs 1912), 193-194.

²⁶⁶ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 196, (6 Haziran 1912), 253-254.

²⁶⁷ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 9-2, ad. 213, (3 Ekim 1912), 81.

Âkif, yeminlerin önemini ve kapsamını şu şekilde açıklamıştır: “*Âlem-i hilkatte eşyadan yahut şuûn-ı kâinattan birine yemin etmek Kur’ân’da cari olan âdet-i ilahiye muktezasıdır. Bundaki maksat o namına kasem olunan şeye ezelde mevdu’ olan hikmeti ihtar etmek; insanlar onda bir nevi şer tevehhüm etmişlerse hata eylemekte olduklarını, zira fenalığın, şerrin o gibi şeylerde olmayıp onları kullananların yahut o surette inananların kendilerinde olduğunu anlatmaktır.*”²⁶⁸

Örneğin; Asr suresinin tefsirinde de “ وَالْعَصْرِ ” lafzındaki “ و ”ın vâv-ı kasem olduğunu belirtmiş ve yeminlerle ilgili olarak yukarıda kendisinden naklettiğimiz açıklamalara benzer açıklamalar yapmıştır.²⁶⁹

3.3. MEHMET ÂKİF’İN KUR’ÂN TASAVVURUNUN TEMELİ

Âkif, düşünce dünyasını Kur’ân’la şekillendirmiştir. O’nun bu fikir hayatında nasıl bir yol izlediğini açıklamaya çalışalım.

3.3.1. Tefsir Usulü İlimlerinden İstifade Etmesi

Hiç kuşku yok ki Kur’ân üzerine yapılan çalışmalarda Kur’ân ilimlerinden ve usûl birikiminden istifade edilir. Akif de bu ilimlerden istifade etmiştir.

3.3.1.1. Tefsir Etmesi

Kur’ân ilk muhatapları olan sahabenin diliyle gelmiş, kendisini öğüt almak için kolaylaştırılmış bir kitap olarak nitelemiştir.²⁷⁰ Sahabe döneminde anlaşılmasında zorluk çekilen konuları Hz. Peygamber söz ve uygulamalarıyla açıklığa kavuşturmuştur. Farklı milletlerin İslam’ı kabulünden sonra, farklı dil ve kültürlerde olan bu insanlar açısından Kur’ân’ın anlaşılması ve yaşanması sorunu ortaya çıkmıştır.²⁷¹ Bu süreçte ortaya çıkan ilim dallarından biri olan tefsir ilmi, Kur’ân ayetlerinin doğru olarak anlaşılmasını sağlamaktadır.

Mehmet Âkif, Kur’ân’ı anlama çabası içerisinde tefsir usûlü yöntemlerinden istifade etmiştir. Babasının müderris olması, kendisinin de iyi derecede Arapça bilmesi

²⁶⁸ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 184, (14 Mart 1912), 18.

²⁶⁹ Ersoy, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 202, (18 Temmuz 1912), 373-374.

²⁷⁰ 19. Meryem: 97; 44. Duhan: 58.

²⁷¹ İbrahim H. Karşı, *Kur’ân’ı Anlamaya Giriş*, DİB Yayınları, Ankara 2012, 80.

ve dini ilimleri tahsil etmesi, Âkif'in Kur'an'a olan vukufiyetini artırmıştır.

Tefsir, “şerh etmek, açığa çıkarmak, aydınlatmak, açıklamak ve beyan etmek”²⁷² anlamlarını taşır. “*Makul manayı açığa çıkarmak /izhar etmek anlamlarına gelen tefsir; bazen lafızların müfred ve garib olanlarına, bazen de te'vile tahsis edilir.*”²⁷³ Âkif, Kur'an çalışmalarında tefsir yönteminin inceliklerine ehemmiyet vermiş, açık ve anlaşılır bir dille ayetleri tefsir etmiştir.²⁷⁴

Âkif'in çok küçük yaşlardan itibaren Kur'an ile tanıştığını belirtmiştik. O, genç yaşlarında Ali Fehmi Efendi'den Arapça okuduğu dönemlerde Kur'an âyetleriyle daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Hocaları onun bu alakasına ve zekâsına çocukluğundan beri hayrandırlar. Âyetlerin manalarına ve dile olan hâkimiyetini göstermesi bakımından kendisiyle beraber Arapça okuyan Hâfız Yusuf Cemîl konuyla ilgili olarak şu hatırasını nakletmektedir: “*Kitab'ul-Kâmil'i okuduğumuz sırada “ukûl” (akıllar) manasına gelen “ahlâm” kelimesi için istişhâden ben: قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ (Yusuf, 12/44), (Enbiyâ, 21/5) dedim. Hazret-i Âkif hemen, أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلَامُهُمْ بِهَذَا (Tur, 52/ 32) dedi. Evvelki “karmakarışık rüya yığınları” ikincisi ise, “akılları bunu mu kestiriyor?” demektir. Ben nasılsa yanlış istişhâd etmiştim. Âkif Bey hem benim yanlışımı tashih etti, hem de yanlış anlayışımdan dolayı beni muâhaza etmiş oldu. İnce zekâsı, yüksek anlayışı vardı. Kendisinden okuduğumuz Fehmi Efendi bile onun kudretine, irfanına meftun idi.*”²⁷⁵ Görüldüğü üzere Âkif'in Kur'an üzerindeki idraki ve kavrayışı son derece iyidir.

3.3.1.2. Te'vil Etmesi

Mehmet Âkif, Kur'an'la ilgili çalışmalarında te'vil yöntemini de kullanmıştır. Te'vil, “ilmi olsun, fiili olsun bir şeyi murad edilen gayeye döndürmek, işi gerektiği noktaya vardırarak; araştırma ve takdir ile tefsir etmek; açıklamak, izah etmek; lafızdaki manayı varacağı yere götürmek, siyaset, yönelmek, gütmek” gibi manalara

²⁷² Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut 1968, 'fsr' mad. IV/686; Seyyid Muhammed Murtaza Zebidi, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Kahire 1306. III/270.

²⁷³ Rağib el-Huseyn b. Muhammed el-İsfahani, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, (Haz. Muhammed Ahmed Halefallah), Kahire 1970, 380.

²⁷⁴ Yıldırım, *Mehmet Âkif'in Kur'an Anlayışı*, 3.

²⁷⁵ Fergan, 291.

gelmektedir.²⁷⁶

Kur’ân’a göre te’vil, bir şeyin aslını, hakikatini ve pratik sonucunu bildirme anlamını ifade etmektedir. Çünkü araştırıldığında görülür ki, te’vile konu olan şey eğer bir söz ise, bu takdirde te’vil onun gerçek mana ve maksadını ortaya koymaktır.²⁷⁷

Te’vil sözün anlam yelpazesi dışında gerçekleşen bir hakikat olmayıp, onun mana çerçevesi içinde yapılan bir faaliyettir. Esas olan yapılan te’vilin yüce Allah’ın metinde kastettiği maksadın dışına taşmamasıdır.²⁷⁸ Âkif, Kur’ân tercüme ve tefsir faaliyetlerinde, Kur’ân ve sünnetin doğrultusunda hareket etmiş, yer yer te’vil başvurmuştur. Ancak muradı ilahinin dışına çıkmamaya özen göstermiş, yapmış olduğu anlam tercihlerini ayet ve hadislerle desteklemiştir. Âkif, Nisa Suresi 58. Ayeti şöyle tercüme etmiştir: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا “*Bilmiş olunuz ki: Allah emanetleri ehline vermenizi, bir de insanların beyninde hükmederken adl ile hükmetmenizi size emrediyor; Allah’ın size verdiği şu nasihat ne güzel bir nasihattir! Şüphemiz olmasın ki, Allah hem işitir, hem görür.*”²⁷⁹ Âkif, bu ayette “وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ” ifadesini farklı tercüme ederek kendi yorumunu katmıştır.

3.3.1.3. Tercüme Etmesi

Mehmet Âkif, Arapçayı iyi bilen biri olarak Kur’ân çalışmalarında tercüme tekniklerinden yararlanmıştır. Kısaca tercümeye değinilecek olursa; “kök itibarıyla, dört harfli/rubâî تَرْجَمَ “terceme” fiilinden türemiştir. Sözlükte; “*bir sözü söylendiği dilde açıklamak, bir sözü başka bir dilde açıklamak, bir söz bir kimseye ulaştırmak, bir sözü başka bir dile nakletmek, bir sözün anlamını diğer bir dilde dengi bir sözle aynen ifade etmektir. Tercüme aslın anlamına tamamen uygun olması için açıklıkta, delalet etmede, mücmel ve mufasssal, genel ve özel, mutlak ve kayıtlı olmada, kuvvette, güzel edada, üslupta, ilim ve sanatta asıldaki ifadeye denk olması gerekir. Aksi takdirde eksik bir tercüme olur. Bu itibarla böyle bir tercüme yapmak oldukça zordur. Tercüme günümüz Türkçe’sinde ‘çeviri’ denmektedir.*”²⁸⁰

²⁷⁶ Zerkeşî, II/ 148.

²⁷⁷ Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2012, 297.

²⁷⁸ Demirci, 298.

²⁷⁹ M. Âkif Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 204-22, (1 Ağustos 1912), 413- 414.

²⁸⁰ İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB. Yayınları, Ankara, 2010, 651-652; Karşlı, 85.

Âkif, yaşadığı dönemde şair, edip kişiliğiyle ön plana çıkan bir şahsiyettir. O, dilin inceliklerini çok iyi bilen, kendi ana dilinden başka yabancı dile hâkim ve bu dillerden çeviriler yapan bir mütercim olarak ta öne çıkar. Âkif, daha çocukluk yıllarından itibaren yabancı dil eğitimi geliştirmeye çalışmış, birçok eseri yazıldığı dilde okuma gayreti içinde olmuştur.²⁸¹

Âkif, dil eğitimi ile ilgili çalışmalarında çok titiz bir uğraş verdiğini belirtir.²⁸² Âkif dilin önemini söyle anlatır: “*Bence iki şey mukaddestir: 1. Din, 2. Dil. Din bütün kutsi duyguları, düşünceleri insana telkin eder. Bu duyguların ve düşüncelerin mümkün olduğu kadar vasıta-i tebliği olan da dildir. Benim dile olan bu itina-yı fevkaladem, işte Arapçaya gösterilen bu ihtimamlardan doğmuştur.*”²⁸³

Âkif, ömrünü Kur’ân’ı en güzel şekilde anlamaya adanmıştır. Âkif, Kur’ân’ın her ayetine her kelimesine günlerce, senelerce zaman ayırdığı için artık benliğini Kur’ân’a vermiş, bütün zevki ve çalışması Kur’ân olmuştur. Bir sanatkâr gibi Kur’ân’ın muazzam ayetleri üzerinde yıllarca çalışmış, onu anlamaya gayret göstermiştir. Yaşadığı dönemde Kur’ân’ı Türkçe’ye onun kadar güzel ve veciz ifadelerle tercüme edecek bir kişi daha yoktur. Bu şahsına verilmiş ilahi bir yetenektir. Hayatının son zamanlarını Kur’ân’a adanması Kur’ân’ın manevi atmosferinin tesirinde olmasındandır.²⁸⁴ İlk başta çevresi Âkif’ten Kur’ân tercümesi yapmasını istemesine rağmen o bu talepleri kabul etmemiş, Kur’ân tercümesinin çok ağır sorumluluk gerektiren bir iş olduğunu beyan etmiştir.²⁸⁵

Âkif Kur’ân okuduğu zaman, onun kendisiyle sözlü bir iletişime geçtiğini kabul eder, kendini Kur’ân’ın muhatabı olarak düşünür, Ku’ân’ın emir ve ilkelerini öğrenip yaşar ve halka anlatır. Kur’ân ayetlerini, günün koşullarına göre değerlendirip insanlara bazı ilkeleri öğretecek şekilde açıklamaya çalışır. O, Kur’ân ayetlerini tercüme ve tefsir ederken, şunlara dikkat eder:

1 – İlim ve tekniğe, tarihe, içtimaî hayata dair ayetleri ele alarak, dirayet ve rivayet yönünden inceler. Hangi ilmi vasıta ile olursa olsun, önce ayetten anlaşılan meali yazmak, ibare ve işaretine dikkat çekmek, delalet ettiği hususları beyan etmek ve zamanın icaplarına göre, dini durumlar hakkında görüşlerini, fikir ve mütalaalarını

²⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cündioğlu, *Bir Kur’ân Şairi*, 5, 11, 22, 25; Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 173-176.

²⁸² Cündioğlu, *Bir Kur’ân Şairi- Mehmet Âkif ve Kur’ân Meâli*, 24.

²⁸³ Fergan, 523.

²⁸⁴ Fergan, 316.

²⁸⁵ Fergan, 156.

ortaya koymaya gayret eder.

2 –Kur’ân çalışmaları esnasında tefsir metodolojisi ve bu sahanın eserleri, tefsir ilmi, tefsir tarihi, müfessirler ve tefsir usulleri hakkında inceleme yapmaya gayret eder.

3 – Zamanımızda, tefsirin önemi ihmal edildiği için bu alandaki bilgileri ön plana çıkarıp ihya etmeye çalışır.²⁸⁶

Âkif, tercüme yaparken birkaç yol izlemiştir. Bazen lâfzî tercümede bulunurken bazen de tefsiri tercümeyle yer vermiştir. Bu kavramları kısaca açıklayalım:

3.3.1.3.1. Lâfzî Tercüme Yapması

Âkif, gerek sohbet ve vaazlarında gerekse ayet çevirilerinde lâfzî tercüme yapmıştır. Konumuzu örneklendirmeden önce lâfzî tercüme hakkında kısaca bilgi verelim. *Lâfzî tercüme; nazmında ve tertibinde aslına benzetilmesi gözetilen veya diğer bir deyimle mürâdîfî mürâdifinin yerine koymayı esas alan tercümedir. Yani metne bağlı kalınarak yapılan tercümedir.*²⁸⁷ Bu tercüme, tercüme edilecek metindeki her kelimenin ele alınıp onların yerine geçebilecek diğer dildeki karşılığı olan lafızların yerine konulması şeklinde yapılan bir tercümedir. Bu tarz yapılan tercümelerde tercüme yapılan dildeki ifade karşılığını ve manayı aksettirmek oldukça zordur. Bu tercüme tarzının Kur’ân’ da uygulanması oldukça zordur. Çünkü eşsiz edebi özellikleriyle Kur’ân’ı bütünüyle başla dile çevirmek mümkün değildir. Ayet metinlerini bu tarz tercüme etmek önemli anlam problemlerine sebep olmaktadır. Kur’ân oldukça özlü ve kısa anlatıma sahiptir. Ayetler arası bağlantılar ve hangi tarihsel şartlarda nazil olduğu gibi hususların bu tercüme tarzında dikkate alınması zordur. Bu durum lâfzî tercümenin anlaşılmasını zorlaştırmakta ve anlam kopukluğuna sebep olmakta, ayetlerin verdiği mesaj anlaşılamamaktadır.²⁸⁸

Âkif Kur’ân tercümelerinde lâfzî tercüme metodunu da kullanmıştır. Örneğin; En’am Suresi 7. ayeti *وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالُوا الَّذِيْنَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ* “Biz sana kağıt üzerinde yazılmış bir kitap indirseydik de ona elleriyle dokunmuş olsalardı yine kafirler: ‘Bu aşikar bir sihirden başka bir şey değil’ derlerdi.”²⁸⁹ şeklinde

²⁸⁶ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 183-1, (8 Mart 1912), 5; Yıldırım, *Mehmet Âkif’in Kur’ân Anlayışı*, 4.

²⁸⁷ Karagöz, 652.

²⁸⁸ Karşı, 85-86.

²⁸⁹ Abdülaziz Çavuş, “el-Ecvibe fi’l-İslam an es’ileti’l-keniseti’l-Anglikiyye” (Anglikan kilisesine cevap), (1929), trc. Mehmed Âkif Ersoy; sd. Süleyman Ateş. DİB Yayınları, Ankara 1987, 32.

tercüme etmiştir.

3.3.1.3.2. Tefsirî Tercüme Yapması

Âkif, çalışmalarının çoğunda tefsirî tercüme yöntemini kullanmıştır. Çünkü Âkif'e göre maksadın hasıl olması esastır. O, Kur'ân ayetlerinden murad edilen şeye önem vermiş, Kur'ân'ın en iyi şekilde anlaşılmasını hedeflemiştir. Kısaca Tefsirî tercüme'yi de açıklayalım: Tefsirî tercüme; *"Nazmında ve tertibinde aslına benzemesi gözetilmeyen tercümedir. Bu tercümedeki gaye, metindeki mana ve gayelerin güzel bir şekilde ifade edilmesidir. Bu tarz tercümede ifade edilen manayı diğer dilde de aynı şekilde ifade edecek şekilde anlatmak esastır. Tefsiri tercüme, harfi tercüme gibi zor bir tercüme olarak görülmemektedir. İşte bu özelliği sebebiyledir ki, günümüz tercümelerinde daha çok tefsiri tercüme'ye itimat edilmekte ve bu tercüme tarzı daha üstün tutulmaktadır."*²⁹⁰ Bu tercüme tarzında asıl metnin ifade ettiği mana esas alındığından bazı kelimeler atlanabilir ya da bazı ilaveler yapılabilir. Kur'ân tercümelerinde bu tarz tercümeler kullanılmaktadır. Anlam merkezli olması ve ilahi mesajın anlaşılır bir tarzda sunulması bakımından tefsiri tercüme daha elverişlidir.²⁹¹

Âkif tercümelerinde bazen tefsiri tercüme'ye yer vermiştir. Örneğin; Al-i İmran Suresi 118. Ayeti *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِّن دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِن أَفْوََاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِن كُنْتُمْ تُعْقِلُونَ* *"Ey mü'minler! Size ellerinden gelen fenalığı yapmaktan çekinmeyen, bu hususta hiçbir fırsatı kaçırmayan, dininize yabancı milletleri kendinize mahrem-i esrar, dost, arkadaş ittihaz etmeyiniz. Bunların suret-i haktan görünerek size güler yüz göstermelerine, hayırınızı ister gibi tavırlar takınmalarına asla kapılmayınız. Onların gece gündüz isteyip durdukları; sizin felaketinizden, izmihlalinizden, esaretinizden başka bir şey değildir. Baksanıza, size karşı kalplerinde besledikleri düşmanlık o kadar dehşetli ki, bir türlü zabtedemiyorlar da ağızlarından kaçırıyorlar. Halbuki yüreklerinde kök salmış husumet, ağızlarından taşan ile kabil-i kıyas değildir, ondan çok fazladır, çok şiddetlidir. İşte bütün hakayıkı, ayat-ı celilemizle sizlere açıktan açığa tebliğ ediyoruz, bildiriyoruz. Eğer akli başında insanlarsanız, eğer dareynde zelil olmak, hüsranda kalmak istemezseniz, bizim ayat-ı*

²⁹⁰ Cerrahoğlu, 217; Karagöz, 652.

²⁹¹ Karşlı, 86.

celilemizin muktezasınca hareket ederek felahı bulursunuz.”²⁹² diye tercüme etmiştir.

3.3.1.3.3. Kur’ân’ın Tercümesi Meselesine Bakışı

Kur’ân-ı Kerim Arapça nâzil olmuştur. Onu anlayabilmek için Arapça’yı bilmek gerekir. Ancak herkesin Arap dilini, Kur’ân’ı anlayacak seviyede öğrenmesi mümkün değildir. Arapça bilmeyenlerin Allah’ın kelâmını anlamaları için onu, Arapça dışındaki dillere tercüme etmek zarurî bir iş olmuştur. Bütün âlimler, Arapça bilmeyenlerin anlayabilmeleri için, Kur’ân’ı Arapça dışındaki dillere tercüme edilebileceği hususunda görüş birliğine varmışlardır. Ancak tercüme ile ibadet yapılamayacağı hususunda da ittifak etmişlerdir. İbadet ancak Kur’ân dili Arapça ile yapılabilir. Çünkü yapılan tercümeler, aslı yansıtmaktan uzaktırlar.²⁹³ Çünkü Kur’ân’ın lafız, edebî özellikleri ve i’câzından dolayı, diğer dillerin onu olduğu gibi karşılaması mümkün değildir. Ayrıca bu durumda harfî tercümenin aslının yerine geçme iddiası taşıması sebebiyle Kur’ân’ın yerine konması ihtimalini de vardır. Fakat tefsîrî tercüme için böyle bir durum söz konusu değildir. Bir de tefsîrî tercümeden doğan hatalar, eksiklik ve noksanlıklar Kur’ân’ın metnine değil, tercüme eden kişiye izâfe edilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Kur’ân’ın tercüme edilmesi gündeme gelmiş ve bu konuda bir çok tartışmalar ortaya çıkmıştır. Âkif, kendisine Kur’ân’ı tercüme etmesini söyleyenlere bu “*benim işim değil*” diyerek cevap vermiştir.²⁹⁴ Âkif, Kur’ân’ın anlaşılmasına çok büyük ehemmiyet vermiş ve büyük çaba sarf etmiştir. Fakat o, Kur’ân’ın tercümesinin ilimle yapılabileceğini ve çok büyük mesuliyet gerektirdiğini söyler.²⁹⁵ “*Kuru da’va ile olmaz bu, fakat ilm ister; Ben o kudrette adam görmüyorum, sen göster?*”²⁹⁶ diyerek günün ilimleri ile Kur’ân’ı hakkıyla anlayacak, usul ilmiyle Kur’ân’ı tercüme edecek bir âlimi bilmediğini söylemektedir.²⁹⁷

Netice itibarıyla, muhtevası ve edebî özellikleri bakımından zengin olan eserleri, bir dilden diğerine aktarırken hem muhteva hem de edebî özelliklerî bakımından tercüme etmek çok zordur. Özellikle bu, Allah’ın keliması Kur’ân için söz konusu

²⁹² Ersoy, “Kastamonu Nasrullah Camii’ndeki Vaazı”, *Sırat-ı Müstakim*, 18, ad. 464. (25 Kasım 1920), 249-250.

²⁹³ Salih Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kur’ân Tercümeleri*, Akid Yayıncılık, Ankara 1989, 32.

²⁹⁴ Düздаğ, *Mehmet Âkif ve Mısır Hayatı*, 149.

²⁹⁵ Düздаğ, *Mehmet Âkif ve Mısır Hayatı*, 156.

²⁹⁶ Ersoy, *Safahat*, 239.

²⁹⁷ Düздаğ, *Mehmet Âkif ve Mısır Hayatı*, 149.

olduğunda onun evrenselliğini göz önünde bulundurmak gerekir. Belli bir zaman ve mekâna sınırlandırılarak yapılan çalışmalar Kur’ân’ın amacından uzak kalır.

3.3.1.4. Meâl Çalışması

Âkif, vaaz ve irşad faaliyetlerinde Kur’ân tercümeleri yapmış fakat geniş manada bir çalışma ortaya koymamıştır. Taki resmî olarak meâl yazmakla görevlendirilince Kur’ân’ın tamamını tercüme etmeyi kabul etmiştir. Bu hususu detaylandırmadan önce meâl hakkında kısaca bilgi verelim: *“Meâl kelimesi de te’vil kelimesi gibi ءول “evl” kökünden türemiş “mimli masdar” ya da bir şeyin varacağı yer ve gaye manasında “ism-i mekân”dır. Te’vilden hâsıl olan şeye bir manada meâl dene gelmiştir ki, buna eksiğiyle elfâzın muhtemel bulunduğu manalardan bazılarının tercihen ortaya konması da denebilir. Meâl, bir tercüme olmadığı gibi tam bir tefsir de değildir. Onda yer yer tefsir muhtevası içinde görmeye alışık olduğumuz konulara girildiği de olur ama o yine kendi çerçevesinde bir meâldir. Ayrıca meal, “bir şeyi eksiltmek” manasını da içermektedir.”*²⁹⁸ Ülkemizde Kur’ân tercümeleri için genelde meal kavramı kullanılır. Tercümede mana dikkate alındığı için eksik ve yetersiz olduğu belirtilir. Bir başka deyişle meal; “bir sözün anlamının her yönüyle değil de biraz noksan ve yaklaşık manayı ifade etmesi demektir.”²⁹⁹ Ülkemizde resmi olarak ilk meal çalışması 1925 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesi görüşülürken yasa teklifi ile Kur’ân’ın tercüme ve tefsirine karar verilmiştir. Tefsir bilindiği üzere Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’a verilmiş, meal çalışmasının da Mehmet Âkif tarafından yapılması istenmiştir.³⁰⁰

Âkif, bu görevi kabul etmemiş, bunun çok sorumluluk gerektiren veballi bir iş olduğunu söylemiştir. Arkadaşlarının yoğun ısrarı neticesinde istemeye istemeye kabul etmiştir.³⁰¹ Âkif’in Kur’ân tercümesini kabul etmek istememesinin sebebi hikmeti, Kur’ân’a olan sonsuz hürmetidir. Bu yüksek hürmet onu Kur’ân’ın her kelimesi üzerinde titizlikle durmaya sevk etmiş ve sonunda onu, yine başarılı olmadığı kanaatine vardırılmıştır. Kur’ân’a karşı bu kadar derin duygu ve iman taşıyan Âkif’i tercüme işi endişelendirir ve kalbi mutmain olmaz.³⁰² Âkif, bu düşüncelerine rağmen yapmış

²⁹⁸ Karagöz, 413.

²⁹⁹ Karşı, 86.

³⁰⁰ Düздаğ, *Mehmet Âkif ve Mısır Hayatı*, 163.

³⁰¹ Düздаğ, *Mehmet Âkif ve Mısır Hayatı*, 163.

³⁰² Hasan Basri Çantay, *Âkıfname*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1966, 331.

olduğu tercümeyle ‘meal’ denilmesi ve ayrıca Elmalılı’nın tefsiri ile birlikte basılması kaydıyla kabul etmiştir.³⁰³

Âkif, Türkçe ibadet fikirlerinden etkilenecek, üstlendiği görevinden vazgeçer ve mukaveleyi bir vekili aracılığıyla fesheder. Aldığı ücreti iade eder. Bundan dolayı Elmalılı tefsir çalışmasının yanı sıra tercüme işini de üstlenmek zorunda kalır. Ancak Âkif, Kur’ân’ı çevirmeyi sürdürmüş, bitirmiş, tashih çalışmalarına başlamış fakat her defasında mealin istenilen düzeye ulaşmadığını söylemekten geri kalmamıştır.³⁰⁴

Bu sebeptendir ki hiçbir meale, hiçbir tercümeyle, hiçbir te’vile ve hiçbir tefsire Kur’ân denilemez. Çünkü meal, tercüme, tefsir ve te’vil dediğimiz kavramlar, bunları yazanın bilgisi, marifeti, idraki ve kabiliyeti ölçüsünde değişir. Bazı şeyleri ifade etse de kesinlikle Kur’ân’ı bütün yönleriyle aksettiremez.³⁰⁵

3.3.2. Bazı Tefsirlerden İstifade Etmesi

Âkif Kur’ân üzerine yaptığı çalışmalarında tefsir kaynakları, tefsirinin mahiyeti nedeniyle geniş bir çerçeve oluşturmaz. Âyetlerin tefsirlerinde kendi görüşlerini ön planda tutmakla beraber, az sayıda da olsa tefsir kaynaklarından nakiller yapmıştır.

Âkif’in kendisinden nakiller yaptığı tefsir kaynaklarına baktığımızda, birbirinden metot itibarıyla farklılık arz eden kaynakları görmekteyiz. Bir taraftan dirayet metodunun ustası kabul edilen Zemahşerî’den yaptığı nakilleri; diğer taraftan da Celâleyn’i görmemiz mümkündür. Bunun yanında farklı fikirleriyle temayüz etmiş olan ictimâî tefsir ekolünün öncüsü kabul edilen M. Abduh’u da Âkif’in tefsir kaynakları arasında görmekteyiz. İsmi her ne kadar zikretmemiş olsa bile Âkif’in yararlandığı kaynakların başında gelen *Mefâtihu’l-Gayb*’ı da burada zikretmemiz gerekmektedir. Çünkü Âkif, bu eserin müellifi olan Fahreddin Râzi için Safahat’ında hususen bir şiir yazmıştır.³⁰⁶ Bundan dolayı biz, her ne kadar tefsir yazılarında ismi zikredilmemiş bile olsa Âkif’in bu büyük müfessirden istifade ettiğini düşünüyoruz. Mehmet Âkif’in Kur’ân tercümelerine kaynaklık yapan bu müfessirleri ayrı ayrı zikredip, örneklerle izah etmek istiyoruz.

³⁰³ Düzdağ, *Mehmet Âkif ve Mısır Hayatı*, 164.

³⁰⁴ Düccane Cündioğlu, *Âkif’e Dair*, Kapı Yayınları 2010, 56.

³⁰⁵ Karşı, 87.

³⁰⁶ Ersoy, *Safahat*, 494.

3.3.2.1. Muhammed Abduh

Âkif'in en fazla nakil yaptığı tefsirlerin başında şüphesiz Muhammed Abduh³⁰⁷ gelmektedir. İctimai tefsir ekolünün en mühim temsilcisi olan Abduh'un tefsire dair fikirleri Âkif üzerinde etkili olmuştur. Âkif, İslam ümmetini Kur'ân'dan yola çıkarak düzeltme hususunda Abduh ile birbirine yakın fikirleri paylaşmaktadır. Ancak genel anlamda paydaş oldukları gözükse de bu benzerlik ayrıntıya inildiğinde farklılık arz etmektedir.³⁰⁸

Mehmet Âkif, tefsirinin birçok yerinde Abduh'tan alıntılar yapmış ve onun ismini 5 yerde sarahaten zikretmiştir. Bunların iki tanesini burada zikrederim:

وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ 1 (Duhâ, 93/10) âyeti kerimesindeki “السَّائِلَ” kelimesi ile alakalı olarak Üstad, şu izahı yapar: Âyette bulunan “السَّائِلَ” kelimesini müfessirîn-i kiramdan çoğu “dilenci” manasına almış iken, merhum M.Abduh doğrudan doğruya “bilmediğini soran” ibaresiyle tefsir ediyor, delil olarak da diyor ki: Eğer “السَّائِلَ” lafzı sadaka isteyen manasına olsaydı ضَالًّا وَوَجَدَكَ فَهَدَى (Duhâ, 93/7) kavli şerîfine mukabil îrad buyurulmazdı; belki “وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى” (Duhâ, 93/8) âyetine mütenazır olurdu. Bununla beraber bu ikinci ayete de mukabil olmak asla sahih olamaz. Zira Cenab-ı Peygamber “âil” yani fakir idi, lakin hiçbir zaman “sâil” olmamıştır.³⁰⁹

Örneğin; Âkif, (Bakara, 2/154) وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ (Bakara, 2/154) âyet-i kerîmesi ile ilgili olarak şöyle söylemektedir: “Abduh’a göre bu hayat, bir hayat-ı gaybiyedir ki ervah-ı şüheda ona mazhariyetle başka ruhlardan seçilecek; o hayat ile merzuk, o hayat ile mütenâ'im olacak. Ancak ne o hayatın hakikati, ne de o rızkın mahiyeti bilinemeyeceği için bahsedilemez. Bunlar âlem-i gayba ait o esrar-ı ilahiyedendir ki vücuduna îman olunur, keyfiyeti ise Allah-u zü'l-Celâl'e bırakılır.”³¹⁰

3.3.2.2. Zemahşerî Tefsiri

Mehmet Âkif, tefsir yazılarının birçok yerinde Zemahşerî'den alıntılar yapmıştır. Zemahşerî, Âkif'in en çok alıntı yaptığı müfessir durumundadır. Bu alıntılar Âkif'in bir dil âlimi olan Zemahşerî'ye verdiği önemi göstermektedir. Âkif, isim tasrih ederek 6

³⁰⁷ Muhammed Abduh (1849-1905): İslam birliğini savunan Mısırlı âlim. Daha fazla bilgi için bkz. M. Sait Özervarlı, DİA, Ankara 2005, 30/482-487.

³⁰⁸ Yıldırım, *Mehmet Âkif'in Kur'ân Anlayışı*, 4.

³⁰⁹ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü'r-Reşad*, 8-1, ad. 185-3, (8 Mart 1328), 33-34.

³¹⁰ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü'r-Reşad*, 8-1, ad. 194-12, (23 Mayıs 1912), 213-214.

yerde Zemahşerî'den nakilde bulunmuştur. Bunlardan ikisini vermek istiyoruz:

Âkif, İnşirah sûresinin tefsirini yaparken “إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا” (İnşirah, 94/6) âyet-i kerîmesinin tefsirinde şöyle buyuruyor: “إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا” *kavl-i celîli, hâlıkın ne büyük bir kanununa, ne kat'î bir düstürüne tercüman oluyor! Üsr'süz yüsrl olmayacak; lâkin üs'run yanında mutlaka yüsrl bulunacak. Zemahşerî diyor ki: “Ayeti kerime'de (ma'a) kelimesi îrad buyurulmuş. Zira yüsrl, üsrl'e o kadar yakın ki: adeta aralarında hiç fasıla yok da ikisi beraber.”*³¹¹

Başka bir örnekte ise Hucurat Süresindeki إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ (Hucurat, 49/10) âyetinin tefsirinde Âkif, Zemahşerî'den bahsederek şöyle diyor: “Âyet-i celîle sûre-i Hucurat'a mensuptur. Zemahşeri diyor ki: “بين اخويكم” yahut “بين اخوايكم” suretinde kiraatler olmakla beraber, kelime tesniye sîgasıyla da olsa kâfidir. Zira aralarında dargınlık zuhur eden kimseler en aşağı iki kişi olur. Azlığı barıştırmak lazım olunca, çokluğun arasını bulmak elbette daha ziyade lazımdır. Çünkü iki adamın bozuşması yüzünden husule gelecek fenalık hiçbir zaman cemaatin yekdiğerine darılmasından meydan alacak fesada benzemez.”³¹²

3.3.2.3. Celâleyn Tefsiri

Âkif' in çok yararlandığı tefsir kaynaklarının başında şüphesiz Celâleyn tefsiri gelir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Âkif, bu tefsiri 19 kez okumuştur. Âkif, bu tefsir kitabını defalarca okumuş olmasına rağmen, tefsir yazılarında sadece bir yerde sarahaten bu eserin ismini zikretmiştir. Şimdi bu misali görelim:

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ (Fussilet(Secde), 41/34) âyetindeki “هِيَ أَحْسَنُ” kavliyle ilgili olarak Celâleyn'den şöyle bir alıntı yapmıştır: “Celâleyn'de ise “هِيَ أَحْسَنُ” *kavl-i celîli, gazaba karşı sabır; cehle karşı ilim; fenalığa karşı afv ile tefsir olunmuştur.”*³¹³

3.3.2.4. İsmi Açıklanmayan Kaynaklar

Âkif, tefsir yazılarının çoğu yerinde isim zikretmeksizin “müfessirîn-i kirâmın bazıları” ya da sadece “bazıları” ifadelerini kullanarak nakillerde bulunmuş veya

³¹¹ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü'r-Reşad*, 8-1, ad. 187-5, (4 Nisan 1912), 73-74.

³¹² Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü'r-Reşad*, 8-1, ad. 198-16, (20 Haziran 1912), 293-294.

³¹³ Ayrıntı için bkz., Celaledin el-Mahallî-Celaledin es-Suyutî, *Tefsiru'l- Celaleyn*, Beyrut 1998, 480.

çoğunluğun görüşlerinin bu doğrultuda olduğunu belirtmiştir. Bu konuya dair iki örnek vermekle yetinelim:

Mutaffîfîn sûresi ile ilgili olarak müfessirlerin görüşleri zikredilirken, her hangi bir isim belirtilmeden şöyle denmiştir: “*Mutaffîfîn sûresi mekkîdir. Bazıları medenîdir diyorlar. İkinci iddiada bulunanlar şöyle söylüyorlar: Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz, Medine’ye hicret buyurdıkları zaman şehrin ahalisi ölçüp tartmak hususunda pek insafsızca gidiyordu. Sûre bunlar, yani ehl-i Medine hakkında nâzil oldu.*”³¹⁴

Hucurat sûresindeki “*Ey insanlar! Bilmiş olunuz ki biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık*” manasındaki يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى (Hucurat, 49/13) âyeti isim tasrih edilmeksizin şu şekilde tefsir edilmiştir: “*Erkekle kadından maksat Âdem ile Havva’dır; herkesin doğrudan doğruya kendi anası, babasıdır, diyen müfessirler de vardır.*”³¹⁵

3.3.3. Hadislerden Yararlanması

Âkif, tefsir yazılarında ve Kur’ân’dan ilhamla yazdığı şiirlerinde birçok hadis-i şerife yer vermiştir. Tefsir yazılarında en çok kullandığı yöntemlerden biri de ayetleri hadisler ile açıklamaktır. Ancak hadislerin kaynakları hakkında bir malumat vermemiştir. Hadislerin Hz. Peygambere aidiyetleri belirtilmiş, fakat her hangi bir hadis eseri zikretmemiştir. Âkif’i yaşadığı dönemin şartları içersinde düşünüp, tefsir yazma amacı dikkate alındığında bunu bir eksiklik olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olmaz. Öncelikle onun tefsir yazıları yaşanan dönemin içtimai sorunları ele alınarak hazırlanmıştır. Onun maksadı hadislerden istifade ederek ayetlerin izahlarına katkı sağlamaktır. Âkif, bu şekilde kendi maksadına ulaştığı için, ayrıca kaynak gösterme ihtiyacı duymamıştır.³¹⁶

3.4. MEHMET ÂKİF’İN KUR’ÂN TEMELLİ KAVRAMLARA BAKIŞI

Âkif, ayetlerin manasını izah etmek için bazen kavram tahlillerine başvurmuştur. Önemli bulduğu kavramları, sarf ve nahiv ilminin verilerine göre fazla detaya inmeden inceler. Yazılarında birçok kur’ânî kavramı tahlil ettiğini görmekteyiz.

³¹⁴ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 189-7, (18 Nisan 1912), 113-114.

³¹⁵ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 193-11, (16 Mayıs 1912), 193-194.

³¹⁶ Bkz. Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, 18. ad. 465, (3 Aralık 1920), 267- 271.

Mehmet Âkif'in kavram tahlilleri fazla ayrıntı içermemektedir. O, kavramları ayetin manasını aydınlatacak kadarıyla analiz ederek, bununla yetinmektedir. Bu tahlillerini bazen kendi fikri olarak ileri sürerken, bazen de bir müfessire ait görüşleri zikretmektedir. Şimdi Allah inancı, salih mü'min, şariat, İslam, milliyet, kader ve tevekkül, çalışmak, sabır, ümitvar olmak, ahlâk, batıl inanç, ibret almak, akıl, takva, ilim ve cehalet, birlik ve beraberlik, tecdîd, nifak, orta yolu tutma kavramları hakkında Âkif'in tahlillerine yer vermeye çalışacağız.

3.4.1. Allah İnancı

Allah'a iman, İslam esaslarının birincisidir. Allah'ı en iyi şekilde tanıya bilmek için, O'nun peygamber vasıtasıyla insanlara gönderdiği Kur'an'ı iyi bilmek gerekir. Kısacası Allah'ı anlamanın yolu Kur'an'ı anlamaktan geçer.³¹⁷ Mehmet Âkif'in görüşlerine dayanak olarak aldığı, en azından kendi yazılarında yer verdiği ve Allah'ın, kendisi insanlara tanıttığı ayetlerden bazıları şöyledir:

“O, öyle bir Allah'tır ki, O'ndan başka ilah yoktur, bakidir, her an bütün hilkat üzerinde hâkim ve yöneticidir. Ne uyuklar, ne uyur; göklerde yerde ne varsa hepsi O'nundur. Kim tasavvur edebilir ki kalksında O'nun izni olmaksızın, O'nun huzurunda şefaât edebilsin; yarattıklarının işlediklerini, işleyeceklerini bilir; yaratıları ise ilâhi ilimden yalnız O'nun dilediği kadarını kavrayabilir, başka bir şey bilemez; ilmi bütün gökleri, yeri kucaklar ve bunları korumak, kendisine ağır gelmez. Yüksek, büyük ancak O'nun zâtıdır” (Bakara 2/ 255).

“Deki: O, Allah, bir tektir. Samettir. Doğurmamıştır, doğrulmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir” (İhlâs, 112/1-4).

“O, hem evveldir, hem âhirdir, hem zâhirdir, hem bâtındır. O, her şeyi kemaliyle bilendir” (Hadid, 52/3).

“...O, her an işitendir” (Rahman, 55/29)³¹⁸

Mehmet Âkif, Kur'an'ı Allah'ın cemalini yansıtan bir aynaya benzetir. O'nu sıradan bir mahlûk yerine koymaz. Kur'an'a “Allah Kelâmı”³¹⁹ der. Âkif'e göre, Allah'ı tanımlama ve hatta tanıma amacına yönelik girişimlerin sonucu başarısız olacaktır. İnsan, uzaya çıkmış olabilir., müthiş ilerlemeler katetmiş olabilir; ancak onun elde ettiği

³¹⁷ Çaviş, 61.

³¹⁸ Çaviş, 61-62.

³¹⁹ Ersoy, *Kur'an'a Hitap*, 578.

bilgi, Allah'a dair bir bilgi edinmede çok yetersizdir. Bu bilgiler ilk sayfaya dahi ulaşmadan sonsuza dek karanlıklar içinde kalacaktır.³²⁰ Yine insan, Allah'ı O'nun tecellileri ve fiillerinin etkileri ölçüsünde tanımaya ve tanımlamaya çalışır. Âkif'te yer yer bu tanımlamaları yapmıştır.³²¹

3.4.2. Salih Mü'min

Âkif, eserlerinde “İdeal Müslüman Anlayışı” tabirini kullanmıştır. O bir Kur'ân şairidir. O'na göre, Kur'ân yeterince anlaşılmadığı için müslümanlar bugün her konuda geri kalmıştır. Öyleyse Kur'ân nasıl anlaşılmalı ve uygulanmalıdır? Bu sorunun cevabını Âkif, ömrünün sonuna kadar sürekli sorgulamış, yeni bir anlayış geliştirmeye çalışmıştır. Âkif için asıl önemli olan; müslümanların yaşamı ve geleceğidir. Düздаğ o yüzyılı şöyle anlatır. *“Müslümanlar irili ufaklı müstakil devletler kurmuşlardır. Çeşitli nüfus ve maddi imkânlarla sahiptiler. Biz elli milyonluk gelişmekte ve hareket halinde olan üstelik “büyük devlet” kurmuş olmanın hissini hala taşıyan bir milletiz. Arap kardeşlerimiz petroleri ve gerillaları ile neredeyse dünyaya kafa tutmaktadır. Pakistan ve Endonezya, İslamlaşan Afrika ve Amerika'daki zenci müslümanlar... Fakat aynı anda görüyoruz ki Batıda o eski Garb değildir. Birleşmiş ve birleşmemiş milletleri, atomu, füzesi, sanayi, bütün dünya ile oynayan devletleşmiş şirketleri deviren ve sömüren gizli teşkilatları alaveresi ve dalaveresi ile bambaşka bir ucûbedir.”*³²²

Âkif için müslüman demek, imanı bütün; işi gücü salih amel, şiarı hakikatten ayrılmamak, mesleği sebat olan insandır ve bu insanın yeryüzünde karşılaşmayacağı bir şey varsa o da hüsrandır.³²³ Ona göre bu dört sıfatı birleştiren kişi ancak hakiki insan olabilir.³²⁴ Âkif'e göre müslümanlık sadece bir-iki farzı yapmaktan ibaret değildir. İslam'ın emir ve yasaklarını bir bütün olarak algılanmalı ve bunların gereği yapılmalıdır. Ancak bu şekilde davranmakla tam müslüman olabiliriz. Dinin tek ve bir bütün olduğuna inananlar, İsrailoğulları gibi *“Yoksa sizler Kitabullah'ın bir kısmına karşı mü'min de bir kısmına karşı kâfir misiniz?”* (Bakara, 2/85) kınamasına hedef

³²⁰ Ersoy, *Safahat*, 230.

³²¹ Ersoy, *Safahat*, 486.

³²² M. Ertuğrul Düздаğ, *Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, 78.

³²³ Musa Bilgiz, *“M. Âkif'in Şiir ve Düz Yazılarında Kur'ân'dan Temalar”*, Ekev Akademi Dergisi, Sayı.15, Erzurum 2003, 159-178.

³²⁴ Ersoy, *Safahat*, 419.

olmamalıdır. Bazıları, "Onlar diriltileceklerini hiç tahmin etmiyorlar mı?" (Mutaaffîn, 83/4) ayetinde ki "zan"ı yakın manasına alıyorlar. Hâlbuki yakinen inananların, dürüst olmamaları tasavvur olunamaz. Ayetteki zan, yakın manasında değil de ihtimal manasındadır.

Müslümanlar, dinlerinin gereklerini yerine getirmezlerse, sefihler, onların zayıflığını, fakirliğini, azlığını alaya alarak dinlerinin hak olmadığına hüküm verir ve onlarla alay ederler. İlahi bir dinin, servetlerin ve kuvvetlerin bağından fıskırması gerektiğini söylerler.³²⁵

Âkif derin bir irdelemenin sonucu gördüğü yanlışları ortaya koyar. Eleştirdiği yanlış fikirlerin kendince doğrusunu belirtir. Bu doğruları bütün iyi ve samimi duygularıyla haykırır. "Müslümanlığı Âkif, "güzel" diye değil, "doğru" diye sevdi. Bu, dini bir sanat gibi değil, bir mütefekkir gibi sevmekti. Onun içindir ki "Secde", "Leyla", "Gece", "Hicran" gibi ihtiyarlığında yazdığı tasavvufî şiirlerinde bile "his mistisizmi" değil, "fikir mistisizmi var."³²⁶

3.4.3. Şeriat

Âkif bir İslam düşünürüdür. Hayatı boyunca dini kendisine amaç edinmiş; bu nedenle şiirler yazmış, vaazlar vermiş, hutbeler okumuş, seyahatlerde bulunmuş, tefsir ve tercümeler yapmıştır. İmamoğlu'nun da dediği gibi: "Âkif, Kur'an yolundan ayrılmamaya gayret gösteren bir şahsiyettir."³²⁷ Gayesi: Şeriatı anlamak, yaşamak ve anlatmaktır. Tüm ideali budur. Mehmet Âkif, Şeriatı, merkezinde Kur'an olan bir müslümanlık olarak anlamıştır:

*"Hele bîçâre şeriatle nasıl oynanıyor!
müslümanlık bu mu yahu? Diye insan yanıyor"*³²⁸

Şeriatı, ilerlemeye engel olarak algılayan zihniyeti Âkif eleştirir. Çünkü ona göre şeriat kelimesi yanlış değerlendirilmektedir. Dini pratik yaşam, şeriat zannedilmektedir. Oysaki şeriat, yani Kur'an, tam tersine, çalışmayı ve ilerlemeyi emretmektedir.

Âkif, şeriattan Kuran'ı kasteder. Şeriat, Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılıp uygulanmasıdır. Şöyle ki: "Evvela şeriatın esaslarını tedkik etmeli, sonra şeraiti

³²⁵ Ersoy, "Tefsir-i Şerif", Sebilü'r-Reşad, 8-1, ad. 190-8, (25 Nisan 1912), 133-134.

³²⁶ Kuntay, 270.

³²⁷ Vahit İmamoğlu, Mehmet Âkif ve İnanan İnsan, Ravza Yayınları, İstanbul 1996, 79

³²⁸ Ersoy, Safahat, 150.

doğrudan doğruya peygamberden telakki eden eslâfın harekâtını nazârî itibare almalısınız."³²⁹ Âkif, "Kur'ân", "müslümanlık", "Şeriat", "İslam" kelimelerini aynı anlamda, o andaki duygu yoğunluğuna ve bağlama göre kullanmıştır. Bunun nedeni Âkif'in olaylara yüzeysel değil; bizzat olayı yaşayan ve çözüm arayan bir insan olarak yaklaşmasıdır. Âkif, dönemindeki müslümanları eleştirir. Bu konuda Orhan Okay şunları söyler: "*Âkif'in asıl tenkitleri müslümanlar için olmuştur. Gerek Osmanlı toprakları içindeki gerekse bunun dışındaki müslümanlar.*"³³⁰

3.4.4. İslam

Âkif'e göre tek kurtuluş yolu insanlığı hidayete çağıran İslam'dır. Bu konudaki fikirlerini şöyle ifade eder: "*Üç yüz milyon sahifelik müslümanlar Şiraze-i ictima-ı dindir. Yok, rabita başka, varsa din var.*"³³¹ "*Eğer aklımızı başımıza almazsak, eğer Kitâbullah'a dört elle sarılmazsak... Ne olacağımızı bilir misiniz? Milletlerin maskarası, müslümanlığın yüz karası.*"³³²

Âkif, ulvi ahlâkın da ancak gerçek müslümanlıkta olduğu şu sözlerle ifade eder: "*En büyük, en metin ahlâk-ı hakiki müslümanlarda: en müebbed desatir-i ahlâkiye ise hakiki müslümanlıktadır.*"³³³

Âkif kurtuluş reçetesini sunarken, bu reçetenin daha önce uygulandığını ve etkili olduğunu belirtir. Nitekim Asr-ı Saadet'teki başarılar ve mutluluklar bunun ispatıdır. Bu durumu şöyle anlatır: "*Biz şimdiye kadar Kuran'daki evamiri ilahiyeyi dinlemiş muktezasınca hikmet etmiş olsaydık, bugün mazimizi hasretle yad etmezdik.*"³³⁴ Âkif, örnek alınacak zamanın Hz. Muhammed'in (s.a.v) yaşadığı zaman olduğunu belirtir ve şöyle devam eder: "*Biz bu dini ilahiyi yaşatacağız. Bu dini ilahi bizi ebediyen yaşatacaktır*" diyelim de bu iman ile, bu itminan ile geceli gündüzlü uğraşalım."³³⁵ "*Din-i İlahi için mev'ud olan istikbâl –i nûranüra doğru bir din-i evvel yönünün çaresine bakalım.*"³³⁶ "*Din giderse bizim için hayat yoktur.*"³³⁷ "*Ayetlerdeki hükümleri*

³²⁹ Şengüler, V/125.

³³⁰ Orhan Okay, *Mehmet Âkif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, 79.

³³¹ Şengüler, IX/416.

³³² Şengüler, IX/159.

³³³ Şengüler, IX/159.

³³⁴ Şengüler, IX/160.

³³⁵ Şengüler, IX/167.

³³⁶ Şengüler, IX/175.

³³⁷ Şengüler, IX/185.

ibretleri her birine kendi idrâki derecesinde anlamak isteye isteye okusaydık alem-i İslam hiçbir vakit böyle perişan olmazdı."³³⁸

Kur'ân'daki sonsuz ilahi gerçekler gün yüzüne çıkarıldığı zaman, müslümanlar bu hakikatleri yaşayıp hayatlarına uygulayacaklardır. Kur'ân'ı anlamının yolunu ise şöyle tarif eder: "*Kuran'da, Hadis-i Peygamberî'de nâmütenahi hakâyıklar nasıl meydana çıkar? İlimle, irfanla.*"³³⁹ Bu konuyla ilgili aynı cümleleri, Süleymaniye kürsüsünde halka yaptığı vaazlarda dile getirir. Ve Kuran'dan anlamların nasıl çıkarılacağını ekler: "*...Hem bunları (Kur'ân sünnet ve Asr-ı Saadet uygulamaları) okuyacaksınız. Hem de kendi fikirlerinizi ilave ederek zamanınıza göre yeni eserler vücuda getireceksiniz.*"³⁴⁰ Yine Âkif dönemindeki "Din ilerlemeye engeldir" diyenlere Şeriat'ın esaslarını tetkik edip, Asr-ı Saadet'teki uygulamalara dikkat çekerek ilerlemeye engel olmadığını göstermeye çalışır.³⁴¹

Âkif müslümanların problemlerinden bahsederken söz dönüp dolaşıp Kur'ân'a gelir. Esasen bütün fikirlerinin düğüm noktası Kur'ân'a dayanır. Şengüler, onun bu yönü üzerinde şunları söyler: "*Ku'ran-ı Kerim, Bir Türk sanatkârı tarafından ilk defa olarak, çağdaş meselelere cevap veren, sonsuz gücü kavranılmış olmakta, alışılmış kafalar dışında yorumlanarak şiir unsurları halinde sunulmaktadır.*"³⁴² Âkif'in en büyük isteği müslümanların, Asr-ı Saadet'teki mutluluğa ulaşması ve İslam Devleti'nin büyük devletlerarasında hak ettiği yere gelmesidir. Çünkü İslam'da bu güç vardır. Müslümanlar hem bu gücün farkında değiller hem de gücünü kullanmayı bilmiyorlar. Din; hurafelerden, yanlış yorumlardan ve göreneklerden kurtarıldığı zaman, güç, müslümanlardaydı. Âkif hem kendi hayatında o güce ulaşmak hem de toplumun ulaşmasını sağlamak, için bütün ömrünce çalışmıştır. "Din'i, ideal edinmişti" diyen Şengüler şöyle devam eder: "*Din, Kur'ân, dil buna milli duygularını da eklersek, Âkif'in ideal mihverini teşkil eden ana unsurlar belirlenmiş olur. Bütün unsurların özü yine "din" dir.*"³⁴³

Mehmet Âkif, İslamcı bir mütefekkidir. Eserlerinde İslamcılığa ait kavramlara sıkça rastlıyoruz. "Kur'ân'a dönüş inhitât-ı İslam, tesânüt, kardeşlik, İslam birliği,

³³⁸ Şengüler, IX/308.

³³⁹ Şengüler, IX/213.

³⁴⁰ Şengüler, IX/236

³⁴¹ Şengüler, V/125.

³⁴² Şengüler, V/469.

³⁴³ Şengüler, V/240.

içtihat, terakki, tecdit, ümmet” gibi. Âkif, II. Meşrutiyet’ten sonra, tüm müslümanların birlik olmasını istemiştir. Şu sözlerinde bunu görmekteyiz:

“Demek İslam ’ın sonra namı kalmış müslümanlarda
Bu yüzdenmiş demek hûsrân-ı milli son zamanlarda
O devrin yâdı nûranûru pay-ı şehamettir.
Mefahir onların tarihidir. Ümmet o ümmettir.”³⁴⁴

Yine Âkif, “Berlin Hatıraları” adlı şiirinde, bir İngiliz’in ağzından şöyle anlatır:

“Bilirsiziniz ki, Mısır kainât-ı İslam
Diyâr-ı Hind ile göğsünde kalb-i hassâsı
Sizinkilerde kımıldanmak isteyen koludur.
Ki boş bırakmaya gelmez ne olsa korkuludur.
Bir İngiliz olup hali önceden müdrik
O beyne pençeyi taktik o göğse yerleştik
O halde, bir kolu kalmış ki; bizce çullanacak
Yolundadır işiniz bağladık mı kısıkvrak”³⁴⁵

Âkif’in İslamcılığını İhsan Eliaçık; “katıksız bir ümmetçi”³⁴⁶ kavramıyla açıklar.

Âkif’in İslamcı düşüncesini ortaya koyan beyitleri ise şöyledir:

“Hani milliyetin İslâm idi kavmiyet ne;
Sarılıp sım sıkı dursaydın a milliyetine
Dinle peygamber-i zîşânın ilahi sözünü
Türk Arabsız yaşamaz kim ki yaşar der delidir.
Arabın, Türk ise hem sağ gözü hem sağ elidir.
Ne hilafet kalıyor ortada billahi ne din”³⁴⁷

Âkif’in İslamcılık düşüncesi; Cemaleddin Efgani ve Muhammed Abduh’tan yaptığı tercümelerle zenginleşmiştir. Eserlerinde, bu iki şahsın ismini de zikretmesi; bu mütefekkilere ne kadar saygı duyduğunu gösterir:

“Çıkarıp gönderelim, hâsılı, şeyhim yer yer
Oradan alem-i İslam ’a Cemaleddinler
İnkilâb istiyorum ben de fakat, Abduh gibi”³⁴⁸

Bütün dünya müslümanlarının bir araya getirdiği İslam ümmetidir. Âkif’e göre, İslam ümmetinin bir araya gelmesi için kavmiyet ortadan kalkmalıdır. İslam ümmetinin başında ise halife bulunacaktır.

Düzdağ, Âkif’in benimsediği İslamcılık esaslarını şu şekilde

³⁴⁴ Ersoy, *Safahat*, 281.

³⁴⁵ Ersoy, *Safahat*, 306.

³⁴⁶ Eliaçık, 62.

³⁴⁷ Ersoy, *Safahat*, 190-191.

³⁴⁸ Ersoy, *Safahat*, 394.

sıralar: “müslümanlar, bir olmalıdır. Müslümanlar yabancıları dost edinmemelidir. Müslümanlar birbirinin dostu sırdaşı, kardeşi ve yardımcısıdır.”³⁴⁹

Orhan Okay’a göre Âkif, İslam birliği idealinin iki önemli engeli olduğunun bilincindedir: “Âkif’e göre, İslam idealini engelleyen iki mühim düşünce akımı vardır. Birinci ve en önemli olan körü körüne batı hayranlığı ve din aleyhtarlığıdır. İkinci engel kavmiyetçiliklerdir.”³⁵⁰ Okay’ın da dediği gibi Âkif, körü körüne Batıyı taklit edenleri eleştirir. O müslümanları, hem hakiki İslam’a çağırıyor hem de millet ve memleket farkı olmaksızın kuvvetli bir tesianütle birbirlerine bağlı kalmalarında ısrar ediyor: “Demek İslam’ın ancak namı kalmış müslümanlarda, Mefahir onların tarihidir. Ümmet o ümmettir.”³⁵¹

Düzdağ da aynı konuya şöyle dikkat çekiyor: “İslamcıların fikirlerinin odak noktası, Osmanlıların Tanzimat’la birlikte kültür birliklerini kaybetmeye başladıklarıydı. Bunun karşısına geçmekte en uygun yol, Tanzimat’ın gizli olarak inkar ettiği şeriatın değerlerini tekrar Osmanlı Toplumuna getirmektir. II. Abdülhamit devrini bu gelişmeler açısından değerlendirmek gerekir.”³⁵²

Mehmet Âkif’in şiirlerinde “İslamcılık” kelimesine hiç rastlamadık. O ne kendisi ne de dönemindeki diğer mütefekkirler için, bu tabiri kullanmamıştır. Çünkü bu tabir daha sonra “İslam birliği” düşüncesini taşıyanlar için kullanılır. Bu konuda Düzdağ şunları söyler: “İslamcı tabiri “Türkçü” tabirinden sonra ve ona benzetilerek söylenmiştir. Belirli fikirleri taşıdıkları farz edilenleri tasnif ve tarif etmede bir kolaylık olarak kullanılmış, zamanla benimsenmiştir.”³⁵³ ed

3.4.5. Milliyet

Milliyet; tarih, vatan, millet olma bilincini ve ortak yaşam değerlerini taşımak demektir. Milliyetçilik ise, milleti oluşturan bütün değerlerin, temel ilkelerin, millete hayat veren bütün unsurların, yurdun, tarihin, dilin ve dinin hiçbirşeye feda edilmemesidir.³⁵⁴ Âkif’in milliyetçiliğini, tarih, toprak, vatan ve millet olma şuurundan

³⁴⁹ Düzdağ, Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar, 44-45.

³⁵⁰ Okay, 83-84.

³⁵¹ Nevzat Aydın, Mehmet Âkif Zihniyeti ve Düşünce Hayatı, Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1357-1938, 565.

³⁵² Düzdağ, Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar, 39.

³⁵³ Düzdağ, Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar, 92.

³⁵⁴ Bilgiz, 170.

ayırmak asla mümkün değildir. O, tarihi, geçmişi, mefahiri ve ecdadı bütünüyle iç dünyasında kaynaştıran ve duygu dünyasına yansıtan bir anlayış içindedir. O, dini temsil etmeyen, dini unsurları karşı çıkan bir milliyetçilik anlayışını reddeder.³⁵⁵

Milliyetçi olmasını dindarlığından, dindar olmasını da milliyetçiliğinden ayırmak kesinlikle mümkün değildir. Âkif, din ve millet unsurlarının bütünlük taşıyan mükemmel bir sentezini ortaya koymuştur. O, ihlâs ve şuurla donanmış bir müslüman olmakla birlikte, ilk önce vicdanın koruyucusu olan dinin ve onu takip eden tarihin, vatanın, ahlâkın, örflerin birtanesini dahi feda etmeyen tam bir milliyet sevdalısı ve muhafazakârdır.³⁵⁶ *"Âkif, millet anlayışında ırk gibi kaba, maddi bir unsura yer vermemekte, millet kuran manevi unsurlardan dine büyük önem vermektedir. Âkif, ırkçılığa şiddetle karşı çıkmış ve hayatı boyunca onunla mücadele etmiştir. Âkif, sadece bir ideal adamı değil; gerçeğin, samimiyetin, dürüstlüğün adamıdır. O, Asım'da müslüman gencinin nasıl olması gerektiğini tasvir ederken, kendisi bundan bigane kalmamıştır. Âkif, ırkçılığa dayanan anlayışın, ülke ve milleti ne hale getirdiğini manzum ve mensur yazılarının birçoğunda dile getirir."*³⁵⁷ Kur'ân'a göre; "Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve kadından yarattık ve sizi kavimler ve kabileler haline getirdik ki birbirinizi tanıyabilesiniz. Şüphesiz Allah katında en üstün olanınız O'na karşı derin bir sorumluluk bilincini taşıyanınızdır"(Hucurat, 49/13) ayetinde ifade edildiği gibi insanların köklere, kabilelere ayrılmasının sebebi; neseplerin birbirine karışmaması içindir. Yoksa atalarla öğünmek için değildir. İslam; kavmiyet, cinsiyet gibi, insanları birbirinden uzaklaştıran, nefret ettiren hususları ortadan kaldırıp, müslümanları tek bir millet yapmış iken, bazılarımızın kalkıp aynı ülkede yaşayan müslümanların kavmiyet hissiyle parçalamaya hakları yoktur. İslam'da ırkçılık, kavmiyetçilik olmadığı halde müslümanlar, kavmiyetçiliğe sarılırsa din kardeşliği ortadan kalkar ve İslam toplumunun birliği parçalanır, ümmet bilinci ortadan kalkar.³⁵⁸ İslam, ırk, renk, dil, bölge ve iklim itibarıyla farklı unsurları aynı din altında toplar.³⁵⁹ Bizler muazzam bir milletiz ki o millet, milleti İslam'dır.³⁶⁰ Kavmiyetçilik veya ırkçılık davasında bulunmak

³⁵⁵ Timurtaş, 53; Ahmet Kabaklı, *Mehmet Âkif*, Türk Edebiyat Vakfı Yay., İst., 1984, 67

³⁵⁶ Bilgiz, 170.

³⁵⁷ Bilgiz, 171.

³⁵⁸ Ersoy, "Tefsir-i Şerif", *Sebilür-Reşad*, 8-1, ad. 198-16, (20 Haziran 1912), 293-294

³⁵⁹ Bilgiz, 171.

³⁶⁰ Bakara, 2/130-135; Al-i İmran, 3/95; Nahl, 16/123; Hac, 22/78.

müslümanlığa veda etmektir.³⁶¹

Mehmet Âkif, yaşadığı dönemdeki olaylara karşı duyarlı bir insandır. Siyasi ve sosyal olayları takip eder, gelişen olaylara paralel olarak düşünce dünyasında yeni fikirler ortaya koyar. İslamî milliyetçilik kavramının anıldığı zamanlarda, Âkif, taassuba kaçmayan milliyetçiliğin, millete yarar getireceği kanaatini taşır. Okur-yazarlara yaptığı bir eleştiride şu cümleleri kullanır: *“Yok efendim yok! Bunları okuyabilecek Türkler aslından, yani Fransızcalarından okuyabilen kimselerdir. Sekiz on milyonluk bir Türk Millet-i Necibesi’nin en çok sekiz yüzünü okutarak mı, ona sâye-i musâvatta, kat-ı merahili terakki ettireceğiz.”*³⁶²

*“Müslümanlık dini gayet sıkı, gayet sağlam
Beğenmek lazım iken anlamadım, anlayamam.
Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Fikr-i kavmiyeti şeytan mı sokan zihninize?
Birbirinden müteferrik bu kadar akvam
Aynı maliyeti altında tutan işlem
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyettir.
Bunu bir lahza unutmak ebedi haybettir.
Arnavutlukla, Arablıkla bu millet yürümez.
Son siyaset ise Türklük, o siyaset yürümez.”*³⁶³

Âkif’in bu fikirleri, Sırat-ı Müstakim dergisinin siyaseti ile paralellik arz eder, Çünkü aynı fikri taşıyan insanlar bir araya gelmişlerdir. Bu konuda Düzdağ, şöyle der: *“Sırat-ı Müstakim dergisi mensupları aydınlar, Mehmet Âkif ve arkadaşları neşriyatlarının ilk yıllarında Türkçülük bir kültür hareketi olarak, müslüman Türkleri uyandırmaya çalışırken ona pek tabi olarak desteklemişlerdi. Fakat Türkçülük hareketlerinin kısa bir zaman sonra siyasi bir şekle bürünmesi üzerine Âkif ve arkadaşları ona karşı çıkmışlardır; Çünkü böyle bir cereyanı İslamiyet’e aykırı bulmakla beraber, Osmanlı vatanında bulunan müslüman gayri Türk unsurların ayrılmasına sebep olacağı için tehlikede görmekte-dirler.”*³⁶⁴

Okay, aynı konuda şöyle der: *“Mehmet Âkif böylece, müslümanlar arasında kavmiyet farkı gözetmeyen bir İslam birliği idealine sarılıyordu. İslam düşüncesine dayanmayan bir Türkçülüğün getirdiği zararları daha I.Dünya Savaşları (1918) sonlarına doğru yazdığı şu mısralarla dile getirecektir. Cemiyete bir fıkra dedik, tefrika*

³⁶¹ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 9-2, ad. 214-32, (10 Ekim 1912), 101-102.

³⁶² Şengüler, V/110.

³⁶³ Ersoy, *Safahat*, 152.

³⁶⁴ Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, 73.

çıktı. Sapasağlam iken milletin erkânını yıktı/“Turan ili“ namıyla bir efsâne edindik / Efsâne fakat gaye! Deyip az mı didindik/Kaç yurda feda etmedik artık bu uğurda/ Elverdi gidenler, acıyın eldeki yurda.”³⁶⁵

Ahmet Kabaklı bu durumu şöyle özetler: “*Âkif’in temel görüşü iki esas noktaya dayanmaktadır: 1. Millet ülküsü 2. İslamlık ülküsü. Bu iki düşünce Safahat’ta iç içe olarak birbirini tamamlar. Çünkü Âkif Türk Milletini İslam’lığın öncüsü, kurtarıcısı olarak benimser. Türklük yıkılırsa İslamcılık da sönecektir. Türkiye İslam’ın en güçlü, en ileri ve en son kalesidir.*”³⁶⁶

Âkif’in anlayışına göre millet; varlığı, hürriyeti için çalışan, çalışmayı görev olarak gören ancak çalışarak var olacak topluluktur. Âkif’in millet konusundaki temel felsefesi çalışmaktır. Âkif’in islami milliyetçiliğini Topçu, şöyle ifade eder: “*Âkif her manada samimi ve şuurlu bir muhafazakârdı. (Muhafazakârlık bir milletin mukaddesatına, cemiyetin iradesi olan tarih içinde kazanılmış bütün ruh ve varlığına sahip olması demektir.) En başta vicdan bekçisi olan din gibi onun yanı sıra tarihin, ahlâkın, örflerin ve menfaatin hiçbirini feda etmeyen tam bir milliyetçi ve muhafazakârdır.*”³⁶⁷

3.4.6. Kader ve Tevekkül

Âkif, müslümanları yanlış tevekkül anlayışı konusunda uyararak onların tevekkül olarak telakki ettikleri inancın, aslında Kur’ân’ın ve İslam’ın ruhuna aykırı olan miskinlik ve tembellik anlayışı olduğunu şu dizeleriyle dile getirir:

*O iman kuvvet ihzarıyla emretmişti... Lakin biz
"Tevekkelna" deyip yattık da kaldık böyle en aciz.*³⁶⁸

Âkif’e göre, hangi maksat için olursa olsun çalışanlar, gayret gösterenler, özellikle Allah için çabalayanlar, hidayet ve saadet yoluna ulaşacaklardır. Cenab-ı Hak, feyz ve kerem sahibidir. Fakat Onun feyzini elde edebilecek istidadı hazırlamak gerekir. İşte tevekkül budur. Tevekkül, bütün gayret ve mücahedeği gösterdikten sonra, bu gayretin zayi olmayacağına sarsılmaz bir ümit beslemektir.³⁶⁹

Hayatı mücahede ile geçirenlerin kavuşmayacağı nimet, manasız bir tevekkül ile

³⁶⁵ Okay, 79.

³⁶⁶ Kabaklı, 67.

³⁶⁷ Topçu, 43.

³⁶⁸ Ersoy, *Safahat*, 323.

³⁶⁹ Bilgiz, 173.

tembel tembel yaşayanların da mahkûm olmayacağı zillet ve meskenet yoktur. Bu, Allah'ın ebedi kanunudur ve değişme kabul etmez. Allah, değişme kabul etmeyen bu kanunlarını, hiçbir mü'minin hatta bütün müslümanların keyfi ve hatırı için değiştirmez. Olaylar, bizim bir türlü anlamak istemediğimiz hakikatleri sürekli ihtar ettiği halde biz, gözlerimizi bir türlü açmıyoruz. Meskenetler, ataletler ve gayretsizlikler içinde sürüklenip gidiyoruz. İslam; mücadele, şan, şeref, azamet dini iken; İslam'a müntesip olduğunu iddia eden zavallı müslümanlar, dünyanın her tarafında atıl, batıl, miskin, zelil, hakir, mahkûm ve canlı yığınlardan başka bir manzara arz etmiyorlar.³⁷⁰

Âkif, müslümanların içinde bulundukları durumun kesinlikle kaderleri olmadığını, isteklerine ve gayretlerine göre bugünkü durumu hak ettiklerini belirtir.³⁷¹ Dinin ve Allah'ın emri, sürekli çalışmak iken bizler yapmamız gerekeni yapmayıp "bütün işleri Rabbim görsün" anlayışıyla hareket etmişiz. Âkif'in çok veciz ve etkili ifadesiyle:

*“Hüdayı kendine kul yaptı kendi oldu Huda;
Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete ... Ha?”*³⁷²

Âkif'in bu konudaki görüşlerinin kaynağı ise Kur'ân'dır. Şöyle ki: *“İlahi emrinin âvâre bir mahkumudur alem; Meşîyyet sende, her şey sende.. Hiçbir şey değil âdem!”*³⁷³ Âkif'in Allah'ı; her şeyi yaratan, her şeye güce yeten, dua edenin duasını kabul eden, tembellik edene bedelini ödeten, hak sahiplerine hakkını veren, müslümanları eza ve cefalarla terbiye eden bir Tanrıdır. Cebri ve isyankâr mısralarda, müslümanları terbiye etmek için daima celal yüzünü gösterip müslümanları karanlık günlere boğan; zalimleri ise cemal yüzüyle nimetlere ve galibiyetlere gark eden tanrıdır.³⁷⁴

Âkif'in kader konusunda net bir tavır sergileyemediğini söylemiştik. Bazen koyu bir cebri, bazen eş'arî bazen de keskin bir mûtezilî. Tevekkül ve kader konusunu yan yana ele aldığı yerlerde Âkif, insan iradesine çok büyük bir önem veren kaderî görüşü savunur. “Vaiz Kürsüde” adlı şiirinde, her şeyi Allah'tan bekleyen, tembel, miskin, vurdumduymaz müslümanları; beyni örümcekli bir yığın cahil olarak suçlamaktaydı. Aynı şiirde, tevekkülü parça parça tanımlayarak; Kur'ân'a dayalı İslami düşüncesini insanlara anlatmayı hedeflemektedir. Gayesi, doğru din anlayışıyla müslümanların hayatlarının zulüm, işkence ve hakarettan kurtulmasıdır. Bu anlamı Âkif'in şu

³⁷⁰ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 8-1, ad. 192-10, (9 Mayıs 1912), 173-174.

³⁷¹ Ersoy, *Safahat*, 267.

³⁷² Ersoy, *Safahat*, 268.

³⁷³ Ersoy, *Safahat*, 165.

³⁷⁴ Ersoy, *Safahat*, 243.

sözlerinde görmekteyiz:

*“Tevekkül olmasa kalmaz fazîletin nâmı...
Getir hayaline bir kere sadr-ı İslam'ı
Hicaz, Çin'i düşün nerde? Nerededir Piene!
Nedir bu harikanın sırrı? Hep tevekküldür
Ki itimad-ı zaferden gelen tahammüldür.
Tevekkül olmaya görsün yürekte azme refik
Durur mu şevkine pervâne olmadan tevfik?
Cenab-ı Hakk'a tevekkül edip yol almaya bak
Demek ki azme sarılmak gerek mebadide.
Yanında bir de tevekkül, o azmi te'yide”³⁷⁵*

Âkif'e göre tevekkül; bir konuda karar verdikten sonra sabırla çalışıp, sonucun oluşması için, Allah'a dayanmaktır. Bunun için “azim”, “karar vermek” ve “tahammül” gibi kavramları hep beraber kullanmıştır. Azim konusuna aynı yerde Sadi Şirazi'den bir hikâyeye örnek verir. Kalenderin biri, ekmek parasına sabahtan çıkar yola. O akşam köyüne döneceği sırada havanın fazla karardığını görünce, geceyi ormanda geçirmeye karar verir. Ağacın başında uyumaya çalışırken kötürüm bir tilkinin iniltilerini duymaya başlar. Biraz sonra bir aslanağzında ceylanla gelir. Ceylanı yer ve gider. Kötürüm tilki aslandan kalanları yer ve yerine çekilir. Bunu gören adam: *“Allah ne kadar merhametli. Tilkinin ayağına rızkını gönderdi. İki lokma için bunca işkenceye ne gerek var. Bundan sonra Allah'a tevekkül et ve rızkını rahat rahat bekle!”* diye düşünür. Ertesi gün bir mağaraya gider, başlar rızkını beklemeye. Bir bekler iki bekler ne gelen var ne giden. Açlıktan fenalaştığı bir anda *“Behey miskin! niçin yatıp kötürüm tilki olmak istersin? Doğada aslan kesil”* cümlelerini duyar.

Âkif tevekküle aynı yerde, Hz. Ömer döneminden de bir örnek verir. Ömer, *“Biz Allah'a tevekkül edenleriz”* deyip elini kolunu sallayarak gezenleri kırbaçladıktan sonra: *“Gidin. Tarla sürün, tohum ekin.”* demiştir. Bundan sonra Âkif son olarak ekler:

*“Demek tevekkülden önce mutlaka ekecek'
Demek tevekkül pek sığmıyormuş, anladın
Sinek düşer gibi düşmek şunun bunun kabına.”³⁷⁶*

Âkif Kastamonu vaazında da tevekkülü açık açık halka tanımlar: *“Tevekkül ise o işin husulü için mümkün olan esbabın hepsini tedarik ettikten sonra Cenab-ı hakka bel bağlamak; Onun tevfikini esirgemeyeceğine yürekten inanmak, demektir. Tedbir biter*

³⁷⁵ Ersoy, *Safahat*, 218-219.

³⁷⁶ Ersoy, *Safahat*, 221.

tevekkül başlar. Kul esbaba teşebbüs ederek tevfiği Allah'tan bekler. Allahın da bu tevfiği kendisinden diriğ etmeye mutmain olarak da ona göre azimle mesaisinde, mücahedatında kemal-i metanetle devam eder gider."³⁷⁷ Al-i İmran Suresinin, 159. ayetinin tefsirinde ise konuya şöyle yaklaşır: "*Azim, tevekkül işte müslümanlığın iki azim rüknü. Bunlar olmadıkça işlem için istikrar imkânı yoktur. Şurası da unutulmamalıdır ki, ne yalnız başına azim ne de azim olmaksızın tevekkül, hiçbir zaman kötü değildir.*"³⁷⁸

3.4.7. Çalışmak ve Salih Amel

Âkif e göre bütün insanlığın ortaya koyduğu iki önemli unsur vardır. Bunlar Ahlâk ve çalışmadır. İslam, insanlık için izzet, şeref, azamet ve saadet dinidir; zillet, meskenet ve sefalet dini değildir.³⁷⁹ Ona göre çalışmamak, tembellik etmek, hayatı hiçe saymak demektir. Kendimize düşen sorumluluğu başkasına havale etmek, akıl ve din ile bağdaşmaz. Çünkü insana ancak kendi gayretinin fayda sağladığı aşıkardır. Allah'ın bile hiçbir an boş durmadığı bir kâinatta durmak, maskaralıktan başka bir şey değildir. O, çalışmayı ebedî saadet için zorunlu kılmıştır. Âkif, Kur'an'da da belirtildiği gibi, evrendeki bütün varlıkların kendilerine verilen çalışma sorumluluğunu yerine getirdikleri, bunu gerçekleştirmeyenlerin ise kurtuluşunun mümkün olmadığını şu beyitlerle dile getirir.³⁸⁰

*İntihar etmek değilse yolda durmak, gitmemek,
Asumandan refre indirsin demektir bir melek
"Leyse lil insani illa ma se'a" derken Huda;*"³⁸¹
*Anlaman meskenette sen ne beklersin daha.*³⁸²

Âkif, salih ameli, akliselim sahiplerinin zevkle kabul ettiği hayırlı işleri olarak tarif eder. Bu ameller; ruhu arındıran, kalbi temizleyen, Allah rızası için infak, kimsesizlere, yoksullara, muhtaçlara ve yetimlere yardım, adaletli olmak, mazlumları kurtarmak, emanete riayet, iffetli olmak, insaf, muhabbet ve şefkat gibi yüce değerlerin tümünü kapsar. Başka bir tabirle bedene ait olsun ya da ruha ait olsun, insan için hayırlı olan davranışların hepsi salih ameldendir. Ve insan bu vasıflarla ancak kamil insan

³⁷⁷ Şengüler, IX/346-347.

³⁷⁸ Şengüler, IX/170.

³⁷⁹ M. Âkif Ersoy, *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler*, Haz. Ömer Rıza Doğrul, Nakışlar Yay. İstanbul 1963, 401.

³⁸⁰ Bilgiz, 172.

³⁸¹ "İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur" (Necm, 53/ 39).

³⁸² Ersoy, *Safahat*, 30.

olabilir.³⁸³

Kader ve tevekkül anlayışlarıyla bağlantılı olarak işlenmiş bir başka konu da çalışmaktır. Âkif, toplumdaki fakirlik, işsizlik, sömürgecilik, eğitimsizlik, hayasızlık, ayrılık, taklitçilik, taassupçuluk, terbiyesizlik gibi yaraların; tembellikten ve miskinlikten kaynaklandığı haykırmıştır. Çözüm olarak da azmi göstermiştir. Âkif bu duruma, bu günde dilden dile haykırılan şu beytiyle çözüm sunar:

*“Allah’a dayan,sa’ye sarıl hikmete ram ol.
Yol varsa budur, bilmiyorum başka çıkar yol”*³⁸⁴

Âkif, ülkenin kurtulması için herkesin çalışması gerektiğini vurgular. Ulema, ilmiyle; zenginler, servetiyle; fakirler, güçleri yettiği yere kadar; eli silah tutanlar, kuvvetiyle çalışmalıdır. Her şey hükümetten beklenmemelidir. Halk hükümeti ve onun başında bulunan halifeyi desteklemelidir. Hilafet bütün ümmetin kurtulması için son kaledir. Âkif son söz olarak şunu ekler: *“Çalışmalı, hükümeti, orduyu tahliye etmeli.”*³⁸⁵

Âkif ümmetin içinde bulunduğu her durum için çözümü, çalışmakta görmektedir. Savaşta çıkan Osmanlıların yeniden yapılandırılıp, ayağa kaldırılması gerekir. Âkif bu durum için; *“evet çalışalım fakat nasıl çalışalım?”*³⁸⁶ sorusunun cevabını mahalle mektepleri açarak, şeklinde verir. Örnek olarak Almanya’yı gösterir.

Âkif Fatih camisindeki hutbesinde de toplum olarak çalışmayı telkin eder: *“Yapacak şey zaman fevt etmeyip çalışmaktır. Aramızdaki nifakı, şikakı, kaldırmak, birbirimize sarılıp el birliğiyle çalışmaktır.”*³⁸⁷ “Süleymaniye kürsüsünde ise çalışmaya verdiği önemi vurgular: *“El birliğiyle çalışılırsa eminim ki kurtulacağız yoksa kurtulmak imkânı yok.”*³⁸⁸ *“Daha bin bir türlü ayrılık gayrılık, sebeplerini, ebediyen çiğneyerek el ele baş başa vereceğiz hep birden çalışacağız. Çünkü bütün dünyanın, dünyadaki hayatın tarzı büsbütün değişmiş yalnız başına çalışmakla bir şey yapamazsın. Toplar, tüfekler, silahlar, şimendiferler, yollar, tayyareler, vapurlar, el hasıl düşmanı, bize üstün kılan müslümanın birkaç milyon frenke esir olmasını temin eden esbab ve vesait ancak cemiyetler, şirketler tarafından meydana getirilebilirdi.”*³⁸⁹

Âkif, Balıkesir halkının çalışmasına övgüde bulunmuştur: *“Sa’yınız meşkürdür.*

³⁸³ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 8-1, ad. 203-21, (25 Temmuz 1912), 393-394;

³⁸⁴ Ersoy, *Safahat*, 390.

³⁸⁵ Şengüler, IX/209-210.

³⁸⁶ Şengüler, IX/221.

³⁸⁷ Şengüler, IX/233.

³⁸⁸ Şengüler, IX/235.

³⁸⁹ Şengüler, IX/269.

*İnşallah bu şan ve şeref kıyamete kadar gider.*³⁹⁰ “Vaiz Kürsüde” adlı şiirinde, altı yerde nakarat gibi tekrarlanan şu beyit, Âkif’in çalışmanın önemine yaptığı vurguyu göstermesi bakımından dikkate değerdir:

“Bekâyı hak tanıyan sa’yi bir vazife bilir.

*Çalış, çalış ki bekâ say olursa hak edilir.*³⁹¹ Gelecek ancak onu hak edenlerindir. Âkif’e göre, temel insanlara; sağlıklı yaşam hakkı yoktur. Ya rezalet ve sefalet içinde kıvranacaklar yahut ta güçlü insanların boyunduruğu altında ezilip yok olacaklardır. Konuya Âkif şöyle devam eder:

“Hayata hakkı olan kimdir, anlıyor, görüyor;

Çalışmayanları bir bir eliyle öldürüyor!

*Bekâyı sa’ye sayanlar koşup ilerlemede;*³⁹²

Âkif, “Zulmetten Nura” isimli makalesinde ise, atalarımızın ilme verdiği önem üzerinde durduktan sonra, bu günkü zulmetimizi anlatılır. Bu zulmetten nura ancak çalışarak çıkılacağını söyler. Bu konudaki sözleri şöyledir: *“Görüyorsunuz ya biz müslümanlar gitmek, aramak, araştırmaktan, sevaba ye’s’e düşmemekten sorumluyuz. Ye’s haramdır. Ye’s küfürdür. Çalışalım... Çalışalım...Çalışalım....”*³⁹³

Şefik Kolaylı’ya yazdığı mektupta yine bu konuya değinir: *“.....Şark o kadar geri kalmış ki, her şark’ı için fevkalade cansiperane uğraşmak icab ediyor. Halbuki fedakarlıktan vazgeçtik, muayyen olan vazifesini eda ederlerin bile adedi pek elim bir ekalliyetten ibaret. Ah bu şarklılarda vazife hissini ihsas edecek bir aşî keşfolunsa! Nereye gittimse, insanlardaki vazife duygusunu görmedim. Bu şuurun uyandığı gün şark yakasını kurtarmış demektir.”*³⁹⁴

Âkif, şiirlerinde, İslam’ın kurtuluşunun çalışmakta olduğunu söyler. Sonrasında ise, Allah’ın rahmetiyle, medeniyetlerin zirvesinde bir müslümanlık ve mutlu bir ümmet gelmektedir:

“Cemaat intibah ister, uyanmaz gizli yaşlarla!

Çalışmak! Başka yol yok hem nasıl? Canlarla başlarla.

Alıntılar terlesin, derhal iner mev’ud olan rahmet

*Nasıl hâsır kalır, tevfiği hak ettim” diyen millet?”*³⁹⁵

“Alınlar Terlemeli” şiirinde de, bir kere daha reçetesini haykırmaktadır:

³⁹⁰ Şengüler, IX/255.

³⁹¹ Ersoy, *Safahat*, 204.

³⁹² Ersoy, *Safahat*, 211.

³⁹³ Şengüler, V/275.

³⁹⁴ Şengüler, IX/522.

³⁹⁵ Ersoy, *Safahat*, 384.

*“Bu hürriyet bu hak bizden bugün aheng- i sa’y ister;
Nedir üç dört alın? Bu yurdun alnın boşansın ter.”*³⁹⁶

Âkif, ülkenin bir iki kişinin çalışması ile kurtulamayacağını farkındadır. Toplumun bütün bireylerini içine alacak, çok kapsamlı bir çalışma gerekmektedir.

3.4.8. Sabır

Âkif, sabrı; Kur’ân’dan anladığı şekilde tanımlamıştır. Onun tanımına geçmeden önce sabır konusundaki hassasiyetini kendi cümleleriyle anlatmak istiyoruz:

*“Doğduğumdan beri, aşıkım istiklale.
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lale
Yumuşak başlı isem kim demiş uysal koyunum?
Kesilir, belki fakat çekmeye gelmez boynum.
Kanayan bir yara gördüm mü yanar ta ciğerim .
Onu dindirmek için kamçı yerim çifte yerim
‘Adam aldırma da geç git’ diyemem aldırırım
Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırım.”*³⁹⁷

Âkif, haksızlıklara boyun eğmeyip ona, eliyle, diliyle, kalbiyle, savaş açan; toplumdaki olumsuzluklara duyarlı bir insandı. Sakin bir görünümü vardı. Toplumdaki insanların da aynı şekilde duyarlı davranmalarını isterdi. “Bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın” felsefesi Âkif’in hassas kişiliğiyle ve fikirleriyle asla uyuşmazdı. Nurettin Topçu bu konuda şunu söyler: “Âkif’in karakteri, bu cihat için yaratılmış, isyanla dolu bir ruh yapısı idi.”³⁹⁸ Âkif eserlerinde sabrı şöyle açıklar: “*Sabır nedir?*” Sabır ruhun bir melekesidir ki tarik-i hakta tahammülü güç olan şedaide katlanmak, nefsin hoşlandığı meşakkatleri sineye çekmek ancak o meleke sayesinde kabil olabilir. Sabır, faziletin yegâne câzibi, rezailin yegâne def’i, salihat-ı â’mâlin yegane müdafidir. Sabır faziletin, gerçeğin, olumsuzlukların giderilmesi; güzel işlerin de garantisi olarak müslüman için son derece gerekli bir kavramdır. Sabır kelimesine göğüs germek anlamını veriyoruz ve neye göğüs germek? Evet sonunda katlanılmayacak acılarla katlanmak ızdırına mahkum olmamak için önceden her türlü zulme her türlü mezahire mertçesine insancasına göğüs germek. Allah yolunda, hak yolunda din uğrunda, milliyet

³⁹⁶ Ersoy, *Safahat*, 382.

³⁹⁷ Ersoy, *Safahat*, 332.

³⁹⁸ Topçu, 82.

uğrunda rahatını uykusunu, malını, canını feda edivermek yok mu? İşte sabır budur.”³⁹⁹

Âkif’te aktif bir sabır anlayışı vardır. Haksızlığı engelleyen, problemleri çözen bu dinamizm, tembel tembel yatıp “kader böyleymiş, elden ne gelir,” mantığının dinle alakasının olmadığını da belirtir. Buraya kadar Âkif’in “sabır” kelimesine verdiği anlamın, toplumsal anlamda ele alındığını görüyoruz. Fatih camisinde verdiği vaazda da sabrı yanlış anladığımızı dile getirmiştir: “*Biz zannediyoruz ki sabır mezellele tahammüldür. Hâlbuki sabır, katlanmak değil şedaidi hayata göğüs germektir.*”⁴⁰⁰

Âkif’e göre, sabrı uygulamak için önce anlamak gerekir. Anlamak için de bilgi ve eğitim şarttır. Ancak eğitilmiş insan, toplumdaki bozukluklar karşısında nasıl sabredilebileceğini bilir.

Âkif’e göre sabır, her türlü şiddete göğüs gererek; hiçbir düşman ve tehlike karşısında metaneti elden bırakmamaktır. Yoksa miskin miskin oturarak, zillate katlanıp durmak değildir.⁴⁰¹ Sabır, hak yolda tahammülü zor olan şiddetli hususlara karşı katlanmak, nefsin hoşlanmadıklarını sineye çekmektir. Tahammülsüzlük, bütün musibetlerin başı, belki en büyüğüdür. Zira tahammül etmeyen, hiçbir şeyi elde edemez.⁴⁰² Sabır, Allah yolunda, hak yolunda, din uğrunda, millet uğrunda rahat mı, uykusunu, malını ve canını feda etmektir. Yoksa miskin miskin oturarak "kader böyle imiş" demek değildir. Bilakis faydalı ilimleri ve diğer hayırlı hizmetleri elde etmek için her türlü sıkıntıya katlanmaktır.⁴⁰³

3.4.9. Ümitvar Olmak

İnsanlar hayatta çeşitli sıkıntı ve musibetlere uğrayabilirler. Şayet ümitsizliğe düşerlerse bu onların mahvolmaları demektir. Eğer bunlarla mücadele eder, o felaketi yenmek için uğraşırlarsa sonunda muvaffak olurlar. Himmetin büyük, azmin sağlam olması gereklidir ki sonuçta kolaylığa, ferahlığa çıkılabilsin. Cenab-ı Hakk'ın yardımından ümit kesmek, ye'se düşmek haramdır. Müslümanlığın ruhu, çalışmaya, mücadeleye ve azme sarılmaktır.⁴⁰⁴ Âkif, bu konuyla ilgili olarak şu ayetleri örnek vermektedir: “*Elbette güçlükle beraber şüphesiz kolaylık vardır. Gerçekten, güçlükle*

³⁹⁹ Şengüler, IX/157.

⁴⁰⁰ Şengüler, IX/220.

⁴⁰¹ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 8-1, ad. 195-13, (30 Mayıs 1912), 233-234.

⁴⁰² Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 9-2, ad. 203-21, (5 Eylül 1912), 393-394.

⁴⁰³ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 9-2, ad. 233-41, (19 Aralık 1912), 261-262.

⁴⁰⁴ Bilgiz, 169.

beraber bir kolaylık vardır. Boş kaldın mı hemen başka işe koyul Ve yalnız Rabbine yönel" (İnşirah, 94/5-8). "Bizim uğrumuzda cihat edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. " (Ankebut, 29/69). " ... Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin... "(Zümer, 39/53). " ... Rabbi'nin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?" (Hicr, 15/56). " ... Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz... " (Yusuf, 12/87). Âkif, Kur'ân'ın böylesi emirleri bulunduğu halde, Kur'ân'ın ruhundan uzaklaşılmasına şaşırır. O, Kur'ân'da da ifade edildiği gibi, bir işi bitirince diğerine atılmamızı ve bu uğurda yorulmamız gerektiğini belirtir. Zira bu yorgunluk bizzat hayattır.⁴⁰⁵

Âkif, toplumun hezimetini hazırlayan sebeplerden en önemlilerinin şunlar olduğunu belirtir: 1-Atalet, yani tembellik, 2-Hissizlik, umursamazlık, vurdumduymazlık, 3-Ümitsizlik, 4- İçimizdeki beyinsizlerin yolsuzlukları, 5- Cehalet, 6- Tefrika.⁴⁰⁶

Ona göre hak ve hakikati savunanlar hiçbir zaman ümitsizliğe düşmemelidirler. müslümanları zaafa, tefrikaya düşüren iki içtimaî hastalık vardır: 1) Azimsizlik, 2)Terbiyesizlik. Yüce bir maksat uğrunda bütün gayretinin boşa gittiğini gören bir kişi bile ye'se düşmemelidir. Özellikle müslümanların ümitsiz olmaya hiç hakları yoktur. Çünkü onlar hiç çalışmadılar. Bizim ye'simiz, atalet içinde paslanıp gitmeye hak kazanmaktır.⁴⁰⁷

Âkif e göre, yeryüzünün büyük bir çoğunluğu teşkil eden müslümanlarda maalesef hiçbir hayat eseri görülmemektedir. Bu çaresizler, âleme şaşkın şaşkın bakıp, "Ne gelenden haberim var, ne gidenenden haberim" tavrını sergilemektedirler. Müslümanların çoğu İslam'ın gerçek anlayışından gafilirdirler. Dünya ve ahiret mutluluğunu temin eden bir dini, cehaletlerine kurban ettiler. Âkif, bu felaketlerde hepimizin hissesi olduğuna inanır. Ona göre başkalarını sorumlu tutmakla kendimizi sorumluluktan kurtaramayız. Yapacağımız iş, ağzımızı değil, gözümüzü açarak, kusurlarımızı görmek ve onları telafi etmektir. Ancak bu halde Allah'a ve kullarına karşı vazifelerimizi yerine getirmiş oluruz.⁴⁰⁸

İslam âlemini ağlanacak hale getiren sebep, müslümanların ümitsizliğinden başka bir sebep değildir. Ümitsizlik, imandaki zaafı gösterir. Münevverlerden bazıları halkı

⁴⁰⁵ Ersoy, "Tefsir-i Şerif", *Sebilür-Reşad*, 8-1, ad. 187-5, (4 Nisan 1912), 73-74.

⁴⁰⁶ Ömer Rıza Doğrul, "Mehmed Âkif'in Hayatı", *Safahat*, İnkılâp Yay. İstanbul 1977, 38.

⁴⁰⁷ Ersoy, "Tefsir-i Şerif", *Sebilür-Reşad*, 8-1, ad. 199-8, (27 Haziran 1912), 133-134

⁴⁰⁸ Ersoy, "Tefsir-i Şerif", *Sebilür-Reşad*, 9-2, ad. 220-38, (28 Kasım 1912), 213-214.

ataletle, cehaletle, miskinlikle, çığırından çıkmış tevekkülle suçlarken; kendilerinin ye'se düştüklerini hiç akıllarına bile getirmiyorlar.⁴⁰⁹ Oysa ümitsizlik, ataletten de, zilletten de, cehaletten de daha kötüdür. Cenab-ı Hakk, Kur'ân'ı muhafaza edeceğini beyan ediyor (Hicr, 15/9). Kur'ân'ı korumak, İslamı, İslamı korumak ise, müslümanları korumak demektir. Müslümanların yokluğunu düşündüğümüzde, Kur'ân'ın yeryüzünde yaşamasını tasavvur edebilir miyiz? Öyleyse gözümüzü açıp, şu ümitsizlikten kendimizi kurtarmak için geceli gündüzlü uğraşmalıyız.⁴¹⁰ Hz. Ömer (r.a): “*Zındığın kahramanlık, mü'minin bitkinlik göstermesinden Allah'a sığınırım*” dermiş. Evet zındıklar alabildiğine gayretli, sıddıklar ise alabildiğine lakayt davranmaktadırlar.⁴¹¹

Âkif, ümmetin içindeki ümitsizliği; kapkara, sonsuz bir karanlık olarak tanımlayıp milletin ölüm nedeni olarak göstermişti. Ümmetin ölümünü engellemek için Âkif ümidi aşlamaya çalışır. Ümit dolu bir gençlik ümidin gücüyle çalışacak ve istikbalini garanti altına alacaktır. Âkif bu duyguyla şiirlerini yazar ve şöyle tavsiyede bulunur:

‘‘Ye’s öyle bataktır ki; Düşersen boğulursun
Ümmide sarıl sımsıkı, gayret ne olursun!’’⁴¹²

Aynı şiirin devamında Âkif, ümitle kuşanan müslümana “çalış” der:

“Mâdem ki alçaklığı bir, ye’s ile şirkin.
Mâdem ki ondan daha mel’un, daha çirkin
Bir seyyie okur sana ey unsur-i iman
Nevmid olarak rahmet-i mev’ud-i Huda’dan
Hüsrana rıza verme çalış azmi bırakma
Kendin yanacaksan bile, evladını yakma.”⁴¹³

Ümitsizliğe karşı ümidi ve çalışmayı teşvik eden Âkif, bu çalışmanın netice alınıncaya kadar sürdürülmesi gerektiğini söyler. Çünkü “ümit” ve “çalışmak” birlikte gerçekleşir. Bu noktayı çok iyi bilen Âkif, sonuna kadar azimle çalışılmasını hiçbir ümitsizliğe kapı açılmaması gerektiğini sıkı sıkı tembih eder:

“İş bitti sebatın sonu yoktur”deme, yılma.
Ey milleti merhume, sakın ye’s’e kapılma.”⁴¹⁴

Başka bir şiirinde amaca doğru ilerlerken, hayal kırıklığı yaratacak engellerle karşılaşılabilceğini ancak bu durumda ümitsizliğe düşmeyip aksine azme daha sıkı

⁴⁰⁹ Bilgiz, 170.

⁴¹⁰ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 10, ad. 257, (14 Ağustos 1912), 365.

⁴¹¹ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 10, ad. 259, (28 Ağustos 1912), s. 397.

⁴¹² Ersoy, *Safahat*, 176.

⁴¹³ Ersoy, *Safahat*, 176.

⁴¹⁴ Ersoy, *Safahat*, 176.

sarılması gerektiğini belirtir:

*“Bazen iki-üç haybet olur rehzen-i ümmid...
İnsan o zaman etmelidir o azmini teşdid.
Ye’sin sonu yoktur ona bir kere düşersen
Hüsrana düşersin çıkamazsın ebediyen!”⁴¹⁵*

Âkif “Memleket batacaktır” naralarıyla, ümmete ümitsizlik aşılایanlara karşı ümidi savunur. Bu noktada dini hareket noktası yaparak, fikirlerini açıklamada en etkili yöntemi kullanmış olur:

*“Batmazdı, hayır batmadı, hem batmayacaktır;
Tek sen uluyan ye’si gebert, azmi uyandır”
Kâfi ona can vermeye bir nefhâ-i iman
Davransın ümidin, bu ne heybet, bu ne hirmandan?”⁴¹⁶*

Âkif birçok şiirinde, üstü kapalı bir şekilde ümit telkininde bulunur. Mesela, “Memleket batacaktır” diyenlere yukarıdaki beyitlerden başka:

*“Sahipsiz olan memleketin batması haktır,
Sen sahip olursan bu vatan batmayacaktır.”⁴¹⁷* beytiyle gizli bir ümit teşvikinde bulunur. Maide Suresi’nin 105. ayetinin tefsirinde şunu ifade eder: *“Şimdi yapılacak şey bundan böyle olsun ağzımızı değil gözümüzü açarak, kusurları yakından görerek onları ikmale; Allah’a, İbadullah’a karşı mükellef olduğumuz vasiyetleri, vazifeleri hakkıyla ifaya çalışmak. Ye’sin manası yoktur.”⁴¹⁸*

Âkif, ye’si kırmamızı ve hep beraber ülkeyi kurtarmaya gayret etmemizi tavsiye ediyor: *“Allah aşkına olsun artık gözümüzü açalım; artık kendimize gelelim. Artık asırlardan beri elimizi kolumuzu kısıkrak bağlayan şu melun ye’si kahredip kendimizi kurtaralım. El ele baş başa vererek çalışalım.”⁴¹⁹* Fetih Suresi’nin 28. ayetinin tefsirinde de yanı noktaya vurgu yapar: *“Küfr-i mahz olduğumuzu kafalarımıza iyice yerleştirelim de din-i ilahi için mev’ud olan istikbali nuranura doğru bir an evvel yürümenin dersine bakalım.”⁴²⁰* *“Dalale düşmüşlerden başka kim Tanrı’sının rahmetinden ümidini keser?”* (Hicr/56) Âkif bu ayete dayanarak ümitsizliği haram, başka bir yerde, küfür olarak nitelemektedir. Süleymaniye kürsüsünde verdiği vaazının sonunda bu durumu şöyle ifade eder: *“İstikbalden kat’i ümit etmeyelim. Me’yus olmayalım. Zira Ye’s haramdır;*

⁴¹⁵ Ersoy, *Safahat*, 54.

⁴¹⁶ Ersoy, *Safahat*, 390.

⁴¹⁷ Ersoy, *Safahat*, 176.

⁴¹⁸ Şengüler, IX/153.

⁴¹⁹ Şengüler, IX/167.

⁴²⁰ Şengüler, IX/175.

zira ye's en büyük ölümdür."⁴²¹

Âkif, İstanbul, Fatih, Beyazıt ve Süleymaniye camilerinde; Kastamonu ve Balıkesir de toplam dokuz tane vaaz vermiştir. Bu vaazların çoğu ümit teşviki ve çalışma tavsiyesiyle biter. Kastamonu'daki Nasrullah camisindeki vaazda ümidi teşvik eder. Şöyle ki: *'Ye'si, meskeneti, ihtirası, tefrikayı büsbütün atarak, azme, mücadeleye, vahdete sarılalım. Hak yolunda mücahedeye, vahdete sarılalım. Cenab-ı Kibriya, Hak yolunda mücahede için meydana atılan, azim ve iman sahipleriyle beraberdir*".⁴²² "Kastamonu vaazının başlığı ise *"Ye'se düşen müslüman değildir.*"⁴²³ cümlesidir. Bu vaazda Âkif, dört tane ümitsizlikle ilgili ayet okur. Bunlar Yusuf 12/87; Hicr 15/56; Zümer 39/53; Secde 32/49 ayetleridir. Bu durum, Âkif'in bu konuya ne kadar önem verdiğini gösterir. Bir vaazında: *"Ümitsizliğe kapılarak Allah'ın bize vaat ettiği başarıyı hafife almaya devam mı edeceğiz"* der, şu ifadelerle: *"O halde ye'sin manası var mıdır? Çalışanlara, Allah katında mücadele edenlere mev'ud olan nusreti, istihfaf mı edeceğiz? Buna liyakat kazanmak için, hiç bir hareket hiçbir faaliyet göstermeyecek miyiz?"*⁴²⁴ Vaazın sonunda şunları ekler: *"Geliniz Allah'ın inayetinden ye'se düşmek suretiyle bilerek bilmeyerek daldığımız dalâlet girdabından silkinip çıkalım.*"⁴²⁵

Âkif Balıkesir'de Zagnos Paşa camisindeki vaazında ise, yeisin küfür ve şirk olduğunu şu sözleriyle dile getirir: *"Erbab-ı iman için ye'se düşmek imkanı yoktur. Elhasıl nazâr-ı İslam'da Allah'tan ümidini kesmek haramdır. Haram da değil, küfürdür, şirkidir. Ancak Mevlâ'nın merhametine bel bağlayarak emrettiği tariki tutmamak tabiri caiz olmaz.*"⁴²⁶

Âkif, ümmetin içinde bulunduğu derin uykudan uyanıp, harekete geçmesi için hep çaba sarf etmiştir. Onun bu yönünü, en yakın arkadaşı Eşref Edip şöyle ifade eder: *"Âkif ye'sin müthiş düşmanı idi. Ye'se karşı ateş püskürürdü. En felaketli zamanlarda devleti ve milleti her taraftan musibet kapladığı bütün ümitler kırıldığı maddi ve manevi her şey sönüp gitti, zannedildiği zamanlarda, fütur getirmemiş ye'se kapılmamış, ye'se düşenleri şiddetle muaheze etmiş "ye'sin küfürden imtinadan başka bir şey olmadığını yazmış."*⁴²⁷

İstiklal Savaşı'nın yapıldığı günlerde Tacettin Dergâhı'nda Yusuf Akçura ile

⁴²¹ Şengüler, IX/237.

⁴²² Şengüler, IX/300.

⁴²³ Şengüler, IX/341.

⁴²⁴ Şengüler, IX/347.

⁴²⁵ Şengüler, IX/352.

⁴²⁶ Şengüler, IX/247.

⁴²⁷ Fergan, 273.

Âkif'in konuşmasını Eşref Edip şöyle anlatır: “Yusuf Akçura memleketin durumu halinde ümidiniz nasıldır?” diye sormuş, Âkif: “Ben hiçbir zaman memnun değilim. İman olduktan sonra muvaffak olmaya çağımız şey yoktur. Biz ne vakit aramızda vahdet gösterip, milleti hak yoluna davet edersek o derhal mütebeatta kusur etmez her fedakârlığı ifâya şıtab eder.”⁴²⁸

İstiklal Marşı'mızın da yazarı olan Âkif, marşımızı baştan sona kadar iman, ümit ve coşku dolu ifadelerle donatmıştır. İsa Kocakaplan bu noktayı şöyle ifadelendirir: “İstiklal Marşı, ümit ve cesaret şiiridir desek yanlış olmaz. İlk mısrada başlayan bu özellik şiirin sonuna kadar dozu artarak devam eder.”⁴²⁹

“Doğacaktır sana vaat ettiği günler hakkın
Kim bilir belki yarın belki yarından da yakın.”

İstiklal Marşı, 1921 yılında, ülke, İstiklal Savaşı'nı yaparken yazılmıştır. Türk ordusuna ve Türk milletine sabrı, gayreti, tevekkülü, ümidi, imanı en güzel ifadelerle anlatan Âkif, ömrünün sonuna kadar bu tavrını sürdürmeye özen göstermiştir.

3.4.10. Ahlâk

Bununla ilgili olarak ilk önce Âkif'in şu beyitlerine kulak verelim:

“Ne irfandır veren ahlâka yükseklik, ne vicdandır;
Fazilet hissi insanlarda Allah korkusundandır.
Yürekten çekilmiş farz edilsin hayf-i yezdânın,
Ne irfan kalır tesiri kat'iyen, ne vicdanın.”

Âkife göre, ahlâkın temeli dindir; Allah korkusudur. Âkif Allah korkusunu anlatmak için: (Ali İmran/102) “Ey müslümanlar, Allah'tan nasıl korkmak lazımsa öyle korkun.” diyerek, Allah korkusunun ahlâka etkisine işaret etmektedir. Allah'ı düşünmeyen, O'nu içinde hissetmeyen, O'ndan çekinmeyen kimseler her türlü kötülüğü yapabileceklerdir. Kişideki Allah korkusu, O'nu ahlâksızlıklardan kötülüklerden koruyan bir kalkandır. Bu kalkan yoksa insan fuhşa, yalana, iftiraya, iki yüzlülüğe, fesada, dedikoduya v.b. açık demektir. İnsandaki ahlâklı ve faziletli olma duygusunu besleyen, Allah korkusudur. Eğer bu korku olmazsa insandaki bilgi ve vicdan hiçbir işe yaramayacaktır.

Âkif, müslümanların ahlâk yönünden çöküntüde olduğunu, bu durumun devam

⁴²⁸ Fergan, 90.

⁴²⁹ İsa Kocakaplan, *İstiklal Marşımız ve Mehmet Âkif Ersoy*, Bayrak Dağıtım, İstanbul. 1999, 36.

etmesi durumunda ise; yok olmaya doğru ilerlediğimizi belirtiyor. Burada Âkif'in bu duruma önerdiği çözümü ifade edelim.

*“Ruh-i izmihlalimiz ahlâkın izmihlalidir.
Sade bir sözdür fakat hikmetlerin en mücmeli.
Bir halas imkânı var: Ahlâkımız yükselmeli.
Yoksa pek korkunç olur katmerleşip hüsrânımız.
Çünkü hem dünya gider, hem din, eğer yapmazsanız.”*⁴³⁰

Âkif, milletin ahlâk yoksunu olduğunu “müslümanlık nerde, bizden geçmiş insanlık bile!” diyerek ifade ediyor. Aynı şiirde, ahlâksızlığımızın sonucu olarak milletin parçalanıp yok olma aşamasına geldiğine dikkat ediyor. Bundan sonra müslümanlara, durumdan utanıp kendilerine çeki düzen vermeleri gerektiğini, şöyle dile getiriyor:

*“Saygısızlık elverir... Bir parça olsun arlanın
Vakti çoktan geldi, hem geçmektedir arlanmanın
Davranın haykırmadan nakus-i izmihlâliniz...
Öyle bir buhrana sapmıştır ki, zira haliniz...
Zevke dalmak şöyle dursun, vaktiniz yok mateme!
Davranın, zira gülünç olduk bütün bir âleme...”*⁴³¹

Âkif, ahlâksızlığın giderilmesi için Kur’ân’a sarılmamızı şöyle tavsiye ediyor: *“Görülüyor ki bu ayeti kerime ile Cenab-ı Hak ümmete edeb öğretiyor. İnsanlık öğretiyor. Öyle bir surette ki: Eğer biz o adaba sarılmış olsaydık, bugün milletlerin en büyüğü olurduk.”*⁴³²

Âkif'in ahlâkı, Allah korkusuna dayanır. İrfan ve vicdan kendi başına ahlâkı hakem alamaz. Allah'ın mutlak iradesine ve gücüne ihtiyaç duyar. Âkif'in cebri kader anlayışının etkilerini ahlâk anlayışında da görmekteyiz. Allah'ın iradesinin, kulun iradesini kapsadığını kabul eden görüş, Allah iradesini vicdana da müessir kılmaktadır. Böylece bilgi, vicdan, kişilik tek başına Âkif'e göre ahlâklılık açısından hiçbir şey ifade etmemektedir.

Yakın arkadaşı Eşref Edip ise, Âkif'in ahlâki düşüncesi için şunları söyler: *“İşte onun felsefe mihveri dindir ve onun dindeki mihveri de Allah korkusudur. Eğer inananlarda Allah korkusu yoksa insanlığın hiçbir meziyeti kalmaz. Ahlâk dediğimiz şey ne dinden ne irfandan ne vicdandan hiçbir şeyden değil, yalnız Allah korkusundan*

⁴³⁰ Ersoy, *Safahat*, 256.

⁴³¹ Ersoy, *Safahat*, 252.

⁴³² Şengüler, IX/31.

çıkıyor.”⁴³³

Nevzat Ayas da Âkif’in, ahlâktan Allah korkusunu esas tuttuğunu belirtir.⁴³⁴ Âkif’in ahlâkı, Kur’ân’daki ahlâkî ilkelerdir. Bu ilkeler: Dürüstlük, sözünü yerine getirme hassasiyeti, temizlik, yalan, iftira, zina, dedikodudan kaçınma, insanlara insanca davranma, küfürden uzak durmadır. Bu konuyla ilgili Nurettin Topçu’nun tespiti ise şöyledir: *“Ahlâkta yapılacak inkılabın esaslarını ise Kur’ân’da arıyordu. Ahlâk sahasındaki alçalmamızın sebebi, dini elden bırakmamızdır. Ama hangi dini? Âkif, ahlâkımızın ancak İslam’ın hakiki kaynaklarından hayat ve ilham alabileceğine inanmıştı.”*⁴³⁵

3.4.11. Batıl İnanç ve Fikirlerden Arınmak

Âkif, geçmişin körü körüne taklit edilip, dinin görenekler yığını haline getirilmesinden rahatsızlık duyar. Bunu engellemek için Kur’ân’a dönüp, dinin yeniden yapılandırılmasını ister. Çağa, şartlara, ihtiyaçlara göre din yeniden yorumlanmalıdır. Yorumlama yapılırken geçmiş zamanlardaki din adamlarımızın çağa uyan fikirlerinden yararlanabiliriz. Fakat geçmişin yanlış fikirlerinden ve inançlarından sıyrılmamız gerekir. Bu konudaki fikirlerini Âkif şu sözleriyle dile getirir:

“Desen ki, ufuklarda bir aydınlık uyansın:

Maziye ateş vermeli, baştanbaşa yansın!

Şaşkınlık olur köhne telakkileri ihya.

*Şeyda-yı terakki, koşuyor; baksana dünya.”*⁴³⁶ Âkif, taklitçiliğin önüne geçmek için Kur’ân’ı ön plana çıkarır

3.4.12. İbret Almak

Âkif, ileri medeniyetler seviyesine yükselmek için tarihi bilme ve tarihte yaşananlardan ders almanın önemini şiddetle vurgular. Tarihin tekerrür etmemesi için, tarihten ders alınması şarttır. Milletin kaderini tayin eden insanlara, yapacakları yeniliklerde toplumun ruhundaki özelliklere uygun kararlar almasını, dolayısıyla tarihi

⁴³³ Fergan, 355.

⁴³⁴ Ayas, 532.

⁴³⁵ Topçu, 49.

⁴³⁶ Ersoy, *Safahat*, 391.

ciddiye almalarını üstü kapalı işaret eder. Bu noktada batıyı körü körüne taklit hem tarihi devre dışı bırakmak hem de milletin milli değerlerini hiçe saymak anlamına gelir.

Bu düşüncelerini şu beyitlerde görmekteyiz:

*“O kanaat da şudur: Sırr-ı terakkinizi siz.
Başka yerlerde taharriye heveslenmeyiniz.
Onu kendinde bulur yükselerek bir millet.
Çünkü her noktada taklid ile sökmez hareket.
Kendi “mahiyet-i ruhiyye” niz olsun kılavuz
Çünkü beyhudedir ümmid-i selamet onsuz.”⁴³⁷
“Ta ibret olup kalmayalım âleme...”⁴³⁸*

Âkif, insanlık ve müslümanlık tarihinden ders almazsak, bizim insanlığa ibret olacağımızı ifade eder. “Öyleyse aklımızı başımıza toplayıp adam gibi dersimizi almalıyız”, diyerek eğitimciliğini şöyle sergiler: “Öyle ise de, bari bundan sonra olsun, gözümüzü açalım. Tarihi öyle masal dinler gibi dinlemeyelim. Her vakadan kendimiz için ibretler, hisseler almaya çalışalım. Gezdiğimiz uğradığımız memleketlerin, yalnız havasıyla suyu hakkında malumat edinmeye kasr-ı himmet etmeyelim. Geçmişten ibret almamakta devam edersek, el iyâzu billâh’ı gelecekler için pek acıklı bir ibret olacağız.”⁴³⁹

Âkif, müslümanları harekete geçirmek için bin türlü yola başvurmaktadır. Çeşitli akıl yürütmelerle, müslümanların can damarına basmaya çalışarak, çeşitli uyarılarla aklını başlarına almalarını söyler. Hac Suresi’nin 45-46. ayetlerinin tefsirinde, geçmişe karşı ilgisizliğimizi eleştirdikten sonra müslümanlara şöyle seslenir: “Ey Cemaat-i Müslimin, artık Allah için olsun uyanınız. Kalp gözünü, can kulağını böyle sımsıkı kapamayınız. Bir millet ne hale geliyor da topraklara seriliyor: Bir vatan nasıl olur da ayaklar altında kalıyor; bunu görünüz, anlayınız! Hala mı duygusuzluk? Hala mı görgüsüzlük? Etmeyiniz!”⁴⁴⁰

Âkif, Kastamonu vaazında da halkın içinde bulunduğu durumu; hazinelerin üzerine oturup gelip geçene avuç açan dilencilere benzetip sözlerine şöyle devam eder: “Allah rızası için olsun artık aklımızı başımıza toplayalım. Artık gördüğümüz felaketlerden uğradığımız musibetlerden ibret alalım. Bu cehaletimiz, bu gafletimiz, bu

⁴³⁷ Ersoy, *Safahat*, 159-160.

⁴³⁸ Ersoy, *Safahat*, 241.

⁴³⁹ Şengüler, IX/118.

⁴⁴⁰ Şengüler, IX/163.

nifakımız, bu şikakımız yüzünden neler kaybettiğimizi düşünmüyor musunuz?”⁴⁴¹

Âkif, gördüğü olayları ve geçmişi, şiirlerinde tarihçi bir edayla işlemiştir. Her kareyi şiirlerine yansıtmış, hiçbir konuya karşı ilgisiz kalmamıştır. “Safahat” baştan sona bu gözle incelendiğinde, o dönemin siyasi, fikri, toplumsal ve dini yapısı bütün çıplaklığıyla okunabilmektedir. Bu durumun nedeni, Âkif’in kendinden sonra gelen nesle bir tarih kitabı yazarak ibret malzemesi ortaya koymak istemesidir. Yani Âkif hem dönemindeki insanlara, hem de kendinden sonra gelen insanlara tarih şuurunu aşılama istemiştir.

İslam'ın emirlerinin ilahi olduğuna, şüphesiz doğru olduklarına inanmak yetmiyor, onlara sarılmak ve onların gösterdiği yoldan sapmamak gerekiyor. İsyan, tuğyan, cehalet, atalet, sefahet ve nifak milletleri mutlaka izmihlale sürükler. Bu davranışlar, ister imansızlık yüzünden olsun, isterse inanıldığı halde amele karşı isteksiz davranmaktan olsun, aynı feci sonucu hazırlar. Bizler olayları masal dinler gibi dinlemeyelim. Gezdiğimiz memleketlerin sadece havasıyla suyu hakkında bilgi toplamakla kalırsak, geçmişten ibret almamış, istikbale hazırlanmamış oluruz.⁴⁴² Zamanımızdaki müslümanlar, dünyayı dolaşsalar bile öğrenecekleri bir şey yok. Asr-ı Saadet'teki müşrikler gibi kalb gözleri kapalı, işittiklerinden de alabilecekleri bir şey yok. Çünkü can kulakları sağırdır. Hakikat bu. İsterse her adım başı levhalar bulunsun, isterse her zerreden binlerce ses yükselsin, bütün bunlar müslümanların nazarları için seçilmez bir karaltıdan, kafaları için anlaşılma bir sestten başka bir anlam ifade etmiyor.⁴⁴³

3.4.13. Akıl

Âkif taassubu şiddetle reddeder. Taassubun ortadan kalkması için hurafelerden, göreneklerden kurtulup Kur'an'ın aslından ilham alınmalıdır. Bu ise aklı kullanmakla gerçekleşir. Duygusal davranıp geçmişin yanlış uygulamalarını devam ettirmek dinin amacından uzaklaştırılmasına sebep olmaktadır.

Âkif, düşünmeden, araştırmadan, sorgulamadan kabul edilen dindarlığın, insanı bağımlaştırdığını ifade eder. Taassuptan kaçınmak için aklımızı kullanmamızı, düşünmemizi, araştırmamızı ve eğitim almamızı önerir. Daha önceki konularda bahsi

⁴⁴¹ Şengüler, IX/317.

⁴⁴² Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 8-1, ad. 208-26, (29 Ağustos 1912), 493-494.

⁴⁴³ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 9-2, ad. 224-42, (26 Aralık 1912), 277-278.

geçen “Allah’a dayan, saye sarıl, hikmete ram ol” mısrasında Âkif’in dini anlayışta “aklı” ön plana çıkardığı görülür. Ankebut Suresinin 9. ayetinin tefsirinde ise, açık açık “İslam akıl dinidir.” buyurur: “İnsanın dini aklından ibarettir, akli olmayanın dini de yoktur. İşte bizim şeriatımız akıl şeriatıdır. Dinimiz akıl dinidir. Biz ise aklın hükmünü bile ta’îl ettik.”⁴⁴⁴

Âkif’in akılcılığı, Hz. Muhammed’in doğduğu geceyi anlattığı şiirde de göze çarpar: “Lakin o ne hüsrandı ki hissetmedi gözler. Kaç bin senedir hâlbuki bekleşmedelerdi”.⁴⁴⁵ Şiirin bütününe incelediğimizde; Hz. Muhammed’in olağanüstülüğünü ima eden veya açıkça ifade eden bir cümleye bile rastlayamıyoruz. Hz. Muhammed’in normal bir çocuk olarak doğduğunun bilincindedir. Bu konuya Mithat Cemal şöyle dikkat çekmiştir: “Sonra, Âkif, peygamber doğduğu zaman putlar düştü, ateşgedeler söndü demez, bilakis, peygamberin doğduğundan kimsenin haberi olmadı, der ve müteessirdir.”⁴⁴⁶

Âkif’in akla verdiği önemi şu ifadelerinden de anlamaktayız: “Din akıldan ibarettir. Akli olmayanın dini de olamaz. Akla bu kadar yüksek paye veren müslümanlığın ahkâmında mâkul olmayan bir hüküm bulunabilir mi? Ne hacet! Bütün tekalifi şer’iye zevil ukule aid değil midir? Yoksa siz ilmihali de mi anlayarak okumadınız?”⁴⁴⁷

Âkif’in akılcılığını, aşağıdaki olayda da görebiliriz: “Zavallı şeriat kimlerin elinde, hem ne gibi işlere alet olduğunu biliyor musun? Allah aşkına olsun biz daha ne zamana kadar şeriatı üzerimize çökmüş bir kâbus, karşımıza çıkmış bir umacı tahayyül edeceğiz? Dünyanın en kalabalık bir caddesinin ortasında bir ölü yatmış gelip geçen dirilerin hayatı üzerinde adeta tasarruf ediyor. Yahu, şu mezarı kaldıralım desek derhal kıyametler kopuyor. “Şeriatın müsaadesi yoktur, ne yaparsın?” deniliyor. Demek bizim o mülevves hükümeti sabıkamız müslümanlığı şekl-i aslisinden o kadar çıkarmış ki hala simayı hakikisini tanıyamıyoruz, hala bir emr-i hayre teşebbüs edeceğimiz zaman “sakın şeriat buna mani olmasın” demek istiyoruz. - İyi amma Osman Baba’yı kaldırmak için ne yapmalı! - Pek kolay. Evvela parmaklığı, sonra taşları kaldırılır. Daha sonra başındaki ağaçlar kestirilir. Bu işler bitince zemini düzeltilip bırakılır.

⁴⁴⁴ Şengüler, IX/230.

⁴⁴⁵ Şengüler, IV/158.

⁴⁴⁶ Kuntay, 272.

⁴⁴⁷ Şengüler, IX/100.

- *Vakıa aklen böyle.*
- *Hayır! efendim, şeran de böyle.*”⁴⁴⁸

3.4.14. Takva

Âkif, gösteriş için yarım yamalak bilinçsizce yapılan ibadetleri eleştirmiştir. O, ibadetlerin, hakkıyla, samimi ve düzenli bir şekilde yapılmasından yanadır. Âkif, müslümanların kurtuluşu için camilerin düzenlenmesi gerektiğini savunur.

Âkif’e göre, camilere cemaatle namaz kılmak için gelen müslümanları, gerçek din adamlarının vereceği vaazlarla aydınlatmak ne büyük bir din eğitimidir. İbadetlerin maksatlarını anlatan vaiz, müslümanların kurtuluşu için bulunmaz bir fırsattır. Özellikle Cuma namazı müslümanların birlik ve beraberlik ruhunun pekiştirilip birçok konuda aydınlatılabileceği çok büyük bir nimettir. Bu konuda şu tavsiyede bulunur: “*Vaiz milletin mazisini, halini bilmeli, cemaati istikbale hazırlamalı.*”⁴⁴⁹ Hac ibadeti için yapılacak düzenlemelerle haccın dünya müslümanlarının kaynaşma aracı olabileceğini söyler: “*İşte hac mevsimi yaklaşıyor. Evladını, iyalini bırakıp, birçok paralar, fedakârlıklar ihtiyarıyla dünyanın bir ucundan öbür ucuna kadar giden bu yürekli adamlara neler anlatılmaz, ne telkînâtta bulunulmaz! Hiç olmazsa hacdan maksat ne olduğunu öğrenirler, birbirini tanırlar. Ya bu az muvaffakiyet midir?*”⁴⁵⁰

Âkif namazın, orucun, haccın birine ağırlık verip diğerlerini hiç önemsemeyen ya da az önemseyen müslümanları; dinî emirlerin bütünlüğünü bozduklarını söyler. Namaz, zekât, oruç ve haccın ayrı ayrı farzlar olduğunu, namazı kılmakla zekâtın borcunun ödenmeyeceğini açıkça ifade eder. Hepsinin yerine getirilmesi gerekir. Bu konuda müslümanlarında mevcut eksikliği gidermek için akıllı davranması gerektiğini söyler.

Âkif, maneviyata büyük önem vermiştir. Doğrudan doğruya şiirlerinde bu maneviyatın izlerini görmekteyiz. Âkif mutasavvıf bir babanın elinde yetişmiştir. Mektep çıkışlı olmasına rağmen, hayat şartları onu duygulu ve sessiz bir kişi yapmıştır. Daha sonra Mısır’da yaşadığı inziva hayatı, O’nun maneviyatına derinden tesir etmiş, şeriat, takva ve maneviyat ilkelerini iç içe idrak etmiştir. O’nun Gazali, Mevlana gibi mutasavvıfların eserlerini de hayranlıkla okuduğunu bilmekteyiz. Âkif, bir mutasavvıf olmamasına rağmen şiirlerinde tasavvufî etkiye rastlanır. Eserlerinde tasavvuf

⁴⁴⁸ Şengüler, V/127.

⁴⁴⁹ Şengüler, V/73-74.

⁴⁵⁰ Şengüler, V/75.

düşüncesinin izlerini şu beyitlerde görmekteyiz:

*“Masiva bir şey midir, Boş durmuyor Hâlık bile
Bak tecelli ediyor bin şer’i günagün ile.”*⁴⁵¹

Tasavvuftaki tecelli görüşünün baskın olduğu yukarıdaki beyitlerden sonra “Tevhit Yahut Feryat” adlı şiirinde de; bütün varlıkların Allah’ın gölgesi olduğu düşüncesine rastlıyoruz:

*“Ey nur-i uluhiyyetinin zilli avalim.
Zillin bile esrar-ı zuhurun gibi muzlim!”*⁴⁵²

Devrindeki edebiyatçıları anlatırken duygularının nefsi emmare seviyesini aşmadığını söyler. Bu durum bizi, tasavvufi bir kavramı kullandığı için, tasavvuftan etkilendiği sonucuna götürür:

*“Koca millet! Edebiyatı ya oğlan, ya karı...
Nefs-i emmare hizasında henüz duyguları...”*⁴⁵³

Âkif, insanı anlatırken, insanın cisim olarak küçük olduğu fakat içinde büyük bir âlem taşıdığını belirtir:

*“Haberdar olmamışsın kendi zatından da hala sen
Muhakkak bir vücudum dersin ey insan fakat bilsen...
Senin mahiyetin hatta meleklerden de ulvidir.
Avalım sende pinhardır, cihanlar sende matvidir.”*⁴⁵⁴

Şiirin devamında tasavvuftaki kalbin ilahi nazargah olduğu söyler. Bu düşüncesini de şu beyitlerde görmekteyiz:

*“Zeminlerden, semalardan taşarken feyz-i Rabbani
Olur, kalbin tecelli – zar-ı nura – nur-i Yezdani.”*⁴⁵⁵

Nurettin Topçu ise, O’nun, Mısır’da tasavvuf düşüncesiyle kuşandığını söyler: “Yurttan ayrıldıktan sonra, Âkif’in din idealinde mistikliğe doğru bir yükseliş görüyoruz. ‘Gölgeler’deki son şiirinde vahdeti vücudun değilse de vahdeti şuhudun mertebesine ulaşmış bulunuyor.

- Tecelli etmedin bir kere, Allah’ım cemalinle!
- Nedir manası, mabut olmadıktan sonra, mihrabın
Rûkûun, inayetin, vecdin, bütün biçare esbabın.”⁴⁵⁶

⁴⁵¹ Ersoy, *Safahat*, 24.

⁴⁵² Ersoy, *Safahat*, 31.

⁴⁵³ Ersoy, *Safahat*, 143.

⁴⁵⁴ Ersoy, *Safahat*, 59.

⁴⁵⁵ Ersoy, *Safahat*, 59.

⁴⁵⁶ Topçu, 53-54.

Fevziye Abdullah Tansel ise, Âkif'te, bazen dini şiirlerinde müspet konulara bazen de tasavvufa dayalı konulara yer verdiğini, önceleri toplumsal konuları işlerken inziva hayatından şahsi mevzulara yer vermesinin geçirdiği ruh bunalımlarıyla ve tereddütlerle izah olunabileceğini ifade ediyor. Tasavvufi ağırlıklı şiirleri hakkında açıkça mutasavvıf demez: “*Tanrı’nın varlığı hakkında fizik ötesi düşüncelere şüphelere yer veren manzumeler...*”⁴⁵⁷ şeklinde ifade eder.

Mehmet Demirci ise Âkif’in mutasavvıf olmadığını fakat bazı şiirlerinde tasavvuf izlerini taşıdığını şöyle ifade eder: “*Âkif’in tasavvufi manada bir seyr-i sulûk hayatı yaşamamakla beraber yukarıda sözünü ettiğimiz tasavvuf kültür ve düşüncesinin tesirini taşıdığı muhakkaktır. Nesirlerinde pek görülmemekle beraber şiirlerinde belli ölçülerde tasavvuf izlerine rastlanmaktadır.*”⁴⁵⁸

Âkif’in “Tevhit yahut Feryat” adlı şiirinde ise, Allah’ın kayıtlardan münezzeh olduğu görüşüyle, tasavvufun izlerini görmek mümkündür:

“*Bir an diyerek, eylemişim, bilmeyerek bak
Takyid zamanla seni ey Fatır-ı Mutlak.
İtlaka nasıl yol bulabilsin ki tefekkür
Eşbahi görür eyler iken ruhu tasavvur.*”⁴⁵⁹

Âkif, Allah’ın mutlak kaydından münezzeh olduğunu; insanınsa bunu idrakten aciz olduğunu söyler. Allah’a duyduğu özlem ve O’na kavuşma isteği şu beyitlerde kendini gösterir:

“*Henüz yâdımdadır, bezminde olduğum demler
O demler ki yâdından kopar beynimde bin mahşer
Ömürler geçti, sen yoksun, gel ey bir tanecik Ma’bud
Gel ey bir tanecik Gaib, gel ey bir tanecik Mevcud...*”⁴⁶⁰

Allah’a duyulan özlem şu beyitlerde de göze çarpar:

“*Senin Mecnun’unum, bir sensin ancak taptığım Leyla
Ezelden sunduğun şehla-nigahın mestiyim hala.
Gel ey saki-i baki, gel, Elestin yadı şad olsun.*

*Yarım paymane sun bir cur’a sun, tek aynı meydan olsun
O lahuti şarabın Vahyi her zerremden inerken
Bütün ahengi hilkat bir zaman dinsin eninimden.*”⁴⁶¹

⁴⁵⁷ Fevziye Abdullah Tansel, *Mehmet Akif Ersoy (Hayatı ve Eserleri)*, 3.Baskı, Mehmet Akif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, 12.

⁴⁵⁸ Mehmet Demirci, *Yahya Kemal ve Mehmet Âkif’te Tasavvuf*, Akademi Kitabevi, İstanbul 1993, 81.

⁴⁵⁹ Ersoy, *Safahat*, 14.

⁴⁶⁰ Ersoy, *Safahat*, 412.

“Secde” adlı şiirinde ise, her şeyin Allah’ta yok olduğunu şu şekilde dile getirir:

*“Bu vahdet-zara dün baktım: Ne meyhaneydi cuşa cuş
Bugün rıdanı gördüm: Başka bir peymaneden bi-huş
Bütün dünya serilmiş sunduğun vahdet şarabından
Benim mest olmayan meczubum, Allah’ım benim meydan.
Kıyılmaz lakin Allah’ım bu gaşyolmuş yatan vecde
Bırak ‘hilkatle’ olsun varlığım yekpare bir secde”⁴⁶²*

Âkif, kalbin Allah’ın yeri olduğunu söyler. Kalbin, ilim ve irfanla boşa süslendiğini, onları atıp kalbi Allah’la doldurmanın gerçek irfan olduğunu şu sözlerle dile getirir:

*“Bu bir mabetse, çırpıplak yakışmaz, sonra gayet loş
Gelen Ma’bud: Işık bul yaygı bul, git başka yerden koş!
Ne yanılmışım hesabım: Hiç kapımdan geçmez oldun bak
İlahi söktüm attım işte hücrem şimdi çırpıplak:
Ne afakımda kandil, ne mihrabımda seccade.”⁴⁶³*

3.4.15. İlim ve Cehâlet

Mehmet Âkif, İslam toplumunun içine düştüğü hüsrânın esas sebebi olarak, müslümanların son üç asırdaki ilmi birikimden mahrum kalmalarını ve dini değerleri yanlış anlamaları olarak görür. O, cahille âlimin eşit olamayacaklarını; cehaletin ölüm ve karanlık, ilmin hayat ve nur olduğunu şiir diliyle ifade eder. Ona göre en büyük ve gerçek düşman cehalettir; ilk başta onunla savaşıp onu yenmek gereklidir.⁴⁶⁴ İlimde mutlaka ihtisaslaşmamız gerektiğini, ilmin bütün halka yayılmasını ve temel eğitime önem verilmesini gerektiğini belirtir.⁴⁶⁵ Cehalet yüzünden dine hurafeler hatta mevzu hadisler soktuğumuzu, bununla da kalmayıp sevap umduğumuzu bildirmektedir. Ona göre, din ilimlerinde ihtisas ehli insanların bulunması farz-ı kifaye'dir. Bu âlimlerden yeterli miktarda mevcut olursa, farz-ı kifaye de kalkar. Beşeri, ictimai ve fenni yani dünyevi alanlardaki bütün ilim dallarında yeterli âlimimiz olmadığından dolayı bu ilimleri öğrenmek ise farz-ı ayn'dır. Âlimlerimiz, dini bir gereklilik olan bu emre maalesef kulak asmamışlardır. Bu durum maskaralıktan başka bir şey değildir.⁴⁶⁶ Âkif,

⁴⁶¹ Ersoy, *Safahat*, 412.

⁴⁶² Ersoy, *Safahat*, 416.

⁴⁶³ Ersoy, *Safahat*, 413.

⁴⁶⁴ Ersoy, *Safahat*, 278.

⁴⁶⁵ Ersoy, *Safahat*, 274.

⁴⁶⁶ Ersoy, *Safahat*, 183-187.

âlimlerin taklitçi olmasını eleştirerek, ilmin yalnız teorik fikirler üretmek olmadığını, pratik yönünün de bulunduğunu belirterek, pratik yönün, toplum meselelerine çözüm getirmek şeklinde tezahür etmesi gerektiğini ifade eder. O, Kur'ân'ın körü körüne taklitçiliği kaldırmak için gönderildiğini, ancak müslümanların bir türlü bu taklit saplantısından kurtulmak istemediklerini, şayet böyle bir şey yaparlarsa atalarına saygısızlık edecekleri düşüncesinde olduklarını bildirir. Halbuki Kur'ân'ın, gönderiliş gayelerinden biri de körü körüne taklid anlayışını yok etmektir; mezarlıklarda okunmak veya ölülerin toprağına üfleyip geçmek için değil. Konu ile ilgili olarak şunları söyler:

Ya açar Nazm-ı Celil' in bakarız yaprağına;

Yahud üfler geçeriz bir ölünün toprağına;

İnmemiştir hele Kur'ân, bunu hakkiyle bilin;

Ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak için."⁴⁶⁷

Âkif'e göre, dinin taklid ile ayakta kalabileceğine dair yanlış inancımız sonucu, bid'at ve hurafelerle, muamelat ve anlayışlarımızı değiştirmiş ve dinin sahih olan şeklini bozmuşuz. Bu yüzden bugün kötü bir âdeti çıkarıp atmak, adeta dinin en büyük temellerinden birini yıkmaktan daha fazla galeyana sebep olmaktadır. Bu yanlış taklid anlayışı, dinimizi de dünyamızı da tahrip etmiştir. Zaten din ve dünya ayrılığı müslümanlıkta düşünölemeyen bir husustur. İslam milleti, bu anlayış ve inancı koruduğı zamanlarda hem dinini ve hem de dünyasını imar etmiş; bu inancı kaybedince her şeyini kaybetmiştir. Dini taklid, dünyası taklid, adetleri taklid, kıyafetleri taklid, selamları taklid, hülasa her şeyleri taklid olan bir milletin fertleri de insan taklidi demektir. Bu insan taklidleri ise ictimai bir topluluk oluşturamaz ve bağımsız yaşayamazlar.⁴⁶⁸

Âkif, milletin, diğer milletlerden geri olmasının temel sebebinin eğitimsizlik olduğunu söyler. Ülkenin eğitim seviyesi çok düşüktür. Medreseler ve mektepler iyi eğitim verememektedir. Din âlimleri eğitimsiz, mutaassıp ve dar görüşlü kimselerdir. Bütün bunları gözlemleyen Âkif çözümü, sorunu ortadan kaldırmakta görür: Eğitimdeki bozukluklar giderilmelidir. Âkif bunu şu cümleyle ifade eder:

“‘Mahalle mektebi lazım!’ demiş nihayette.

Sonunda: ‘Kuvvetimiz, şüphesiz, ilerlemeli,

Fakat düşünmeli her şeyde önceden temeli.

⁴⁶⁷ Ersoy, *Safahat*, 170.

⁴⁶⁸ Ersoy, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 9-2, ad. 209-27, (5 Eylül 1912), 4.

Teammüm etmesi lazım maarifin mutlak

Okuryazarsa ahali, ne var yapılmayacak?”⁴⁶⁹

Âkif, her şeyin temel taşı olarak eğitimi görür. Başka alanlara el atmadan önce eğitim düzeltilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır. Halkın bilgi ve kültür seviyesi yükseldi mi, yapılmayacak şey yoktur. Askeri, mühendisi, doktoru yetiştirecek olan öğretmendir. Âkif eğitimin önemine vaazlarında da değinir. Fatih camindeki vaazında şöyle der: *“Maarif maarif... Bizim için başka çare yok: eğer yaşamak istersek her şeyden evvel maarife sarılmalıyız. Dünya da maarifle, din de maarifle. Hepsi, her şey maarifle kaim. Bizim dinin cehalete tahammülü yok. Cahiller eline geçince mahvolur. Kur’ân’da, Hadis-i Peygamber’i de namütenahi hakayık var. Onlar nasıl meydana çıkar? İlimle irfanla.”⁴⁷⁰*

Âkif, Kur’ân’da keşfedilmeyen gerçeklerin ilimle ortaya çıkarılabileceğini söyler. Burada, hristiyanların çalışmasından övgüyle bahseder. Muharref dinlerini yaymak için ne kadar çalışmaktaydılar. *“Eğer ‘Hristiyanların onda biri kadar da biz çalışsaydık, bugün müslümanlar bu halde olmazlardı. Kur’ân eğer Hristiyanların elinde olsaydı bugün bütün dünya müslüman olurdu.”* der.

Âkif İslam’ın doğru yaşam şekli olarak Asr-ı Saadet’teki müslümanlığı kastetmektedir. Bugün dinin doğru şekline dönmek ise ancak ilimle olur. Ancak memlekette insanlığı kurtuluşa götürecek faydalı bilgiler bulunmamaktadır. Aydın kesimin okuduğu eserler, ne ahirette ne de dünyada fayda getirecek cinstendir. Âkif bu durumu şöyle dile getirir: *“Avam kısmı hiç okumuyor, yazmıyor; okuyup yazanlar ise ne dünyaya ne ahirete yarar sağlayacak bir yığın nazariyat ile uğraşıyorlar. Eğer el birliğiyle çalışılırsa eminim ki kurtulacağız, yoksa kurtulmak imkânı yok.”⁴⁷¹*

Âkif’e göre din, ancak ilimle vardır. İctihat sayesinde kıyamete kadar da varlığını devam ettirecektir. İctihat ise, dini bilen gerçek din adamları tarafından yapılacaktır. Âkif, piyasadaki din adamlarının mutaassıp, cahil, kabiliyetsiz, aciz olduklarını söyler. Bunun akabinde gerçek din adamının niteliklerini şöyle sıralar: *“Vaizlik, mürşitlik edecek adamın sebil-i hakkı tanıması kötü değildir. O caddeye çıkan yolların nerelerden sapmak ihtimali olduğunu iyice bilmelidir. Bir de yanlış yol tutanlara ‘dalalettesin!’ demekle iş bitmez. Oraya nasıl düşmüş saha-i Reşada nasıl çıkacak, buralarını*

⁴⁶⁹ Ersoy, *Safahat*, 226.

⁴⁷⁰ Şengüler, IX/212.

⁴⁷¹ Şengüler, IX/234-235.

tamamıyla tayin etmeli, sonra biçarelerin eline yapışmalıdır."⁴⁷²

Âkif'in ideal din adamı; tefsir, kelam, fıkıh, ileri derecede Arapça, İslam tarihi gibi dinî ilimlerle beraber; felsefe, psikoloji, sosyoloji, astronomi, fizik, kimya, biyoloji, jeoloji, tarih gibi müspet ilimleri de çok iyi bilen, kendisiyle ve halkla barışık, halkın psiko-sosyal durumunu tahlil edebilen, hitabeti güçlü, erdemli insanlardır. Bu özellikleri taşımayan insanların vaaz kürsüsüne hiç yaklaşmalarını şu makalesinde dile getirir: *"Hocamız Halis Efendi hazretlerinden niyaz ederiz: Ya bu kürsilere Ramazan'da birer adam çıkarsınlar yahut bu ceheleyi cemaatin başına bela etmesinler. Doğrusu bu herifleri dinledikçe gençlerdeki dinsizlik modasını hemen hemen mazur göreceğim geliyor."*⁴⁷³ Bu özellikleri taşıyan din ve bilim adamları milleti en ileri medeniyetler seviyesine ulaştıracaktır. Bunu yaparken işe, ilk olarak okulları düzeltmekle başlanmalıdır. Milletin kültürünü bilen ve ona sahip çıkan muallim ordusu büyük bir sabırla işlerini yapmalıdır. İttihatçıların yaptıkları gibi Babiîlileri basarak ve adam asarak kalkınma ve ilerleme olamayacağı artık acı tecrübelerle anlaşılmıştır. Bunun yerine düşünerek, ortama ve şartlara uygun yeni düzenlemelerle eğitim sistemi yeniden yapılandırılmalıdır. Âkif bu konuda ümitlidir. Onun bu konudaki düşünceleri, Ahmet Kabaklı'ya göre şöyledir: *"Âkif her konuda olduğu gibi burada da ümitlidir. Çünkü sokak zaferini kazanan ve İstiklal Savaşı'na öncülük eden Asım'ın nesli bu işi başaracak bir nesildir. İman ve irfan sahibi tahsilli gençler düşmanları nasıl yendilerse, ufkumuzu karartan gericilik ve kötülüğü de söküp atacaktırlar."*⁴⁷⁴ Âkif, eserlerinde genellikle terakkileri, hep kahramanı Asım'a yaptırır. Eğitim konusunda da gerekli ıslahı Asım yapacaktır:

"Çünkü milletin ikbali için evladım.

*Marifet bir de fazilet, iki kudret lazım."*⁴⁷⁵

Bu iki kudret de Asım'da vardır. Ülkenin kurtulması için Asım'ı Avrupa'ya gönderir. Asım orda yalnız ilim ve teknik öğrenir. Ülkesinin kültürüne, örf ve adetlerine bağlı kalarak atılımlarda bulunur. Âkif cemiyetin fedakâr ve cesur çocuğu olan Asım'ın bu inkılâbı nasıl yapacağı hususlarında, Muhammed Abduh'un fikirlerinden yararlanır. Gerçek inkılâp, şekilde yapılan değişmelerle değil kafanın içinin değişmesiyle

⁴⁷² Şengüler, IX/108-109.

⁴⁷³ Şengüler, V/74.

⁴⁷⁴ Kabaklı, 80.

⁴⁷⁵ Ersoy, *Safahat*, 369.

mümkündür. Bu ise ancak eğitimle gerçekleşir.

3.4.16. Birlik ve Beraberlik

Âkif toplumcu bir şairdir. Toplumun her türlü olayıyla ilgilenmiş, gördüğü sorunlara kendince bir çözüm bulmaya çalışmıştır. Âkif'in toplumcu kişiliği, İslam'daki "cemaat" anlayışıyla birleşip, bütün müslümanların birlik ve beraberlik idealinin oluşmasına neden olmuştur. Dini hassasiyetleri bu kadar güçlü bir şair, toplum için yazdığı şiirlerinde ve diğer eserlerinde hep bu birliği oluşturmaya çalışmıştır. Âkif, en çok milliyetçi ayrılıkları eleştirir. Bu büyük sorun karşısında Âkif birliği ve kardeşliği tavsiye eder. Birlik ve beraberliği tavsiyede, Âkif'in dayandığı kaynak dindir. Birlik ve beraberlikten uzaklaşmayı Allah'tan uzaklaşmak olarak gören Âkif, şu mısralarda bu gerçeği dile getirir:

*"İşit, bir hükm-i kat-i var ki istinafa yok meydan.
Cemaatten uzaklaşmak, uzaklaşmaktır Allah'tan.
Nedir iman kadar yükselterek bir alçak ilhadı,
Perişan eylemek zaten perişan olmuş ahadı?
Nasıl yekpare millete var etrafında bir seyret?
Nasıl tevhid-i aheng eyliyorlar ibret al, ibret",⁴⁷⁶*

Âkif'e göre dağılmak, batıl bir fikri iman derecesine çıkarmak demektir. Bunun yerine, çevredeki birlik ve beraberliği sağlamış milletlerden, ders çıkarmayı tavsiye eder.

Âkif birliğin nasıl sağlanacağını da "Köy Hocası" isimli makalesinde anlatmıştır. Merkezde halife, alt birimlerde her milletin kendi içinden ehliyetli ileri gelenleri ve en altta halk. Arapları irşat vazifesini, Arapların akıllı, bilgili ve erdemli ileri gelenleri; Arnavutların irşat görevini Arnavut ileri gelenleri; Türkler için de Türk ileri gelenleri yapacaktır. Her mürşit, halkı okutacak, yazdıracak, eğitecek; servet, sanat ve ticaret konularında ilerlemelerini sağlayacaktır Böylece Osmanlı saltanatı ve İslam hilafeti ebedileşecektir.⁴⁷⁷

Âkif, Bursa'nın işgali sırasında yazdığı "Bülbül" adlı şiirinde, din birliğinin tehlikede olduğunu söyler. Müslümanlar ise bunun sonucu başıboş kalacaklardır:

"Ne kaybettin ki: Vahdetgâhı dinin devrilip, taş taş,

⁴⁷⁶ Ersoy, *Safahat*, 382.

⁴⁷⁷ Şengüler, IV/292, 293.

*Sürünsün şimdi milyonlarca me'vasız kalan dindaş
Yıkılmış hanümanlar yerde işkenceyle kıvransın;
Gerilmiş gövdeler, binlerce, yüz binlerce doğarsın!*"⁴⁷⁸

Âkif, hilafet sancağını layık olduğu yüceliklere ulaştıracak müslüman Türk'ün; dikkatli ve basiretli davranmasını tavsiye eder. Bu durumda halifelik ve İslam, veryüzündeki maddi ve manevi en yüksek gücü oluşturacaktır. Âkif, tefsirlerinde de birlik çağrısını sürdürür. Enfal Suresi'nin 25. Ayetinin tefsirinde şöyle der: *"Ey Cemaat-i Müslimin, Allah için olsun geliniz bu tefrikalara, bu kavmiyet, bu lisan, bu bilmem ne gürültülerine nihayet veriniz. Çünkü tehlike olanca şiddetiyle her taraftan yüz göstermeye başladı. İbret almak için maziye dönüp bakmaya artık ne hacet var, ne de vakit! İyice görüyorsunuz ki bu kanlı dedikodulara, bu sırf dedikodudan çıkan kıtallere biraz daha devam edecek olursanız siz de, sizinle beraber şu son Hükümet-i İslamiye de evvelkilerin uğradığı akibeti faciaya uğrayacak."*⁴⁷⁹

Âkif, Mücadele Suresi'nin 20-21. ayetlerinin tefsirinde de birlik oluşturmayıp eğitilmiş ve kültürlü olmadığımız zaman: *"Milletlerin maskarası, müslümanlığın yüz karası"*⁴⁸⁰ olacağımızı ifade ederek; dolaylı yünden birliğe teşvik etmektedir. Âkif, *"Ey iman edenler, sizi, size hayat verecek olan şeylere davet ettiği zaman, Allah'a ve Resulüne icabet edin. Bilin ki şüphesiz Allah kişi ile kalbi arasına girer ve siz hakikaten yalnız ona dönüp toplanacaksınız!"* Enfal Suresi'nin 24 ayeti için şöyle der: *"Kavmiyet güdenler bizden değildir. Yani müslüman değildir, kavmiyet sebebiyle vuruşan da bizden değildir; kavmiyet güderek ölenlerde bizden değildir."* şeklindeki hadisleri temel alarak *müslümanları birlik ve beraberliğe çağırmıştır.*⁴⁸¹

Âkif, ayrılıkçı faaliyetleri engelleyip, kavmiyetçilik hislerinden tamamen uzaklaşmamızı ister. Dikkati elden hiçbir zaman bırakmayıp söndürülen bu ateşi tekrar yakacak ufacık bir çıtırtıya bile meydan verilmemelidir. Bu konuya şu sözlerle devam eder: *"Bu kanaati zerre kadar sarsacak bir harekete, bir söze kimse tarafından meydan verilmemelidir. Hususi emeller hususi içtihatlar yine hususi olarak sahiplerinin kafasında kalbinde kalmalıdır. Çünkü gaye birdir. Efrad tarafından o müşterek gayeye karşı gösterilebilecek ufacık bir inhırat son derece muhtaç olduğumuz vahdeti*

⁴⁷⁸ Ersoy, *Safahat*, 397.

⁴⁷⁹ Şengüler, IX/141.

⁴⁸⁰ Şengüler, IX/144, 145, 146.

⁴⁸¹ Şengüler, IX/299-300.

*temelinden sarsmaya kâfidir.*⁴⁸²

Âkif'in kişisel içtihatların toplumda dile getirilmemesi konusundaki uyarısı, dikkat çekicidir. İcma-ı ümmetin görüşlerini dikkate alan Âkif, kişisel bir içtihadın birliği bozacağına inanır. Âkif'in tefrika konusundaki hassasiyetini Eşref Edip, şöyle dile getirir: “*Üstadı en çok mustarip eden, tefrika ve nifak idi. Bunu gördükçe perişan olurdu. İrfanı hürriyet sanki memleketi işlemişti. Felaketler birbirini takip ediyordu. 31 Mart faciası ondan sonra Arnavutluk isyanı diğer taraftan Trablusgarp istilasından en büyük facia Balkan Harbi.*”⁴⁸³

Necla Pekolcay ise, Âkif'in “müslümanların birliği” düşüncesinin, gelişen olaylarla birlikte değiştiğini şöyle dile getirir: “*Millet bünyesinde fitne ve fesattan kaçınmayı hassaten tavsiye etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu güçlü dönemlerinde mevcut idare sistemini müdafaa eden Âkif, imparatorluk dâhilinde fertlerin ahlâkının bozulmasıyla belirdiğine, inandığı zaafı gördükten sonra da bir süre aynı sistemin müdafaasını yapmış, fakat memleket toprakları birer-ikişer elden gitmeye başlayınca güçlü ve yeni bir idarenin kurulmasının gerekli olduğuna inanmıştır. Sonra da Türkiye Cumhuriyeti hükümetini desteklemiştir.*”⁴⁸⁴

3.4.17. Tecdîd

Âkif, “*Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı*” derken; dinin çağa ve şartlara göre yorumlanabileceğini ima etmiştir. Fakat kendi döneminde yapılan “Dinde Teceddüt” çalışmalarını, dini yeniden yorumlamak şeklinde değil “dine yenilik katmak” şeklinde anlamıştır. Hal böyle olunca teceddüt çalışmalarını şiddetle eleştirmiştir. Türkçe ezan okumak, Kur’ân’ın Türkçe’siyle namaz kıldırmak, Türkçe aşırılar ve dualar şeklinde yapılan bu yenilikler, Âkif kadar, halkta da büyük tepkilere neden olmuştur. Camiler boşalmış, imamlar cemaatsiz kalmış ve birçok tartışmalar yaşanmıştır.

Âkif dinde teceddüt anlayışına değil, bunun uygulamasına karşı çıkmıştır. Teceddüt çalışmalarını yapanları, bilgisizlikle suçlamıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı, 1925 yılında Kur’ân’ın meâlinin yazılmasına karar verir. Bu görevi, Mehmet Âkif’e götürür. Âkif meâli yazmaya karar verir. Daha sonra Mısır’da tercüme yazır.

⁴⁸² Şengüler, IX/254.

⁴⁸³ Fergan, 32.

⁴⁸⁴ Necla Pekolcay, *Mehmet Akif’in Verdiği Mesajlar ve Tesir Alanları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, 75.

Tercümenin bitmesine yakın bir zamanda Türkiye’de dinde teceddüt çalışmaları ve uygulamaları baş göstermiştir. Âkif “dinde yenilenme” çalışmalarının yanlış uygulanış şeklini beğenmemiş ve Diyanet İşleri Başkanlığı’yla yaptığı Kur’ân tercümesi anlaşmasını feshetmiştir. Peki, neydi Âkif’e bu kararı aldırın? Bu durumu Düccane Cündioğlu’nun dilinden aktaracağız: “*Bu akımdan 1928’lerin Türkiye’sinde vuku bulan gelişmelerin bu sefer Âkif’i yeterince tedirgin edecek bir ciddiyete büründüğünü ve Âkif’in tercümesini teslim etmekten imtina edişinde, sadece teknik zorunlulukların değil, bu ciddi gelişmelerin de müessir olduğunu kabul etmek icap edecektir. Çünkü 1928 yılının nisan ayında “Devlet’in dini, din-i İslam’dır” maddesi anayasadan çıkarılmış, hemen akabinde İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun hazırladığı Din-i Islahat Hakkındaki Layiha Darülfünun hocalarının marifetiymiş gibi basına yansımış (19 Haziran), ardından Latin alfabesinin Türkçe’ye uygulanmasının mümkün olup olmadığını incelemek üzere Ankara’da Latin Harfleri Komisyonu toplanmış (26 Haziran) en nihayet Kasım 1928’de Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkındaki 1353 sayılı kanun meclisçe kabul edilmiştir.*”⁴⁸⁵

Yukarıda söylendiği gibi Türkçe ezan ve Türkçe Kur’ân çalışmaları Âkif’in, tercümeyi bitirdiği halde teslim etmemesine neden olmuştur. Âkif’in bu konuda dostlarına söylediği şu sözler manidardır: “*Tercüme güzel oldu hatta umduğumdan daha iyi. Lakin onu verirsem namazda okutmaya kalkacaklar. Ben o vakit Allah’ımın huzuruna çıkamam ve peygamberimizin yüzüne bakamam.*”⁴⁸⁶ Bu sözlerle Âkif, dostlarına; Türkçe ezan ve Türkçe Kur’ân okuma konularının Kur’ân’la ve sünnetle uyuşmayan girişimler olduğunu resmen itiraf etmiştir.

Nurettin Topçu, Âkif’in, dinde teceddüt çalışmalarına karşı çıkmasına rağmen; yenilikçi ve inkılâpçı bir ruhunun olduğunu şu cümlelerle ifade ediyor: “*Mehmet Âkif yaratılışı bakımından inkılâpçılık hamlelerini kendinde daima tarttırmaya kabiliyetli bir insandı. Fikir adamı olduğu kadar da hareket adamının ateşli iradesine sahip, asabi ve hamleci bir mizacı vardı. İdealist sanatının henüz başlangıcında inkılâpçı duyularının ifadesine rastlıyoruz.*”⁴⁸⁷

Âkif yenilikçiydi ama o zaman lanse edildiği gibi değil. Âkif’in inkılâplarını ise Asım, düşüncede, devlette, sanatta ve ahlâk alanında yapacaktı. Âkif’in Kur’ân

⁴⁸⁵ Cündioğlu, *Bir Kur’ân Şairi: Mehmet Âkif ve Kur’ân Meâli*, 150.

⁴⁸⁶ Fahri Kutluay, “Aydınlatılan İki Mühim Sır,” *Sebilür-Reşad*, 4, ad. 99, (Nisan 1951), 374.

⁴⁸⁷ Topçu, 46.

tercümesini Diyanet İşleri Başkanlığı'na vermemesi ve Mısır'a gidişi, bazı çevrelerce alkışlansa da bazı insanlar tarafından "gerici", "softa", "rejim düşmanı" gibi sıfatlarla anılmasına neden olmuştur. Yakın dostları ve sevenleri Âkif'in bu sıfatları hak etmediğini ispatlamak için ise, eserler yazmış ve konferanslar vermişlerdir. Osman Oktay'da, bu suçlamaların asılsızlığını şu cümlelerle belirtir: *"Bu anlayıştaki bir insanı Arapça-Farsça ve Fransızca'yı en iyi şekilde öğrenip kullanan bir şairi, yazarı, ilim ve fikir adamını asılsız dedikodularla yıpratıp, "gericilik" damgasıyla damgalamak doğru bir davranış değildi."*⁴⁸⁸

Âkife göre, geçmişte ilmin rehberliğiyle hareket eden üstadlarımız, kıtalara hükmettiler. Bugün ise her yerde hurafe, pislik ve tembellik yuvalanıyor. Bunun sebebi, son asırlarda gelen İslam bilginlerinin, yaşadıkları çağın idrakiyle değil; eski çağın idrakiyle yaşamış ve düşünmüş olmalarıdır.⁴⁸⁹ Müslümanlar, şan ve şereflerini, ancak insanlıkla birlikte yürüyerek muhafaza edebilirler; aksi takdirde İslam'ın ruhu gider, bugünkü gibi ancak şekli kalır.⁴⁹⁰ Münevverler, Garb'ı körü körüne taklit etmemelidirler. Bilginlerimiz, Garb'ın, fikir, eğitim, sanat ve tekniğini alarak onlardan faydalanmalı; ancak bunu yaparken o değerleri, milletin ruhuyla, milli ve manevi değerleriyle bütünleştirerek yapmalıdır.

3.4.18. Nifak

Âkif, toplumsal hastalıklardan en bariz olanının, müslümanların dost ve düşmanını tanımamaları ve "feraset"ten yoksun olmaları olarak belirtir. O, menfaatini "ilah" edinen (Furkan 25/43; Casiye 45/23), riyakârlara karşı inanların sürekli bir basiret ve uyanıklık halinde olmalarını⁴⁹¹ canı gönülden arzulayarak şöyle der:

"Sanma, hey kukla kıyafetli adam, hey sersem!

*Herifin ağzı "samed", midesi yüzlerce sanem."*⁴⁹²

Samed, Cenab-ı Hakk'ın isimlerinden birisidir; sanem ise put demektir. Âkif, bu ve devamındaki mısralarda ikiyüzlü, yalnız menfaatini düşünen, kişilik ve karakteri bozuk münafıkları tavsif etmektedir. Mısrada da ifade edildiği gibi münafıklar, Allah,

⁴⁸⁸ Osman Oktay, *İstiklal Marşı'mızın Şairi Mehmet Âkif Ersoy*, Hikmet Neşriyatı Limited Şirketi, İstanbul 2003, 76.

⁴⁸⁹ Kabaklı, 90.

⁴⁹⁰ Ersoy, *Safahat*, 418.

⁴⁹¹ Bilgiz, 172.

⁴⁹² Ersoy, *Safahat*, 421.

Kitap, peygamber ve diğer kutsal değerleri dilleriyle söylerler; fakat onların gönüllerinde yüzlerce san em ve nifak hastalığı vardır. Münafıklar, bu değerleri, ahmakları aldatmak için söylenen hezeyanlar olarak telakki ederler. Âkif, münafıkların bu tutumunu şöyle dile getirir:

"Hezeyan, sorsanız, Allah; hezeyan Peygamber;

Din vatan, aile, millet gibi yüksek hisler,

Ahmak aldatmak için söylenir şeylermiş...

Bu hurafatı hakikat diye kim dinlermiş?"⁴⁹³

Münafıkları konu edinen "Onlara: "Yeryüzünde fesat çıkarmayın" denildiği zaman, "Biz ancak ıslah edicileriz" derler. Kesin olarak biliniz ki, onlar ancak kötülük yayan bozgunculardır. Lakin, anlamazlar" (Bakara, 2/11-12) ayetlerini yazdıktan sonra onlarla ilgili olarak manzum tefsir mısralarına yer verir:

Bir kızarmaz çehre bulmuşsun ya ey canı, бүрүн;

Hem bütün dünyayı ifsad eyle, hem muslih görün.

Şarka bakmaz, Garb'ı bilmez, görgüden yok vayesi

Bir kızarmaz yüz, yaşarmaz göz bütün sermayesi! ...⁴⁹⁴

3.4.19. Tebliğ ve İrşad

Âkif, topluma oldukça değer veren bir şairdir. Ona göre doğuda, batıda, güneyde ve kuzeydeki müslümanların tümü zillet, sefalet ve esaret içinde yaşamaktadır. Sefalet içindeki bir milletin elinde kalanları ihya edilmesi de mümkün değildir.⁴⁹⁵ Bu durumu anlamayan vaizler de kürsülere yanaştırılmamalıdır. Çünkü toplumu aydınlatma konumunda bulunan vaizlerin, milletin mazisini ve halini bilerek onları istikbale hazırlamaları gerekir.⁴⁹⁶ O, âlimlerin, içtimai hastalıkları tespit ederek bunlara her zaman ve mekânda çare aramalarının ihmale gelmeyecek bir iş olduğunu belirtir ve özellikle de hac ibadetinin yapıldığı mekânlarda, hacıların konuştukları dillerde hutbelerle ve konferanslarla bilgilendirilmelerini ister. Âkif, vaizliğin zor ve mesuliyetli bir iş olduğuna inanır: O bu inancında da haklıdır. Çünkü halkı irşad etmeye

⁴⁹³ Ersoy, *Safahat*, 226.

⁴⁹⁴ Ersoy, *Safahat*, 421-422.

⁴⁹⁵ Bilgiz, 174.

⁴⁹⁶ Ersoy, *Kur'ân-ı Kerimden Ayetler*, 232.

çalışanların, "*Rabbinin yoluna hikmet, mev'ize-i hasene ile davet et. Mücadele ettiğinde de en güzel şekilde mücadele et.*" (Nahl, 16/125) ayetinde de ifade edildiği gibi, hikmet ve güzel öğütlerle tebliğ yapmaları gerekmektedir. Davetçi, hikmete sahip olmakla kalmayacak, bu hikmetin hatipliğini güzel yapacak, örneklerle, delillerle muhatabı dikkate alarak aşırıya kaçmadan itidal içinde hareket edecektir. Bu konuda Hz. Peygamberi örnek alacak, insanlara şefkat ve yumuşaklıkla muamele edecektir. İnsanların ikna etmek için kullanılan delilin hâkim ve halim bir ağızdan çıkması gereklidir. Bu yolda muhatabın delillerini devirecek kudrette olmayanlar ve gerekli mesaiyi harcamayanlar, irşada kalkarak insanları saptırmamalıdır. Doğru dürüst eğitim görmemiş, üç beş mevzu hadis ile birkaç masal ve fıkradan veya hurafeden başka sermayeleri olmayan "ümme vaizlerin" kürsülerde konuşmalarından beri bu milletin, dini umacı şeklinde, şeriatın sahibini de yeniçeri ağası fitratında tahayyül etmeye başladıklarını, böylece İslam'ın tertemiz simasının da hayallerimizden silinip gittiğini ifade eder. Ona göre cemaat, din namına söylenenlerin tümünü dikkate alır. Hatta bazılarının hiçbir bilgisi bile yoktur. Yani vaizin yanlış söylediklerini bile doğru olarak bellemeye çalışırlar. Oysa vaizlik, yalnız hakkı tanımak değildir; hangi konularda Hak'tan sapıtır, nasıl sapılır bunları da bilmektir. İnsanlara "*dalalettesin*" demekle iş bitmiyor. Hidayete nasıl ulaşılacağını, insanların ellerinden ne şekilde tutulacağını da bilmek gerekir.⁴⁹⁷

3.4.20. Dinde Orta Yolu Tutma

Âkif, cahilce sergilenen tasassubun karşısında yer almıştır. Eskiye kayıtsız, şartsız bağlı olmadığı gibi, yeniye de körü körüne taraftar olmamıştır.⁴⁹⁸ Onun düsturu, "*Eski, eski olduğu için atılamaz, fena olursa atılır. Yeni yeni olduğu için alınmaz, iyi olursa alınır*" düşüncesi olmuştur.⁴⁹⁹ Âkif, İslam Dini'nin her türlü aşırılıklardan uzak olduğunu, bütün hüküm ve emirlerinde itidalden başka bir esası gözetmediğine inanır.⁵⁰⁰ Ona göre, seyyar bir tuhafiye vitrini görüntüsüne girerek süslenmek ne kadar gülünç ise, zühd namına paçavralara gömülmek de İslam'ı ve müslümanları rezil edici bir harekettir. Hz. Ömer (r.a.); Medine'yi dolaşırken, sırtına kirli bir paçavra çekerek, zelil

⁴⁹⁷ Ersoy, "Tefsir-i Şerif", *Sebilür-Reşad*, 8-1, ad. 206-24, (15 Ağustos 1912), 453-454.

⁴⁹⁸ Bilgiz, 176.

⁴⁹⁹ Doğrul, 38.

⁵⁰⁰ Bakara, 2/143.

bir halde boynunu yana bükmüş, kötülükleri görmemek için gözlerini kapayıp duran birini görünce: "Böyle miskin tavırlarla dinimizi öldürme, hey Allah'ın kahrına uğrayası" diyerek öfkeyle kırbacı adamın omzuna indirir. Demek ki israf etmemek kaydıyla yiyip içmenin mahzuru yoktur.⁵⁰¹

⁵⁰¹ Ersoy, "Tefsir-i Şerif", *Sebilür-Reşad*, 9-2, ad. 211-29, (19 Eylül 1912), 41-42.

SONUÇ

Mehmet Âkif, şiir ve nesir yazıları başta olmak üzere pek çok eser kaleme almıştır. Bu çalışmalarında ortaya koyduğu fikirlerini, farklı ve kendine has bakış açılarını, inandığı gibi yaşama arzusunu, âyetleri günümüzle buluşturma isteğini ve bu eksenindeki kararlı duruşunu, gayreti elden bırakmadan gösetren Âkif, inceleme ve araştırılmaya değer birisidir. O'nun, bir Kur'ân hafızı, bir Kur'ân insanı olması bu araştırmayı daha da önemli kılmıştır. Çalışmamız boyunca görüldüğü gibi onun düşünce dünyası Kur'ân ile yoğrulmuştur. Kur'ân ile büyümüş, Kur'ân ile yetişmiş, Kur'ân ile yaşamış ve Kur'ân ile vefat etmiştir.

Âkif, Kur'ân'ı okuyup anlamanın, Kur'ân hayatın, fikir ve gönül dünyasının merkezine koyup düşünme, konuşma ve yaşamanın, Kur'ân mesajını çağımıza taşımanın gerekliliğine vurgu yapmıştır. O, bu çağrısında gelenekten kopan biri değil, kökü geçmişe dayanan, yönünü ise geleceğin yüceliklerine çeviren bir düşünürdür. Bizatihi halkın içinde yaşamış, onların dertleriyle dertlenmiş, fikirleriyle şahsiyetini ve kişiliğini birleştirmiş bir düşünür; kendini millete vakfetmiş bir gönül adamıdır. O, hem ilim ve fikir adamı, hem halk ve siyaset adamıdır. O, vatan şairidir, milletin derdini derdi bilen bir vatanperverdir.

Âkif, ümidin tükendiği yerde umut olmuş, asla ye'se düşmemiştir. Bunun için en zorlu zamanda yazdığı marşımıza Korkma diye haykırarak başlamayı uygun bulmuştur.

Hâsılı Âkif, müslümanda bulunması gereken vazife ve sorumluluğun mükemmel bir örneğidir. Vefatından bu yana düşünce ve fikirleriyle dini anlayış ve yaşayışımızda derin izler bırakmıştır. Âkif gibi sesi gür, hakkı savunan, hakikatten ödün vermeyen, ihlâslı ve söylediği doğruları yaşayan ahlâklı müslümanları yeni nesillere tanıtip sevdirmek, böylelikle onların örnek alınmasını sağlamak gerekir. Bu doğrultuda Âkif'in Kur'ân'la alakasını, Kur'ân'a verdiği önemi, onu nasıl anlamaya çalıştığını açıklamaya gayret ettik. Kur'ân sevgisini, Kur'ân'la düşünmeyi, yaşamayı, anlamayı ve anlatmayı Âkif'in şahsında bir kez daha idrak ettiğimiz kanaatindeyiz. Kur'ân, Âkif'in hayatında muhteşem bir etki bıraktıysa, bugün insanlığın ufkunda da yine müthiş etki bırakacaktır. Çünkü Allah'ın Kelâmı olan Kur'ân, eşsiz lafızları ve çağlar üstü manalarıyla kıyamete kadar insanlığın hakikat yolunu aydınlatmaya, insanlığı batıldan uzaklaştırıp, hakikate davet etmeye devam edecektir. Kur'ân, müminlerin iman ve fikir kaynağı, yol rehberi, onların dünya ve ahiretteki sadık dostu ve yardımcısıdır.

KAYNAKÇA

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim-Nuran, *Mehmet Âkif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri*, Ankara 1992.
- Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri*, Akid Yayıncılık, Ankara 1989.
- Akpınar, Ali, "Vahyin Aydınlığında Yaşayan Adam: Mehmet Âkif", *Diyanet İlmi Dergi*, 47, sy. 4, DİB Yayınları, Ankara.
- Akyüz, Davut "Mehmet Âkif Ersoy'un Tefsirciliği", *Vefatının 75. Yılı Anısına M. A. Ersoy*, DİB Yayınları, İstanbul 2013.
- Altın, Şükrü, *Yalnız Adam Âkif*, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Aydemir Abdullah, *Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, DİB Yayınları, Ankara 1993.
- Aydın, Nevzat, *Mehmet Âkif Zihniyeti ve Düşünce Hayatı*, Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul 1357/1938.
- Bilgiz, Musa, "M. Âkif'in Şiir ve Düz Yazılarında Kur'an'dan Temalar", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 15, Erzurum 2003.
- Abdülhamit Birişik, "Tefsir", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2011, 40/289.
- Buharî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih (sahihu'l-Buharî)*, İstanbul ts.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.
- Cündioğlu, Dücan, *Âkif'e Dair*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.
- _____, *Bir Kur'an Şairi-Mehmet Âkif Ersoy ve Kur'an Meâli*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.
- Çalışkan, Âdem, "Mehmet Âkif Ersoy'un Hayatı", *MEB. Din Öğretimi Dergisi*, (sayı:38), Ocak 1993.
- Çantay, Hasan Basri, *Âkifname*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1966.
- Çaviş, Abdulaziz, "el-Ecvibefi'l-İslam an es'ileti'l-keniseti'l-Anglikiyye" (Anglikan kilisesine cevap), (1929), trc. Mehmed Âkif Ersoy; sdl. Süleyman Ateş. DİB Yayınları, Ankara 1987.

Çelik, Muhammed, “Kur’ân’ın Kendini Tanıtması”, *Diyanet İlmi Dergi Kur’ân Özel Sayısı*, Ankara 2012, 257-297.

ed-Dehlevî, Şâh Veliyyullah, *Tercemetü’l-Fevzü’l-Kebîr fî Usûli’t-Tefsîr*, Karaçi 1960.

Demirci, Mehmet, *Yahya Kemal ve Mehmet Âkif’te Tasavvuf*, Akademi Kitabevi, İstanbul 1993.

Demirci Muhsin, *Tefsir Usulü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2012.

Doğan Mehmet, “Mehmet Âkif Ersoy Hayatı, Mücadelesi”, *Vefatının 75. Yılı Anısına Mehmet Âkif Ersoy*, DİB Yay., İstanbul 2013.

Doğrul, Ömer Rıza, *Kur’ân’dan Âyetler ve Nesirler*, Yüksel Yayınevi, İstanbul 1944.

_____, “Mehmed Âkif’in Hayatı”, *Safahat*, İnkılâp Yay., İstanbul 1977.

Dönmez, Kazım, *Kur’ân’ı Yeniden Düşünmek*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2006

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmet Âkif Ersoy*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.

_____, *Mehmet Âkif Hakkında Araştırmalar*, MİFAV Yayınları, İstanbul 2000.

_____, *Mehmet Âkif-Mısır Hayatı ve Kur’ân Meâli*, Şule Yayınları, İstanbul 2009.

_____, Okay, Orhan, “Mehmet Âkif Ersoy” *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, Ankara 2003.

Erdem, Hatice İ., *Kur’ân ve Âkif*, Düşün Yayınları, İstanbul 2012.

Eroğlu, Ali, *Kur’ân Tarihi ve Kur’ân İlimleri Üzerine*, EKEV Yayınları, Erzurum 2002.

Ersoy, M. Âkif, Mehmet Âkif, *Safahat*, Metropol Yayınları, İstanbul 2009.

_____, “Kur’ân’a Hitap”, *Mektep Mecmuası*, c.2, no:26, İstanbul 1895.

_____, *Kur’ân-ı Kerim’den Ayetler*, Haz. Ömer Rıza Doğrul, Nakışlar Yayınları. İstanbul 1963.

_____, “Edebiyat”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 183, (7 Mart 1912), s. 15.

_____, “Mev’ıza”, *Sebilü’r-Reşad*, 18, ad. 458, (12 Şubat 1920), 184-185.

_____, “Mevzie”, *Sebilü’r-Reşad*, 18, ad. 465, (3 Aralık 1920), 267- 271.

- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 12, ad. 310, (17 Eylül 1914), 405.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 199, (27 Haziran 1912), 314.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 194, (23 Mayıs 1912), 213.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 9-2, ad. 211, (19 Eylül 1912), 41-42.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 188, (11 Nisan 1912), 93-94.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 9-2, ad. 212,27 (Eylül 1912), 62-63.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 9-2, ad. 232, (7 Şubat 1328), 405-408.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 11, ad. 464, (25 Teşrinsânî 1336), 251-253.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 196, (6 Haziran 1912), 253-254.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 9-2, ad. 211, (19 Eylül 1912), 41-42.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 184, (14 Mart 1912), 17.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 190, (25 Nisan 1912), 133-134.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 196, (6 Haziran 1912), 253-254.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 193, (3 Mayıs 1912), 193.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 186, (28 Mart 1912), 53-54.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 204, (1 Ağustos 1912), 413.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 198, (20 Haziran 1912), 293.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 199, (27 Haziran 1912), 313-314.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 183, (8 Mart 1912), 5-6.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 9-2, ad. 209, (5 Eylül 1912), 4.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 10, ad. 258, (21 Ağustos 1913), 381.

- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 183, (8 Mart 1912), 5-6.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 189, (18 Nisan 1912), 113-114.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 190, (25 Nisan 1912), 133-134.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 185, (21 Mart 1912), 34.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 194, (23 Mayıs 1912), 213.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 10, ad. 259, (28 Ağustos 1913), 397.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 183, (8 Mart 1912), 6.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 187, (4 Nisan 1912), 73-74.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 202, (18 Temmuz 1912), 373.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 207, (22 Ağustos 1912), 473.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 9-2, ad. 213, (3 Ekim 1912), 81.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 189, (18 Nisan 1912), 113-114.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 199, (27 Haziran 1912), 314.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 204, (1 Ağustos 1912), 413.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 206, (15 Ağustos 1912), 453.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 193, (16 Mayıs 1912), 193-194.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 196, (6 Haziran 1912), 253-254.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 9-2, ad. 223, (16 Aralık 1912), 261-262.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 188, (11 Nisan 1912), 94.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebîlü’r-Reşad*, 8-1, ad. 192, (9 Mayıs 1912), 173-174.

- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 9-2, ad. 214, (10 Ekim 1912), 101.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 187, (4 Nisan 1912), 73.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 195, (30 Mayıs 1912), 233-234.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 188, (11 Nisan 1912), 94.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 186, (28 Mart 1912), 53-54.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 192, (9 Mayıs 1912), 173-174.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 198, (20 Haziran 1912), 293-294.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 193, (16 Mayıs 1912), 193-194.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 196, (6 Haziran 1912), 253-254.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 9-2, ad. 213, (3 Ekim 1912), 81.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 184, (14 Mart 1912), 18.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 202, (18 Temmuz 1912), 373-374.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 204-22, (1 Ağustos 1912), 413-414.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 183-1, (8 Mart 1912), 5.
- _____, “Kastamonu Nasrullah Camii’ndeki Vaazı”, *Sırat-ı Müstakim (SM)*, 18, ad. 464. (25 Kasım 1920), 249-259.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 185-3, (8 Mart 1328), 33-34.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 194-12, (23 Mayıs 1912), 213-214.

- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 187-5, (4 Nisan 1912), 73-74.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 198-16, (20 Haziran 1912), 293-294.
- _____, “Tefsir-i Şerîf”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 207-25, (22 Ağustos 1912), 473.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 189-7, (18 Nisan 1912), 113-114.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 193-11, (16 Mayıs 1912), 193-194.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, 18. ad. 465, (3 Aralık 1920), 267-271.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilü’r-Reşad*, 8-1, ad. 190-8, (25 Nisan 1912), 133-134.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 8-1, ad. 198-16, (20 Haziran 1912), 293-294
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 9-2, ad. 214-32, (10 Ekim 1912), 101-102.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 8-1, ad. 192-10, (9 Mayıs 1912), 173-174.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 8-1, ad. 203-21, (25 Temmuz 1912), 393-394;
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 8-1, ad. 195-13, (30 Mayıs 1912), 233-234.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 9-2, ad. 203-21, (5 Eylül 1912), 393-394.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 9-2, ad. 233-41, (19 Aralık 1912), 261-262.

- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 8-1, ad. 187-5, (4 Nisan 1912), 73-74.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 8-1, ad. 199-8, (27 Haziran 1912), 133-134
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 9-2, ad. 220-38, (28 Kasım 1912), 213-214.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 10, ad. 257, (14 Ağustos 1912), 365.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 10, ad. 259, (28 Ağustos 1912), 397.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 8-1, ad. 208-26, (29 Ağustos 1912), 493-494.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 9-2, ad. 224-42, (26 Aralık 1912), 277-278.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 9-2, ad. 209-27, (5 Eylül 1912), 4.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 8-1, ad. 206-24, (15 Ağustos 1912), 453-454.
- _____, “Tefsir-i Şerif”, *Sebilür-Reşad*, 9-2, ad. 211-29, (19 Eylül 1912), 41-42.

Eliaçık, R. İhsan, *Mehmet Âkif Ersoy*, İnşa Yayınları, İstanbul 2007.

Fergan, Eşref Edip, *Mehmet Âkif, Hayatı ve Eserleri ve 70 Muharririn Yazıları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2010.

İsmail, Hekimoğlu, *Mehmet Âkif'e göre Dün, Bugün, Yarın*, Timaş Yayınları, İstanbul 1997.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm I-V*, Kâhire 1980.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut 1968, IV/686;

İmamoğlu, Vahit, *Mehmet Âkif ve İnanan İnsan*, Ravza Yayınları, İstanbul 1996.

el-İsfahani, Rağib, el-Huseyn b. Muhammed, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân* (Haz. Muhammed Ahmed Halefallah), Kahire 1970.

- Kabaklı, Ahmet, *Mehmet Âkif*, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.
- Karagöz İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.
- Karakoç, Sezai, *Mehmet Âkif*, Diriliş Yayınları, İstanbul 1999.
- Karlı, İbrahim H., *Kur'an'ı Anlamaya Giriş*, DİB Yayınları, Ankara 2012.
- Kırca, Celal, *Kur'an'ı Anlama*, Marifet Yayınları, İstanbul 2010.
- Kocakaplan, İsa, *İstiklal Marşımız ve Mehmet Âkif Ersoy*, Bayrak Dağıtım (2. Basım), İstanbul 1999.
- Kuntay, Mithat Cemal, *Mehmet Âkif: Hayatı-Seciyesi-Sanatı*, Timaş yayınları, İstanbul 2011.
- Kur'an-ı Kerim ve Meâli*, DİB. Yay., Ankara 2005.
- Kutluay, Fahri, "Aydınlatılan İki Mühim Sır," *Sebilür-Reşad*, 4, ad. 99, (Nisan 1951), 374.
- Mert, Talip, *Safahat Lügati*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2011.
- Okay, Orhan, *Mehmet Âkif: Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Yayınları, (3. Baskı), Ankara 2005.
- Oktay, Osman, *İstiklal Marşı'mızın Şairi Mehmet Âkif Ersoy*, Hikmet Neşriyatı Limited Şirketi, İstanbul 2003.
- Özervarlı, M. Sait, "Muhammed Abduh" Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara 2005, 30/482-487.
- Pekolcay, Necla, *Mehmet Akif'in Verdiği Mesajlar ve Tesir Alanları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.
- es-Suyutî, Celaleddin el-Mahallî, Celaleddin, *Tefsiru'l- Celaleyn*, Beyrut 1998.
- es- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-Câmi'u's-Sağîr: Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi I-III*, haz. İsmail Mutlu, Şaban Döğen, Abdulaziz Hatip, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1996.
- Şengüler, İsmail Hakkı, *Açıklamalı Mehmet Âkif Külliyyatı*, Hak Yayıncılık, İstanbul 2000.

- Şimşek, M. Sait, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2005.
- Tansel, Fevziye Abdullah, *Mehmet Akif Ersoy (Hayatı ve Eserleri)*, Mehmet Akif Ersoy Fikir ve Sanat Vakfı Yayınları, Ankara, 1991.
- Timurtaş, Faruk K., *Mehmet Âkif ve Cemiyetimiz*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.
- Topçu, Nureddin, *Mehmet Âkif*, Dergâh yayınları, İstanbul 2011.
- Ünal, Mehmet, “Kur'ân Kendini Nasıl Tanıtır?”, *Diyanet İlmi Dergi Kur'ân Özel Sayısı*, DİB Yay. (2. Baskı), Ankara 2012, 233-256,
- Yıldırım, Suat, “Mehmet Âkif'in Kur'ân'a Bakışı 2”, *Yeni Ümit Dergisi*, sy. 74, İstanbul 2006.
- _____, “Mehmet Âkif'in Kur'ân Anlayışı,” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 8, Erzurum 1988.
- Yıldırım, Tahsin, *Milli Mücadelede Mehmet Âkif*, Selis Yayınları, İstanbul 2007.
- Yıldırım, Ramazan, “Mehmet Âkif'in İslam Tasavvuru”, *Vefatının 75. Yılı Anısına M. Âkif Ersoy*, DİB Yayınları, İstanbul 2011.
- Yıldız, Abdullah, *Kur'ân'ı Anlamaya Giriş*, Pınar Yayınları, İstanbul 2003.
- Zebidi, Seyyid Muhammed Murtaza (v. 1205/1790), *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Kahire, 1306.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn I-II*, Mısır 1976.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mehmet DEMİRCİ
Doğum Yeri ve Tarihi	Akkuş 01.05.1981
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Lisans Mezunu
Y. Lisans Öğrenimi	–
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce - Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	–
İş Deneyimi	
Stajlar	–
Projeler	–
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	eyyubi52@hotmail.com
Tarih	13/ 07/ 2016